

AXESS

magasin

bP
2628

Imperiet slår tillbaka

SAMHÄLLE

Gentester för
hemmabruk 13

INTERVJU

Anne Applebaum
om ryska hotet 42

TRADITION

John Ruskin – det
skönas arkitekt 46

22 september kl. 20.00 säsongspremiär för **Det handlar om musik** med Sofia Nyblom

Klipp ut minneslappen

”Det är alltid lika inspirerande att möta musiker och tonsättare i studion – och att se dem spela i närbild. Ofta slås jag av humorn och livsglädjen hos de mest seriösa artister. I höst träffar jag några av våra mest dynamiska musikpersonligheter – från Kungliga Filharmonikernas nye chefdirigent Sakari Oramo, till teaterchefen och sångerskan Kjerstin Dellert, still going strong vid dryga 80!”

AXESS TV

www.axess.se

YOUR NEXT TOUR AB -DIN BÄSTA RESEKLUBB

VÅRA FESTLIGA RESOR!

Välkommen att ta del av kommande resor.

Ring för detaljprogram eller besök vår hemsida www.yournexttour.com
Alla resor med avgång från Stockholm, Köpenhamn och Göteborg.

LYRIC OPERA CHICAGO

29/10 – 5/11

Jules Masenet, MANON med Natalie Dessay och Jonas Kaufmann samt G. Bizet PÄRLFISKARNA med Nicole Cabell, Nathan Gunn och Eric Cutler m.fl. Hector Berlioz FAUST FÖRDÖMELSE med Chicago Symphony Orchestra, Charles Dutoit.

FESTKONSERT, OPERA- OCH TRADITIONELL ADVENTSMARKNAD

TOSCA OCH SALOME PÅ WIENER STAATSOPER
28/11 – 1/12

KRYSSNING I KARIBIEN SEGLA MED SEA CLOUD II BARBADOS TILL ANTIGUA 20-30 mars 2009

Soliga öar, vita segel och Karibiska nätter. Vi besöker svenskstade GUSTAVIA på St. BARTHÉLEMY

VÅREN OCH PÅSKEN PÅ METROPOLITANOPERAN I NEW YORK

6 – 13 april 2009

Varje årstid har sin egen charm i New York, det gäller framför allt våren. Följ med till "The Big Apple" en vecka i april och upplev fantastiska operaföreställningar, spännande shopping, otroliga konstmuseer och underbara måltider! New York är staden som har allt. Inte minst ett av världens främsta operahus "The MET". Vi har biljetter till tre förnämliga

uppsättningar: CAVALLERIA RUSTICANA/PAJAZZO, KÄRLEKSDRYCKEN och RIGOLETTO.

Dessutom en guidad visning av Modern Museum of Art (MoMA). Utflykt till Brooklyn. Operaciceron är Johan Molander från Kungliga Operan i Stockholm

VÅR KLASSISKA DONAUKRYSSNING VILSHOFEN – BUDAPEST

16 – 23 APRIL 2009

Följ med och möt våren på Donau ombord på lyxkryssningsfartyget RIVER CLOUD III! Ta tillfället att njuta av den utsökta maten och de särskilt utvalda vinerna ombord på Hamburgrederiet Sea Clouds exklusiva flodkryssare under en vecka på floden Donau mellan Vilshofen i Tyskland och Budapest i Ungern. Under färden bjuds dessutom många tillfällen till intressanta kulturupplevelser, bland annat musikaliska salonger ombord med medföljande operasångare och pianist i världsklass. På Wiener Staatsoper får vi uppleva en föreställning av Gioacchino Rossinis opera från 1813, ITALIENSKAN I ALGER.

Vår musikciceron på resan är Johan Molander från Kungliga Operan i Stockholm.

En del av charmen med RIVER CLOUD II är att fartyget är ganska litet. Det betyder att antalet platser är begränsat. Vänta inte för länge med att boka!

Operaciceron på samtliga resor JOHAN MOLANDER från Kungliga Operan

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm
info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40
www.yournexttour.com

*Visar sig den ryska statskapitalismen effektiv,
är det inte osannolikt att vi i väst i framtiden ställs
inför samma val som Ryssland stod inför på 1990-talet.*

Kampen mellan väst och öst trappas upp

Det finns i inledningen av Fjodor Dostojevskijs tidiga roman *Dubbelgångaren* en scen som skulle komma att framstå som emblematiske för Dostojevskijs hela författarskap. Det är i berättelsens mest ödesdigra moment, när huvudpersonen Goljadkin överväger om han skall gå in på balen hos Olsufi Ivanovitj.

Goljadkin står länge i farstun – på gränsen till den sal som han inte bör beträda – och funderar över hur han ska agera. På ett för många Dostojevskij-hjältartypiskt sätt bestämmer han sig slutligen för att gå hem, varpå han gör det motsatta: går in i rummet, vilket är första steget på vägen mot den slutliga katastrofen. Denna oberäknelighet, denna tendens att handla i direkt motsats till det förväntade och till synes förnuftiga, är inte bara typisk för Dostojevskijs hjältar generellt sett, utan också för det ryska samhället i stort.

I flera av bidragen till detta nummers Ryssland-tema inskräps svårigheten att förutspå Rysslands framtid. Både Anne Applebaum och Disa Håstad varnar för att på basis av det förflutna se det ryska folket som predestinerat att dras till starka auktoriteter och icke-demokratiska styrelseskick. Å andra sidan bör man kanske vara lika försiktig med att se det som naturgivet att demokratiska värden genererar välstånd på ett sätt som gör att det öppna och liberala samhället framstår som en självklar historisk slutpunkt.

Den ryska nutidshistorien kan tyckas ha varit lika oberäknelig som någonsin herr Goljadkin. Totalt stick i stäv med Marx och Engels teorier blev Ryssland platsen för den första kommunistiska revolutionen. Efter nedmonteringen av den totalitära Sovjetstaten cirka 70 år senare kunde vägen mot demokrati tyckas ligga öppen. Istället har under Vladimir Putins regim perestrojkan demoniserats i samma utsträckning som Stalinetiden förhärligats. En viktig symbolhandling skulle visa sig vara att den gamla nationalsången från 1944, tillkommen på Stalins order, togs till heders igen 2000, i samband med Putins makttillträde. Trots att de flesta ryska familjer har förfäder som råkat ut för Stalintidens repressiva åtgärder, har Stalin mer och mer kommit att framstå som 1900-talets store ryske hjälte – låt vara inte så mycket på grund av sin kommunistiska övertygelse som för sin roll som imperiebyggare och -försvare.

Det ryska sökandet efter en nationell särart, som belyses i flera

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

av artiklarna, och som inneburit att även den rysk-ortodoxa kyrkan fått ett uppsving, visar vilken viktig roll som tolkningen av historien spelar i den politiska propagandan, inte minst för att frammana bilden av den samtida politiken som en naturgiven konsekvens av vissa givna historiska betingelser.

Samtidigt bör inte oberäkneligheten i den ryska nutidshistorien överdrivas. Även från europeisk horisont ser vi en utveckling som tycks gå i riktning mot ett värnande om de egna traditionerna och det nationellt särartade. Och den statskapitalism med totalitära förtecken som i Ryssland benämns putinism är långtifrån någon isolerad företeelse i världspolitiken utan har uppenbara likheter med situationen i flera andra av de utomeuropeiska stater som just nu uppvisar ekonomiska uppsving, alltmedan den liberala kapitalismens flaggskepp

USA går på knäna. Fortgår den utvecklingen, är det inte osannolikt att även vi i väst kan ställas inför det val som Ryssland stod inför på 1990-talet, och där det alternativ som genererar störst välstånd är förbundet med inskränkningar i demokratiska rättigheter.

MED TANKE PÅ DEN BRISTANDE tilltro som utmärker en så stor del av det offentliga livet i väst till de liberala värden som utgör vårt samhälles historiska bas och värdegrund, är jag inte alls övertygad om att valet kommer att vara självklart. Vem är beredd att stå upp för rättigheten att fritt pröva åsikter, forskningsresultat och ideologiska hypoteser, i den mån som detta innebär försämringar i välfärden och därmed minskade möjligheter att bejaka den flexibelt rörliga individ som oreserverat hyllas i vårt samhälle och vars möjligheter att omkonstruera sig själv anses bör optimeras?

Den nuvarande konflikten i Georgien aktualiserar likaledes den nära relaterade frågan om i vilken mån som vi i internationella sammanhang, där vi själva utsätts för indirekta men konkreta hot, är beredda att stå upp för och försvara de demokratiska principer som västvärlden vilar på.

I den mån som dylika gränskonflikter, som Ryssland tenderar att regelmässigt hamna i, flyttar närmare Sverige, riskerar vi att stå där själva, på tröskeln – som den Goljadkin som vi tidigare skakade på huvudet åt.

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 6 september 2008

SAMHÄLLE 6-15

TILLBAKA TILL RIDDARHOLMEN

8 För 100 år sedan flyttade riksdagen från Birger Jarls torg, som idag är en öde plats. Gunnar Wetterberg anser att Regeringskansliet borde lämna betongbunkrarna på Norrmalm och ge nytt liv åt Riddarholmen.

KODKNÄCKARE KNÄCKTE MAFFIAN

10 När maffiabossen Bernardo Provenzano greps fann man ett helt arkiv med order och rapporter från Cosa Nostras verksamhet. Harald Hamrin beskriver hur det dechiffrerade materialet gav en fascinerande inblick i maffians dagliga liv.

HÄR HAR DU (INTE) DITT LIV

13 Gentester för hemmabruk är en starkt växande marknad. Helena Granström frågar sig hur mycket vi egentligen vill veta om vad våra arvsanlag bär på, och hur den information som nu är tillgänglig kommer att användas.

FRIZON 16-22

SANDIN UNDERSÖKER LIVETS YTTERSTA GRÄNS

16 Kerstin Vinterhed ger sin bild av psykoterapeuten Barbro Sandin, som har vikt sitt liv åt att förstå schizofreni och vars behandlingsmetoder länge varit ifrågasatta.

INTERVJU 42-45

»RYSSLAND HAR ÖVERRASKAT TIDIGARE«

Den amerikanska journalisten Anne Applebaum anser att Rysslands politiska ledning har återvänt till gamla dåliga vanor, men att Ryssland för den skull inte är förutbestämt att förbli auktoritärt.

TRADITION 46-49

I SKÖNHETENS KOLONNADER

Olav Wiström berättar om den engelske konsteoretikern John Ruskin – en motsägelsefull kritiker som väckte såväl ilska som respekt, och vars liv kantades av tragedier.

FOTO: REUTERS/SCANPIX

TEMA 24-39 IMPERIET SLÅR TILLBAKA

Ryssland, skriver Winston Churchill, är "en gåta innesluten i ett mysterium inuti en hemlighet". Beskrivningen är fortfarande i högsta grad giltig. Historia, kultur, religion och politik samspelar i en invecklad process. Arkady Ostrovsky, Per-Arne Bodin, Andrej Zorin och Disa Håstad ger olika perspektiv på den ryska utvecklingen.

KULTUR 50-59

DROTTNING VICTORIAS MUSLIMSKE KONFIDANT

52 När drottning Victoria blev kejsarinna av Indien lät hon en av sina indiska tjänare undervisa henne i landets seder och bruk. Mellan dem båda växte det fram en nära vänskap och en tolerans över religionsgränserna, skriver Mohamed Omar.

I FAMILJENS BITTRA SKÖTE

55 I sommarens debatt om familjen och jämställdhet blir det tydligt att svenska feminister har fastnat i en ständig offerposition, anser Ann Heberlein.

RECENSIONER 60-74

FRÅN KLASSIKER TILL IMPERIALIST

60 Anders Cullhed har läst några nyutkomna böcker om romerska författare, och kan konstatera att synen på Vergilius har förändrats radikalt sedan T.S. Eliot kallade honom "den ende riktigt klassiske författaren".

ETT EGET LIV

72 I en ny utgåva har Virginia Woolfs omfångsrika dagboksanteckningar sammanställts till en enda volym. Anna-Karin Palm har läst en text som inte bara är djupt personlig, utan även medveten om sig själv som text.

KONTAKT Axess Magasin är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad
Grafisk form: John Bark

Redigering: Fredrik Sandberg
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Beatrice Bohman, IBL Bildbyrå.
Nästa nummer: Den 29 september 2008
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 450 kr. Studerande 200 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Karin Alm
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

En ny ridå mot Ryssland hotar

Kriget i Georgien riskerar att bli inledningen på nya ryska försök att utöka sin intressesfär. Västvärlden står utmanad och Sverige kommer gradvis att tvingas lägga om sin försvarspolitik.

RYSSLAND Lenins och Stalins syn på världen präglades av den ryska historien, med dess föreställningar om det ortodoxa moder Ryssland, moraliskt överlägset den depraverade västvärlden. Denna panslavistiska dröm överfördes förvånansvärt lätt till den kommunistiska ideologin. "Den nya sovjetmänniskan" blev en skapelse byggd på den ortodoxa renhetstron. Allt avsåg att isolera medborgarna från utländska inflytelser och skapade ett egocentriskt perspektiv på den egna rollen.

Man kan fundera över vad detta betyder för dagens Putin-stat och dess syn på världen. 1990-talet innebar kaos, statens sönderfall, förödmjukelser och en ekonomisk kris som hotade miljoner människors existens. Det finns stora likheter med Weimarrepublikens Tyskland under 1920-talet. Det nya millenniets första decennium präglas av helt andratrender. Oljepriset placerar Ryssland bland de ekonomiska vinnarna och en dysfunktionell ekonomi har plötsligt blivit expansiv. USA, under 1990-talet den enda kvarvarande supermakten, har under samma tid fått se sitt inflytande i världen devalveras. USA:s utrikespolitik har inte lett till

önskade resultat och har därtill fjärrat landet från dess allierade.

USA har dessutom saknat det militära stöd man så uppenbart hade behövt. Försvarets utformning speglar fortsatt det kalla kriget. De strategiska vapensystemen, kärnvapen, raketer och hangarfartyg, slukar merparten av materielkostnaderna, vilket huvudsakligen beror på vapenindustrins inflytande i kongressen. Därför har USA en konstant brist på soldater för att hantera väpnade konflikter på låg nivå, där fienden mestadels är dåligt utbildade motståndare med enkla vapen.

I samma takt som oljepriserna stiger har den amerikanska ekonomins svagheter kommit i dagen. Budgetunderskotten och en konsumtion med lånade pengar (resurser som man med en viss rätt kan påstå bygger på kinesiska fattigbönders arbete) skadar förtroendet för USA:s fortsatta ledarroll. Dess mål att globalt hävda sina intressen framstår som alltmer orealistiskt. USA riskerar nu att till och från få sina kort synade och tvingas visa att man ofta sitter med en usel hand. Det är detta som skett i Georgien.

När Sovjetväldet rasade försökte USA inlemma en rad av dess randstater i en västlig intressesfär. I Nordeuropa sammanföll amerikanska och europeiska intressen, och de baltiska staterna inlemmades snart i både Nato och EU. I Georgien kom USA att slossa i sin strävan att snabbt säkra en oljeledning från Kaspiska havet till Medelhavet, utan att denna passerar ryskt eller iranskt territorium. Man nonchalerade det faktum att man kom att agera i ett område med seckellånga politiska komplikationer och inom en rysk intressesfär med hög prioritet.

UNDER JELTSIN-ERANS kaos var det möjligt att bortse från detta. USA nöjde sig med att skicka några hundra civila och militära rådgivare och att i övrigt med vapen och pengar stödja sin protegé, presidenten Micheil Saakasjvili. USA borde ha stationerat militära förband i Georgien. Visserligen skulle amerikanska trupper i Georgien ha mötts av starka ryska protester och en gruppering av fler ryska förband i både Abchazien och i Sydossetien. Det skulle ha medfört en snabbare russifiering av områdena. Det vill säga precis det som nu ändå sker. Skillnaden är bara att Georgien genom de senaste krigshandlingarna har krossats militärt och sargats svårt också politiskt. Det är svårt att förstå varför USA inte avstyrkte det georgiska anfallet in i Sydossetien. Det borde ha varit möjligt att kontrollera Saakasjvili även utan amerikanska trupper på plats.

Putins Ryssland har för första gången direkt utmanat USA och demonstrerat sin växande militära kapacitet, dessvärre med ett lyckosamt utfall. Aptiten växer som bekant medan man äter och frågan är om det nu finns en risk att landet kommer att flytta fram sina positioner i fler områden, som var randstater i det forna Sovjet.

För Sveriges del måste vi på allvar följa upp allt som tyder på sådana avsikter, vare sig de skulle riktas mot Ukraina eller rent av mot de baltiska staterna.

✧ Kylligare mellan Bush och Putin.

FOTO: MANDEL NGAN/SCANPIX

I MOSKVA SKULLE en ukrainsk Nato-anslutning betraktas som en fientlig handling

✱ Ryska stridsvagnar tog sig snabbt fram i Georgien.

FOTO: BELA SZANDELSZKY/AP/SCANPIX

från väst. Därför kan vi förvänta oss att europeerna och USA kommer att stå splittrade i denna fråga. En politisk konfrontation med Ryssland kommer att skapa problem för Polen, Litauen och inte minst Tyskland. Polackerna och litauerna söker redan hjälp direkt från USA, vilket kan bidra till att skapa en ny ridå mot Ryssland, om inte av järn så i alla fall svår att hantera. Tysklands erfarenheter gör att landet är berett att gå långt för att förhindra detta.

När det gäller Ukraina står västvärlden inför en snar beslutssituation. Antingen inlemmar man landet i Nato och sänder förband till stöd för dess utrikespolitik och dess självständighet, eller också tvingas man förmodligen se på när det nya Ryssland stärker sina positioner till dess Ukraina åter klart innesluts i en rysk intressesfär. USA:s vacklande ekonomi och dess hårt ansatta resurser begränsar dess handlingsmöjligheter, som ytterligare beskärs av en europeisk ovilja att återgå till ett kallt krig med Ryssland. Det förefaller därför som om Ukraina i huvudsak självt måste ansvara för sin framtid, vilket kan bli en svår resa om man ser till dess beroende av rysk gas samt den politis-

ka splittringen i landet med stora ryskvänliga väljargrupper i öster.

I BALTIKUM är situationen mindre akut genom att länderna redan inneslutits i såväl Nato som EU. Men några faktorer är bekymmersamma när länderna ställs att möta en militärt allt starkare och politiskt alltmer självsäker och arrogant grannstat. De stora ryska minoriteterna ger under lång tid framåt ett spelutrymme för den ryska nationalismen. Erfarenheterna från Balkan visar att det bara är alltför lätt att med rädslan som vapen utlösa svåra etniska konflikter.

Ett annat problem är Kaliningrad. Det är svårt att se att en renoverad rysk stormakt på sikt godtar att sakna en egen och säker förbindelse till området och därmed till Östersjön. Litauerna är medvetna om detta. Förhållandet speglas i deras starka reaktioner på vad som nu sker i Georgien.

För Sverige innebär kriget i Georgien i realiteten slutet för Afghanistan doktrinen, den som hävdar att Sverige bäst försvaras genom internationella insatser, långt borta från närområdet. Inte så att våra politiker över en natt kommer att omvärdera sina

ställningstaganden och ekonomiska beslut beträffande försvaret. Det skulle innebära att man erkände att man tidigare haft fel, något som politiker sällan och ogärna gör.

Däremot kommer vi sakta att anpassa oss efter det nya läget. Från gång till gång kommer nu utvecklingen i vår omvärld att pinsamt påvisa att den svenska försvarspolitik har nått och passerat vägs ände och att försvarsministrarnas ordflöden inte längre kan bilda väven till kejsarens nya kläder, när alla ser att vi står nakna i världen. I en artikel på Brännpunkt i *Svenska Dagbladet* den 17 augusti visar Sven Tolgfors mycket riktigt att regeringen uppfattat de nya politiska signalerna i vår omvärld. Han tar där de första stappande stegen på det som kommer att bli en säkerhetspolitisk Canossavandring tillbaka till Östersjön, Arktis och verkligheten. Men som alla återtag sker det motvilligt. Återstår således att se vad som blir reella åtgärder och vad som endast är retorik. Men kanske har han till slut uppfattat att den värld där allt nyligen var rosenrött och ljusblått nu visar sig vara samma gamla dystra värld med sin evigt hotfulla himmel.

✱ BO PELLNÄS

Så ödsligt utan makthavare.

FOTO: MUJO KORACH/IBL BILDBYRÅ

Gör Riddarholmen levande igen

Regeringskansliet borde befrias ur betongbunkrarna på Norrmalm. Det är dags att återvända till den svenska statens vagga.

LOKALISERING Under ett par år satt jag och stirrade in i den grå väggen på parkeringshuset Elefanten. Samma betongtunga utsikt hade våning efter våning av tjänstemän i jordbruks-, arbetsmarknads- och finansdepartementen.

Genom ett lappkast hamnade jag sedan på finansdepartementet. Som chef befordrades jag till ett hörnrum över infarten till Klaratunneln. Därifrån slapp jag någon gång iväg på nordisk konferens i Köpenhamn. Då blev jag grön av avund. Mina danska kollegor satt – sitter – i Den Røde Bygning, Fredrik IV:s regeringskansli bredvid folketingets Christiansborg (inte heller så pjåkigt), byggt strax efter stora nordiska kriget. Det är ett lågt tegelstott med vackra gavlar med vattnet på andra sidan gatan. Det är Danmarks äldsta kontorshus.

Där har finansministeriet suttit sedan 1721, även om räntekammaren – som det då hette – först fick samsas om barockänglarna med det tyska och det danska kansliet, apparaten för att styra hertigdömena Slebsvig och Holstein respektive det egentliga Danmark. När det blev dags för *frokost* tog vi oss snett över trafiklederna till Den Gyldne Fortun. Var det därför den danska poli-

tiken hanterade 1990-talet så mycket bättre än vi?

SEDAN DESS HAR DET där med regeringskansliets omgivningar skavt i bakhuvudet. Axel Oxenstierna brydde sig. Medan han fortfarande var kvar i Tyskland och försökte hålla ihop verket efter Lützen skickade han in ett långt betänkande till regeringen om hur rådets sammanträdesrum på Slottet borde inredas och hur rådsbordet skulle placeras, så att det gjorde vederbörligt intryck på tillresande utlänningar. Så småningom sålde han sin egen tilltänkta palatstomt till Riddarhuset, för att det förnämsta ståndet skulle leda landet från en passande imposant belägenhet. Han drev på Skeppsbrons upprustning, han såg till att Stora Konungsgatan – numera Nygatan – lades ut när västra Stadsholmens gytter härjats av en förödande brand 1625. Det var också han som tog de första initiativen att bygga om Slottet, där den växande förvaltningen trängdes i eländiga kyffan. Jag undrar vad han hade sagt om Elefanten (bortsett från att han nog var med om att välja namnet vid 1640-talets reglering av Norrmalm)...

I slutet av september lämnar Borg sin

bunker och vandrar med budgeten över broarna. Men det skulle kunna vara vackrare.

När Tre Kronor brann 1697 flyttade majestätet till Kungshuset, det Wrangelska palatset på Riddarholmen. Så småningom samlades där alltmer av makten. Riddarhuset låg redan vid övergången. Arvid Horn satt i närheten med kanslikollegiet. Fredrik I:s älskarinna Hedvig Taube fick bo i det Banériska palatset. Så småningom byggde kungen om kanslipresidenten Bengt Oxenstiernas hus åt henne, det som nu kallas det Hessensteinska palatset, sedan de kungliga bastarderna blivit romerska riksgrevor med detta namn. I sinom tid byggdes Rikens ständers hus för de ofrälse ständensräkning. Stockholmsarna spatserade gärna över till holmen, gonade sig i maktens närhet och visade upp sig i all sin glans. Den unge August Strindberg vandrade över till "Kedjeskär" (som ön heter i *Svenska öden och äventyr*) för att referera andra kammarens debatter åt *Dagens Nyheter*, och lät senare Arvid Falk sköta samma syssla i Röda rummet.

EFTER DRYGT 150 ÅR började holmen strypas. På 1860-talet inleddes byggandet av Sammanbindningsbanan, landets dittills dyraste järnvägsprojekt, som knöt samman norr och söder genom att skära av Riddarholmen från Gamla stan. I början av 1900-talet flyttade den nya riksdagens båda kamrar över till Helgeandsholmen, och sakta följde allt mer av makten och förvaltningen efter.

I dag är Birger Jarls torg ett av Stockholms vackraste rum, men också ett av de ödsligaste. Bara när Fastighetsverket öppnar sina hus kan myllret ge en aning om 1700- och 1800-talens sjudande liv på holmen. Felet är att det ligger alldeles fel myndigheter där. Med all respekt för Fastighetsmäklarnämnden, justitiekanslern, Kammarkollegiet, Sveahovrätt, Regeringsrätten och Högsta domstolen strax före övergången till holmen, men hur många har ärenden dit (eller vill ha det, i ett par av fallen)?

Men nu borde det vara läge för något nytt. När både järnvägen och bilarna ska ner i en tunnel (för så ska det väl bli?), då skulle också Riddarholmen kunna få liv igen. Tänk om vi skulle gå tillbaka till det som var! Om Regeringskansliet befriades ur bunkrarna på Norrmalm och flyttade över vattnen, då skulle livet återvända till Riddarholmen, besökarnakundeglädjas åt ramen runt maktutövningen – och kanske tänker både förtroendevalda och byråkrater rentav lite större och vackrare, om de dagligen får strosa över Birger Jarls torg?

✶ GUNNAR WETTERBERG

Så går biståndet upp i rök

Feghet och respekt för överheten ligger bakom missbruket av det svenska biståndet. Den enklaste lösningen på problemen har varit att sopa allt under mattan.

BISTÅND I Stieg Larssons deckare *Män som hatar kvinnor* finns en skum affärsman som får i uppdrag att hantera åtskilliga biståndsmiljoner avsedda för Polens industriella utveckling. Jag kom att tänka på den när jag läste Jan Mosanders bok om möjliga missbruk av det svenska biståndet, *Pengarna som försvann* (Fischer & Co). Mosanders kapitel om Björn Wahlströms polska affärer med svenska skattepengar är påfallande likt Larssons skildring av den hemske direktören Wennerströms företag i Polen.

I båda fallen finns en viktig gemensam faktor. Pengar försvinner utan att någon i statsförvaltningen, näringslivet eller pressen ifrågasätter hanteringen. Sveriges institution för mjuka utvecklingskrediter, Bits, betalar ut miljoner till den välkände direktören utan att begära projekt, planer eller ens redovisning. Enligt Mosander säger Bits-chefen uttryckligen: "Det är rimligt att man tar en viss hänsyn till att det här är en man på högre nivå, man kan inte gå på honom hur som helst." Vi har respekt för överheten.

En del annat i boken, som att Sida bjuder en grupp svenska LO-toppar på en veckas besök i Vietnam för sammanlagt 60 000 kronor, är däremot inte mycket att spilla ord på. Mosander inser det tydligt själv och övergår raskt till att sätta välmotiverade frågetecken för de stora ramorganisationer som idag förvaltar miljarder av de svenska statliga biståndspengarna. Det är synd att hans bok inte är tillräckligt underbyggd för en så viktig kritik, som dock har stöd i Riksrevisionsverket.

MEN DE KORTA KAPITLEN i Mosanders bok är rappt skrivna och skulle passa utmärkt som tidningsartiklar, vilket de kanske en gång varit. De pinsamma anekdoterna om slarvigt hanterat bistånd i olika delar av världen är drabbande nog. Hans kritik av de besynnerliga östersjömiljarderna är ändå bokens mest övertygande avsnitt. Där kan han ock-

✶ **Foppatofflorna kom i alla fall fram.**

så stödja sig på en kritisk utvärdering som gjordes i UD när departementet äntligen fick veta något om vad som hänt. Men någon offentlig räfst gjordes inte. Här är en annan viktig nyckel till hur lätt det slarvas med pengar: det enklaste är alltid att sopa alltihop under mattan. Det beror inte alltid på bedrägligt uppsåt, det räcker med feghet.

JUST I MÖTET MED PRIVAT företagsamhet kan svenska statstjänstemän ibland stå handfallna. Ett bisarrt exempel är de 10 miljoner kronor som Sida (då ännu SIDA, före det påkostade namnbytet) på 1980-talet tilldelade en svensk affärsman för att placera i aktier på börsen i La Paz.

Tanken var att den bolivianska aktiebörsen var alldeles för liten och behövde stimuleras. Idén rymde ett korn av sanning: volymen på de flesta sydamerikanska aktiebörserna var och är för liten för en trovärdig prisbildning, men varken metoden eller beloppet var särskilt adekvata.

En hel del problem följer av att Sida sedan länge "outsocar" biståndsadministrationen till så kallade enskilda organisationer. Det finns flera anledningar till denna omfattande praxis: den egna administrationen kan förenklas; administrationskostnaderna kan framställas som lägre än de verkligen är; biståndet förankras i svensk opinion; i konfliktområden kan den svenska hjälpen – hjälpligt – framställas som någonting

som står utanför regeringens direkta kontroll; och framför allt blir det möjligt att få iväg pengarna i den fart som riksdagen bestämt.

Internationell jargongskiljer man mellan olika slags enskilda organisationer (NGO): "Gongos" (Government Organized Non-Governmental Organizations), "congos" (Church Organized...) och "bongos" (Business Organized...). De senare är ofta konsultföretag, inte sällan skötta av före detta biståndsadministratörer som upptäckt att privat företagande ger bättre inkomster än tjänstemannalöner och som därtill har goda kontakter med sina före detta kollegor. Den professionella kompetensen hos "gongos" och "congos" är betydligt mer varierande. Jag minns ett par besvikna entusiaster från en SSU-förening i Gästrikland som förgäves försökt bygga ett Folkets hus i Uruguay, ett land där de inte kunde språket, och där man vet ungefär lika mycket som svenskar om folkrörelser och folkbildning.

SOM AMBASSADÖR I BUENOS AIRES var jag sidoackrediterad även i Paraguay. En dag fann jag att Jesús Alcalá stod i begrepp att skriva avtal med en regeringsmedlem i Paraguay. Officiellt framställde han sig både som representant för det svenska biståndsorganet Sida och som ordförande i Internationella Juristkommissionen (bakom det stiligamålet står en internationell förening av enskilda biståndsorganisationer). Parterna ville ha mig med vid det högtidliga undertecknandet. Jag vände mig till Sida och ifrågasatte både förfarandet och den litet oklart definierade biståndssatsningen – projektet omfattade finansiering av en juridisk universitetsfakultet, hjälp till gatubarn och tandvård för ett ungdomsfängelse. Jag fick svaret att Sida hade fullt förtroende för Alcalá och att jag inte borde bekymra mig mer om saken.

När Alcalá åtalades, påminde jag Sida om att de själva hade del i ansvaret för att det gått som det gått. Vederbörande avdelningschef föreslog då att vi skulle stryka våra epostmeddelanden i ämnet "för att slippa en för båda parter obehaglig debatt". Det gjorde jag, skamligt nog, väl vetande hur farligt det kan vara för en statstjänsteman att ha välplacerade ovänner i den centrala förvaltningen. Vid sidan av försvaret och kommunalförvaltningen är nog biståndet den offentliga verksamhet som är mest sårbar för korruption. Feghet och respekt för överheten har drivit fler än mig att sopa skräp under mattan. Därför är Mosanders bok välkommen.

✶ **PETER LANDELIUS**

Kodknäckarna knäckte maffian

När den sicilianske maffialedaren greps fann polisen Cosa Nostras hela arkiv. 168 små lappar, skrivna på kod, gav en inblick i maffians dagliga liv.

ITALIEN I över 43 år hade Bernardo Provenzano hållit sig undan polisen, eftersökt för mord – både egenhändigt verkställda och beställningsverk – och utpressning. I många år var han den sicilianska maffiabossen Totò Riinas närmaste man. Sedan denne gripits i början av 2000-talet blev Provenzano Cosa Nostras bossmans boss.

En specialstyrka ur Palermopolisen hade jagat honom i årtal: åklagare, kriminalkommissarier, specialister på dolda mikrofoner och kameror. Ett otal gånger hade styrkan trott sig ha fångat honom i sitt nät, bara för att finna att han i sista stund tagit sig ur det. Förvarnad av någon med inblick i jakten? En gång hade Provenzano rentav oupptäckt lyckats ta sig till Marseilles för att i en privatklinik genomgå en prostataoperation – och detta trots att alla Italiens polistationer förfogade över en (som det skulle visa sig tämligen verklighetstrogen) fantombild på den jagade maffiabossen.

När specialstyrkan till sist slog till den 11 april 2006 hade den haft den övergivna bondgården under uppsikt ett antal veckor. Varje morgon fick den besök av en man, som mjölkade getterna i inhägnaden intill gården. Efter förrättat värv brukade mannen gå in en stund i huset. När han kom ut igen tog han sin pickupbil och for därifrån. Polisens spanare kunde följa mannens varje rörelse genom sina kikare, där de lågd gömda bland buskarna på kullarna ovanför huset.

Så en dag, när mannen gett sig av, kunde de iakttä en rörelse i huset, en ytterdörr som öppnades på glänt och omedelbart stängdes igen. Då slog polisen till.

Därinne fann de Bernardo Provenzano. Inför specialstyrkans maskerade poliser med pikstar och hundar fann Provenzano för gott att inte göra motstånd.

Huset bestod av två rum och kök. Det var spartanskt möblerat. En säng, ett skåp (med märkeskläder, den enda lyxen!), ett skrivbord, en stol och i köket litet pasta och några matkonserver. På de i övrigt kala väggar-

Italiens mest efterlyste man.

FOTO: FABRIZIO VILLA/SCANPIX

na hängde en Kristusbild och bredvid sängen låg en bibel.

På skrivbordet stod en skrivmaskin av den gamla mekaniska typen. Och där bredvid låg maffians hela arkiv...

Vad polisen kommit på var i själva verket Cosa Nostras själva kommandocentral, dess högkvarter, varifrån överbefälhavaren lade upp sina operationer och dirigerade sina styrkor.

Framför allt låg där på skrivbordet ett otal *pizzini*, små maskinskrivna lappar, snyggt hoprullade med tejp omkring. Detta var Cosa Nostras arkiv innehållande order från befälhavaren och rapporter från hans trupper.

En journalist på Romtidningen *La Repubblica*, Salvo Palazzolo, och en biträdande åklagare i Palermo, Michele Prestipino, har sammanställt materialet i en bok som fått titeln *Il Codice Provenzano* ("Provenzanokoden", Laterza, 2007).

DET TOG PRESTIPINO och Palazzolo ett år av idogt arbete att bringa ordning i materialet och utläsa någon mening ur det. De små lapparna, sammanlagt 168 stycken, saknade nämligen genomgående namn på avsändare, mottagare och omnämnda personer. Namnen dolde sig bakom siffror. Men vem

var egentligen "nummer 15" eller "nummer 13" eller "nummer 123"? Och fram för allt: Vem var den enda person som inte omnämndes med en siffra, utan kallades Adorato Gesù Cristo ("Dyrkade Jesus Kristus")? Dolde sig bakom Guds son en hög politisk beskyddare? De flesta "numren" har numera fått namn, antingen i boken eller genom senare artiklar i italiensk press.

De små maskinskrivna lapparna avhandlar nästan utan undantag order, förfrågningar, klarlägganden om olika "affärstransaktioner".

Endast i korrespondensen med "nummer 60" kommer Provenzano in på personliga frågor. "Nummer 60" har visat sig vara en viss Gaetano Lipari, den sjukskötare som i hemlighet åtföljde Provenzano till Marseilles för prostataoperationen. Provenzano oroar sig över konsekvenserna för sin virilitet. Hans resonerar kring olika blodprover, vita och röda blodkroppar och trombocyter (blodplättar) och kurerar sin prostata med dekokter på salvia. "Ett glas vatten till 5-7 blad. Låt koka 5-7 minuter och sedan vila i 10-15 minuter. Mycket urindrivande." Sedan personen bakom "nummer 60" efter ett års pusselläggande väl identifierats återstades Gaetano Lipari i mars ifjol.

I ÖVRIGT HANDLAR DE små lapparna som sagt om olika pågående "affärer".

I maj 2004 diskuterar Provenzano med Giuseppe Grigioli och Matteo Messina Denaro, två ägare till en snabbköpskedja i västra Sicilien, möjligheten att öppna en ny butik i Provenzanos hemstad (och maffians "mytiska" huvudort) Corleone. Denaro skriver att det gäller att hitta "en ren person, som aldrig haft med lagen att göra". Provenzano svarar att han har svårt att finna en sådan person i Corleone, men Denaro ger sig inte. Tydligt har Denaro en bestämd person i tankarna. "Även om ni inte behöver några råd", skriver Denaro till Provenzano, "så behöver (butikens) föreståndaren bara fungera som bulvan". Denaro redogör sedan för hur han har tänkt sig att han själv, Grigioli, "bulvanen" och naturligtvis även Provenzano sedan skall dela på intäkterna. Både Grigioli och Denaro greps sedermera. Identifieringen av de båda männen bakom snabbköpsoperationen ledde till att polisen kunde beslagta en förmögenhet (i form av pengar och företag) till ett sammanlagt värde av 200 miljoner euro.

Prestipinos och Palazzolos bok innehåller mängder med andra liknande exempel på Provenzanos och Cosa Nostras "affärsverksamhet" på Sicilien.

Provenzanos "affärskontakter" fanns

dock även utanför Sicilien, bland släktingar och klankollegor i New York. Några av dem fanns bland de 77 maffiabossar – 54 i New York och 23 i Palermo – som greps den 7 februari i år efter en lång och effektiv gemensam spaningsaktion av den italienska polisen och amerikanska FBI.

Provenzanos lappar avslöjar en man som handlar med miljoner, men samtidigt visar sig vara halvanalfabet. Han blandar friskt italienska och sicilianska och spetsar det hela med otaliga grammatiska fel och felstavningar. Men bakom felen – för att göra det hela än svårare för polisens pusselläggande – döljer sig ibland också medvetna förvrängningar och viktiga inskjutna nyckelord. Genom telefonavlyssning kunde polisen dechiffrera några sådana.

En lokal maffiaboss tillrättavisar sin son, som fått i uppdrag att kopiera ett av Provenzanos meddelanden. Pappan är inte nöjd med sonens arbete, men denne ursäktar sig med att "det fanns en sån djävla massa Ave Maria" (som sonen tydligen underlåtit att ta med). Pappan ilsknar till och säger: "En annan gång tar du med allt. Fattat? Bland alla dessa Ave Marior finns det saker jag måste begripa." Ett kodspråk, alltså.

DE SMÅ LAPPARNA, skriver de båda författarna, ger en bild av maffians dagliga liv: "Inte bara de välkända verksamheterna, utpressningarna och entreprenaderna, utan allt detta mindre kända: rekommendationerna, relationerna mellan bossar och underbossar och rentav familjeangelägenheter."

Det är "arkaiskt" kommunikationssätt, inga telefoner som kan avlyssnas ("olycksfall" i arbetet förekommer dock) och inga datorer som kan spåras, skriver de. "Men det är säkert och dessutom är det inte det enda." Den tidigare nämnde Denaro skriver i ett av sina brev om "den andra vägen" och antyder därmed att det utöver alla dessa pizzini finns ytterligare en kommunikationsväg med en ännu högre nivå på "säkerhetskoden" och med ännu mera diskreta brevbärare.

I 43 år lyckades Provenzano klara sig utan otaliga polisräder, razzior, dolda mikrofoner. En slump? "Endast skenbart", skriver författarna, "var Bernardo Provenzano den tursammaste av 'gudfäderna'. Men det är inte så." Någon skyddade uppenbarligen Provenzano, någon högt däruppe. Eller som Provenzano själv säger i en av sina små lappar, sedan han varit nära att avslöjas av en dold mikrofon: "Tack, min Dyrkade Jesus Kristus, som i sista stund ha provveduto (ställt allt i ordning)."

HARALD HAMRIN

Gränsöverskridande marknadsföring.

FOTO: GAMMA/IBL BILDBYRÅ

Politiker kan inte upptäcka nästa Ikea

Många känner sig kallade att peka ut "framtidsbranscher" och potentiella exportframgångar. Men sanningen är att ingen kan förutsäga vilka affärsidéer och företag som kommer att bli framgångsrika.

GLOBALISERING Ekonomisk utveckling bygger – liksom utvecklingen inom konst och vetenskap – på experimentella processer. På förhand råder genuin osäkerhet om vilka försök som har förutsättningar att lyckas. Därför är det också omöjligt att med någon större grad av precision förutsäga vilka idéer, personer, företag, branscher eller regioner som kommer att utgöra grund för framtida svenska exportsuccéer.

Kännetecknande för en framgångsrik affärsidé är ofta att ingen annan än upphovspersonen själv tror på den i förväg. Om vi studerar historien, finner vi att de flesta svenska exportframgångarna under 1900-talet har stött på stort motstånd innan de blev några framgångar. Samma mekanismer gör sannolikt att många av dagens och morgondagens briljanta idéer också kommer att möta motstånd. Låt oss titta på några vanliga hinder.

Branschen

Företagare gillar ofta fri konkurrens – ut-

om inom den egna branschen. Därför möttes exempelvis Per-Olof Ahl, Ingvar Kamprad och Erling Persson hårt motstånd inom sina branscher när de startade lågpriskedjorna Kapp-Ahl, Ikea respektive H&M.

Politiker

De avregleringar som genomfördes i Sverige under mitten av 1800-talet lade grund för många framgångsrika exportverksamheter. Samma sak gällde upphävandet av apotekens monopol på läkemedelstillverkning 1913. Samtliga dessa reformer mötte politiskt motstånd. Det finns skäl att förmoda att den stopplag för vinstdrivande sjukhus som tidigare fanns, liksom andra hinder för entreprenörer inom välfärdsområdet, har försvarat inte bara för den svenska välfärdssektorns utveckling utan även för potentiella högkvalificerade exportföretag.

Myndigheter

Exemplet med H&M är intressant också genom det motstånd företaget mötte från myndighetshåll. År 1964 öppnades den för- >>

sta utländska butiken i Oslo. Det mötte stora svårigheter eftersom man då inte fick föra ut valuta ur Sverige utan Riksbankens tillstånd – och Riksbanken tyckte inte att lågprisförsäljning av damkläder var någon särskilt bra idé.

År 1974 blev H&M börsnoterat. Inför börsintroduktionen uttryckte börschefen Stig Algott stor skepsis eftersom han ansåg att ett handelsföretag som H&M inte representerade något beständigt värde.

Yngve Bergqvists Ice Hotel i Jukkasjärvi uppskattas idag av alla. Men inledningsvis fick han slåss hårt och vänta i årtal på att få bygglov. Vägmyndigheterna försökte inledningsvis stoppa Per Uddéns eldrivna rullstol, Permobil, genom att klassificera den som bil (motorfordon med fyra hjul) och förbjudas på gång- och cykelbanor, vilket i praktiken hade gjort den oanvändbar.

Volvo fick under efterkrigstiden stora exportframgångar i USA. Men företaget hade det svårt att etablera sig där på grund av valutaregleringen. Handelsminister Gunnar Lange (s) tyckte att idén att sälja bilar till USA var lika enfaldig som att försöka sälja kylskåp till eskimåer.

Experter

Det var inte bara Gunnar Lange som dömde ut Volvos USA-planer. Volvos vd Gunnar Engellau anlät Sveriges ledande expert på bilkonsumtionsstudier, chefen för Industriens utredningsinstitut Jan Wallander, som dömde ut idén om export till USA.

Företagsledningen

Tre svenska exportsuccéer från senare decennier togs fram inom stora företag mer eller mindre i opposition mot, eller i varje fall helt vid sidan av, den strategi som då gällde inom respektive företag: Ericssons mobiltelesystem, Astra Hässles magsårsmedicin Losec och SKF:s revolutionerande kullager CARB.

För Ericssons ledning var radiosidan länge en liten sidoverksamhet. Inom Ericssons mobilverksamhet i Kista kallades huvudkontoret vid Midsommarkransen för "Pensionat Höstsol" medan de anställda vid den fasta telefonins högberg i Midsommarkransen kallade Kista-verksamheten för "Dinky Toys". Där sysslade man ju med leksaker, inte med riktig telefoni.

Ericsson ville istället satsa stort på kontorsautomation (vilket blev ett praktfullt misslyckande). Astra Hässle skulle egentligen inte alls syssla med avancerad forskning och koncernledningen i Södertälje ville flera gånger lägga ner det kostsamma Losec-projektet. CARB-lagret utvecklades av Magnus Kellström 1995 och var länge ett

"garageprojekt" inom företaget som drevs i stark motvind.

Företagskulturen

Ett exempel på en exportframgång som grundades genom att en ny vd vågade utmana den traditionella företagskulturen gäller Atlas Copco, en världsledande tillverkare av tryckluftsutrustning.

Företaget hette tidigare Atlas Diesel och tillverkade dels dieselmotorer, dels tryckluftsutrustning. Det stod helt klart för alla i företaget att dieselsidan var företagets huvudområde som i alla lägen skulle prioriteras. Men i själva verket var det tryckluftsdelens vinster som bekostade de ständiga förlusterna inom dieselsidan.

År 1940 fick företaget en ny vd utan bakgrund i företaget eller verkstadsindustrin, nämligen Walter Wehtje. Han hade varit chef för varuhuset PUB i Stockholm och sågs med stor misstänksamhet från de självmedvetna dieselteknikernas sida. Wehtje sålde dieseldelen till Nohab i Trollhättan och satsade fullt ut på tryckluften, vilket snabbt blev en succé.

KANSKE SER VI NU något liknande i Orrefors Kosta Boda som köptes av Torsten Jansson 2005. Den svenska konstglasindustrin skapades av Johan Ekman som, när han köpte skog i Småland 1913, "fick ett litet glasbruk på halsen", det vill säga Orrefors. Ekman kom från handelshuset Ekman i Göteborg och saknade bakgrund i glasindustrin. Men han hade goda kontakter inom svensk konstindustri och heminredning, varför han beslöt att anlita välkända formgivare till Orrefors.

Under senare år har svensk konstglasindustri befunnit sig i kris. Orrefors Kosta Boda har haft flera ägare med kulturellt anseende. Men företaget tycks mer ha behandlats som en prestigefylld kulturinstitution än som en affärsverksamhet. Torsten Jansson saknar både bakgrund i glasindustrin och kulturell ballast. Han har skapat en förmögenhet på att sälja tröjor med reklamtryck.

Jansson bröt med företagets "högfärdstradition", avskedade en stor del av administrationen och de formgivare som inte sålde tillräckligt och bestämde att man skulle tillverka glastomtar för att snabbt få in pengar i företaget. Dessutom startade han en lågprisförsäljning av andra varor i Kosta för att locka fler kunder. Läget inom koncernen har nu klart förbättrats, även om det ännu är för tidigt att dra några långsiktiga växlar av nydaningen.

Exemplet med Torsten Jansson visar att prestigefyllda företag kan må bra av en "en-

kelkrängare". Överhuvudtaget finns nog en risk, när personer med tunga akademiska eller kulturella meriter ska försöka förutsäga vilka affärsidéer som kan bli framgångsrika, att man koncentrerar sig alltför mycket på teoretiskt sofistikerade idéer. I själva verket har en stor del av de senare decenniernas mest framgångsrika svenska entreprenörer varit typiska krängare med begränsad teoretisk ballast.

Opinionsbildare

Genotropin är ett tillväxthormon som utvecklades under 1980-talet av läkemedelsföretaget Kabi. Forskningsdirektören Bertil Åberg fick kämpa hårt mot det stora motstånd som då fanns mot genteknik i Sverige. Tiotusentals extremt kortväxta barn världen över har genom Genotropin kunnat uppnå normal längd.

Det svenska musikundret skapades i stor utsträckning genom ABBA:s manager Stikkan Anderson. Genombrottet kom i en tid när det i media och kulturliv fanns en utbredd misstro mot populärmusik som hade affärsmässig framgång. När Sverige, efter ABBA:s seger i Melodifestivalen 1974, skulle arrangera 1975 års europeiska final bildades en "anti-kommersiell folkfront" med stöd av bland andra Kulturrådet, kulturnämnden i Stockholms stad, Stockholms läns landsting, producentföreningen på Sveriges Radio och de flesta av landets musikerorganisationer.

Det svenska musikundret skapades alltså snarare trots än på grund av det svenska kulturetablissemangen. Som tur var levde Stikkan Anderson efter entreprenörens gyllene regel: Visa lyhördhet gentemot kunderna – och lomhördhet gentemot etablissemangen.

Affärs- och exportmöjligheter upptäcks inte på det sätt som man exempelvis upptäcker en mineralfyndighet. Istället skapas möjligheterna som man exempelvis skapar ett konstverk – genom att kombinera en lång rad variabler på ett unikt sätt. Den enskilde entreprenörens personliga egenskaper är ofta en integrerad del av själva affärsidén.

Nyskapande entreprenörskap handlar om att hitta nya kombinationer av olika produktionsfaktorer och tekniker och kring dem skapa en ny verksamhet. Globaliseringen och informationsrevolutionen skapar en enorm mängd nya möjligheter att kombinera dessa faktorer. Det enda vi med säkerhet kan säga om framtidens mest framgångsrika entreprenörer är därför att vi med säkerhet inte vet vad de kommer att bygga sin affärsidé på.

✶ ANDERS JOHNSON

Här har du (inte) ditt liv

Gentester för hemmabruk är en starkt växande marknad. Men testerna är svårtolkade och omgärdas av etiskt känsliga frågeställningar.

DNA Öppna kuvertet med darrande händer och veckla ut den: kartan över kroppen. Här har du några tusen kronor och en gnutta spott, omvandlade till en prasslande snårskog av sannolikheter. Översänd en liten bit av dig, och få dig själv tillbaka uppförstorad: den risk för kärlekskramp, sockersjuka, övervikt som rymms i varje liten cell av kroppen, prydligt tryckt i makroskala.

Marknaden för gentester för hemmabruk är under stark global tillväxt, och nyligen startade den första svenska entreprenören sin verksamhet. Företaget, DNA-Guide, erbjuder sina kunder besked om risken att drabbas av ett flertal vanliga folksjukdomar, däribland hjärtinfarkt, högt blodtryck, diabetes och rubbningar av ämnesomsättningen. Alla sjukdomar som man erbjuder tester för är multifaktoriella, vilket innebär att de utöver de genetiska förutsättningarna är beroende av en mängd andra omständigheter. Till skillnad från till exempel Huntingtons sjukdom och vissa former av cancer som orsakas av förändringar i en enda gen, beror de åkommor som de svenska kommersiella gentesterna hanterar inte bara av ett flertal olika gener, utan dessutom (ofta till största delen) av miljöfaktorer. De sjukdomar som testerna gäller är därmed de som denna typ av tester kan säga minst om, eftersom den genetiska dispositionen enbart påverkar en del av den totala riskbilden.

De svar som gentesternas kartblad erbjuder är i de flesta fall formulerade i termer av sannolikheter, och inte sällan svårtolkade – med 10 procent förhöjd risk att drabbas av diabetes inom 20 år, skall jag dra en lättnadens suck, dra ned på snabba kolhydrater, eller börja bunkra insulin?

JUST PROBLEM MED att tolka gentesternas resultat är en invändning som ofta anförs mot att göra dem tillgängliga för privat bruk. Till skillnad från när testerna utförs i sjukvårdens regi, finns i dagsläget ingen reglering som garanterar kunden en individuell uppföljning eller hjälp med att förstå testresultaten.

De tester som idag erbjuds privatpersoner är sådana som inte utförs inom offentligt finansierad vård, eller som utförs där enbart då det finns skäl att misstänka sjukdom, men kan mycket väl få konsekvenser för den offentliga sjukvården i form av ökad belastning från oroliga patienter som erhållit besked om 30 procents högre sannolikhet än genomsnittet att drabbas av förmaksflimmer.

UTÖVER SVÄRIGHETERNA att på ett korrekt sätt tolka provresultaten, finns också tveksamheter kring testernas kliniska tillförlitlighet. De samband mellan sjukdomar och genuppsättning som utgör grund för testerna bygger alla på att en eller flera studier påvisat en högre förekomst av en viss genvariant hos insjuknade grupper än bland normalbefolkningen. Att utifrån statistiska samband av denna typ dra slutsatser om individuella risker är vanskligt, och från forskarhåll har framförts åsikten att testerna i själva verket inte säger någonting alls om den testade individens patologiska riskbild. "Kvacksalveri!", slår en KI-professor fast på den stora dagstidningens vetenskapsuppslag; "mest ett geschäft", dundrar hans kollega i Lund.

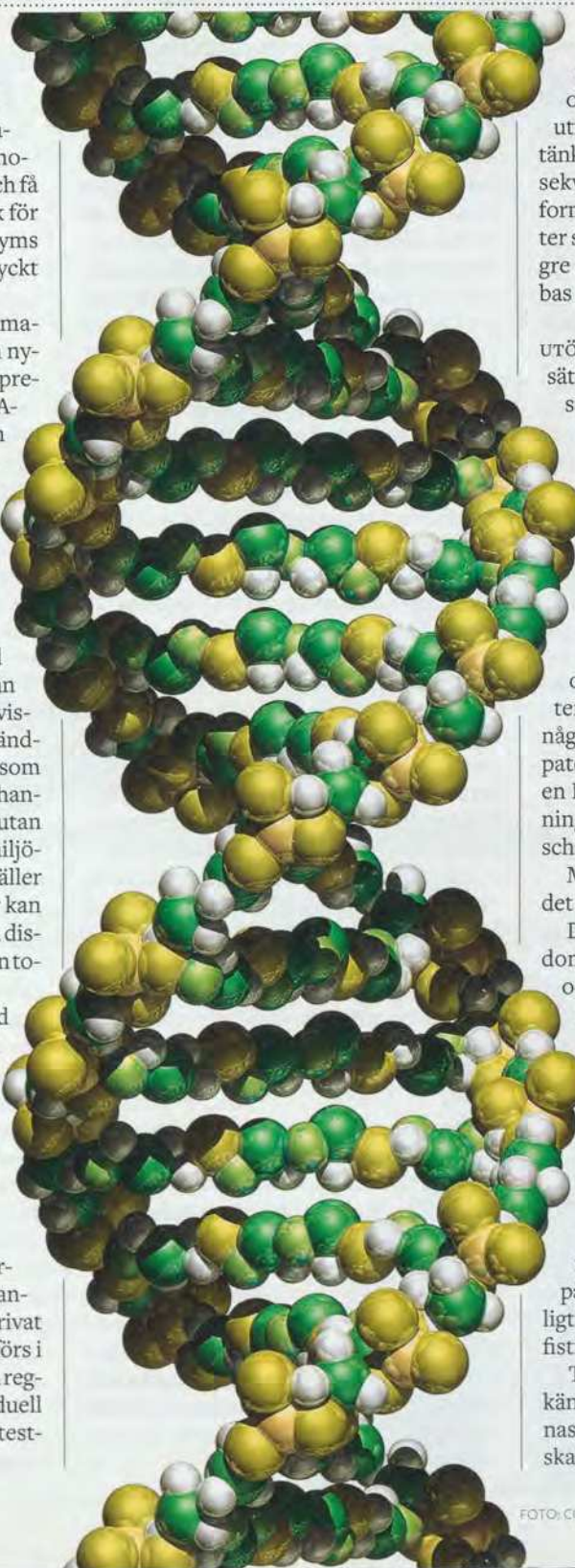
Men ändå vill man veta, vill man tro att det finns något att veta.

Där sitter man med sin kartlagda sjukdomsrisk, saliven uppförstorad till sjöar och sund. Här står man inför innanmätets innanhav: prostatatan breder ut sig invid hjärta och kärl.

Är det cancers rev som skönjs just under ytan?

Patrik Gransäter, initiativtagare till DNA-Guide, framhåller att företaget inte i första hand vill lägga tonvikten vid sjukdomsriskerna. I en intervju i *Ny Teknik* menar han att deras fokus inte är på åkommorna i sig, "utan på hur man ska leva sitt liv så bra som möjligt". DNA-Guide väljer han att kalla "en sofistikerad och individbaserad hälsosajt".

Trots detta är det svårt att frångå känslan av att de kommersiella gentesternas marknadsföring anspelar på rädsla – vi skall nyttja företagets tjänster för att för- >>

bättra våra chanser att inte drabbas av allsköns ont. Subtila glidningar i marknadsföringen förmedlar också intrycket av att testerna i sig skall vara hälsobefrämjande, vilket de, även under antagandet att de faktiskt har klinisk tyngd, kan sägas vara enbart om de följs upp av lämpliga åtgärder, något som idag inte erbjuds av företagen.

DNA-GUIDES TALES MÄN betonar också gärna de kommersiella gentesternas potential att öka den enskilda människans inflytande över sitt eget välbefinnande.

I en intervju i radions Studio Ett talar vd Daniel Zakrisson om en "kunskapsexplosion inom genetikområdet" som företaget vill "göra tillgänglig för alla som är intresserade". Han beskriver projektet som en "del av ett stort hälsomedvetande", och menar att deras kund "håller sig uppdaterad" och "gör sig själv delaktig."

Gentesterna alltså, som en kampanj i upplysningens tjänst, i syfte att göra spets-teknologi och nya vetenskapliga rön tillgängliga utanför den tekniska expertisens slutna rum.

Hemsidan trummar in budskapet: "DNA-Guide ger dig kunskap och kontroll". Här finns en intressant motstridighet: samtidigt som företag som DNA-Guide profiterar på allmänhetens föreställning om generna som de mest betydelsefulla faktorerna för individens utveckling, förmedlar de en icke-deterministisk bild av arvsanlagen, där generna enbart är riktningsskivare för hur vi bäst skall leva våra liv. DNA-Guides företrädare påpekar gärna att de skiljer sig från andra företag i branschen, genom att de i sina riskkalkyler tar hänsyn även till de miljöfaktorer som kunderna uppgett.

Och ändå framgår det tydligt, av den ofentliga debatten kring testerna såväl som av företagets marknadsföring, att genetisk information i det allmänna medvetandet har en speciell status, som inte är jämförbar med annan klinisk data. Det informations-teknologiskt influerade språk med vilket vi liknar generna vid individens mjukvara och talar om DNA-strängen som livets kod, förstärker bilden av den genetiska informationen som människans innersta essens.

Det är sant att en individs genuppsättning är en högst central del av henne själv: den kan förutsäga sjukdom, föras vidare till eventuell avkomma och kan ha relevans för individer utöver bäraren. Ingen av dessa attribut är dock unika för genomet – inte ens i kombination. Att genetisk information trots detta anses vara högst personlig och känslig vittnar om en grundläggande genetisk determinism – en tro på att män-

niskan är bestämd av – eller till och med är – sina gener. En lagreglering som särbehandlar genetisk information i förhållande till andra uppgifter om till exempel sjukdomstillstånd eller sexuell läggning respekterar den kollektiva upplevelsen av den genetiska informationens egenart, men riskerar att i detta också befästa en övertro på genernas effekt på individens liv.

Tolkningssvårigheter, alltså, i kombination med tveksamt vetenskapligt underlag och risk för onödiga sjukdomsoro bland friska människor, är några av argumenten emot en kommersiell marknad för gentester, åtminstone en oreglerad sådan. Man kan också hysa farhågor om att en ökad användning av testerna – vilket med största sannolikhet är effekten av en fri marknad – leder till ett socialt tryck på att testa sig, och luckrar upp det motstånd som för närvarande finns emot att ge arbetsgivare och försäkringsbolag tillgång till informationen, något som idag är förbjudet i Sverige enligt lagen om genetisk integritet. Liksom fosterdiagnostik och andra metoder för embryoselektion omgärdar testerna också fortplantningen med svåra moraliska frågeställningar: Har jag som individ en plikt att kontrollera mina arvsanlag innan jag väljer att föra dem vidare till ett barn? Det som i gentestföretagens marknadsföring framhålls som en väg till ökad hälsa och välbefinnande, riskerar alltså i många avseenden att leda till motsatsen.

Det tycks som att det starkaste argumentet för en kommersiell marknad för gentester är principiell snarare än konsekvensbaserad: som individ bör jag äga rätten att få tillgång till min egen genetiska information, eftersom den i någon mening tillhör mig.

I den mån som denna förfoganderätt står i konflikt med rätten att välja att inte veta – liksom genteknikföregångaren James Watson som efter att ha fått sitt genom fullständigt kartlagt valde att inte ta del av informationen om sin risk för alzheimer – är det alls inte uppenbart vilken av dem som bör väga tyngst.

SPOTTA I ETT STARTPAKET för några tusen; snart har du dig själv som ett brev på posten, tvådimensionell och höjddkurvig. Du får reda på väsentligheter om ursprung, hår- och ögonfärg, infogas i vetenskaplig sifferstatistik om riskgenomsnitt, och förses med pedagogiska analogier och livsstilsråd.

Snarare än en vision av Hades är den kartbild du håller i din hand alltså sannolikt ännu ett snyggt paketerat råd om jogging och fiberrik kost, denna gång med tyngd lånad från det innersta av dina celler.

✶ HELENA GRANSTRÖM

FOTO: CHRISATCLIFFE/REX

✶ Bara bekymmer väntar Brown.

Browns långa plåga långt ifrån över

STORBRIANNIEN Gordon Browns dryga ett år i 10 Downing Street har till största delen präglats av egna misstag, felbedömningar och en oförmåga att kommunicera med väljarna. Lågkonjunkturen får han som tidigare finansminister också skulden för.

Labours parlamentsledamöter fruktar för sin framtid. I fyllnadsval efter fyllnadsval, i olika delar av Storbritannien, har partiet lidit förödande förluster. Nästa allmänna val, troligen 2010, riskerar att bli det värsta sedan 1930-talet.

Partikonferensen i Manchester nu i september lär präglas av undergångsstämningar. Brown är fullt och fast besluten att bita sig fast, övertygad om att den interna oppositionen är oförmögen och ovillig att lansera motkandidater. Opinionsundersökningar visar också att Labour skulle få ännu lägre stöd med en annan partiledare.

Browns – och Labours – grundläggande problem är att han förknippas med det förflutna. Labourpartiet uppfattas som samma gamla New Labour. Gordon Brown har inte lyckats övertyga om att en ny regering tog över efter Tony Blair.

Slaget är alltså redan förlorat. Bara det oförutsedda, inte den egna politiken, kan vända utvecklingen. *Not so fast.*

Gordon Brown kan hämta styrka från den tidigare premiärministerns och Labourledaren Harold Wilsons konstaterande att "en vecka i politiken är en lång tid". Brittisk politik har de senaste åren kännetecknats av två kast. Förra våren och sommaren hölls den konservativa partiledaren David Cameron för ytlig och oerfaren och Brown som den självklare premiärministern. Brittiska medier, experter på att skapa och krossa karriärer och renons på självrannsakan, talar nu om den kommande Cameronregeringen som ett redan etablerat faktum.

Camersons opinionsframgång är massiv men porös. Väljarna vill framför allt bli av med Gordon Brown men är inte motståndare till Labours grundläggande värderingar. Det ligger alltså i de konservativas intresse att Brown sitter kvar till nästa val.

Tips: Efter partikongressen slipas knivarna inom Labourpartiet.

✶ MATS WIKLUND

En grönare framtid på 3,9 sekunder

MILJÖ Miljövänner har en vana att ropa på statliga åtgärder för att styra undan vad de uppfattar som en hotande stekhet undergång. En del vill till och med ha revolution, som författaren och debattören Andreas Malm. De som hatar kapitalismen har fått sitt ultimata argument: Vi måste förståtliga för att rädda planeten.

De mer extrema vill att den starka staten ska sluka företagande, kapitalism och kommersialism, och fördela resurserna, inte bara rättvist utan också miljömärkt. Andra vill att staten ska plöja ner pengar i forskning och stifta hårdare lagar.

Men jag törs sätta en slant på att storebrorskrumarna än en gång kommer att bli omkörda av en snärtig kapitalist i innerkurvan.

Det nakna habegäret steg till tidigare oanade nivåer när jag under sommaren av en slump surfade in på Tesla Motors hemsida. Två amerikaner från IT-branschen har konstruerat en sportbil som till 100 procent drivs av ett batteri – eller snarare 6831 lap-top-batterier. Den tvåsitsiga skönheten (karossen byggd av Lotus) gör 0 till 100 på 3,9 sekunder, den har en toppfart på över 200 kilometer i timmen och kan köra 35 mil på en laddning. Full tank kostar en 20-lapp.

Det fina är att det inte rör sig om någon prototyp som snurrar runt på bilmässor. Bilen är under tillverkning, de första exemplaren levererade.

Det är heller inte frågan om något statligt försöksprojekt, antalet dollar som kommer från federala medel är lika stort som utsläppet bilen gör: noll.

Så medan 83 procent av svenskarna vill att staten ska sponsra bilindustrin för ta fram elbilar, har giriga kapitalister redan gjort det i USA. Tesla Motors litar helt på att alla vill köpa deras vrålåk. Och orderböckerna är fulltecknade.

Den elektriska bilen har inget avgasrör. Det finns inga oljefilter, inte hundratals rörliga delar som måste servas. Den är i stort sett knäpptyst och nya modeller kommer att gå att ladda på tio minuter till en halvtimme.

Nästa år kommer man att kunna beställa en helelektrisk bil från Mitsubishi, leverans lovad till 2010. Norska Think! ligger också i startgroparna för att lansera effektivare elbilar.

De kommer att kosta runt 300 000 kronor (Teslan kostar cirka en miljon) – det är batteriet som är dyrt. Men kostnaderna för de effektiva liti-umjon-batterier kommer med all sannolikhet att minska i takt med att effektiviteten ökar.

Hur långt man i framtiden kan köra sin elbil på "en tank" är naturligtvis omöjligt att säga, men en av grundarna av Tesla menar att laddningsstationer inte blir nödvändiga, utvecklingen kommer att accelerera så pass att vi inom en inte allt för avlägsen framtid kan köra så långt vi orkar. Och att vi då kan ladda bilen vid målet, hos någon bekant eller på hotellet.

Men 77 procent av svenskarna tycker att staten bör finansiera en utbyggnad av ett laddningsnät, något som också är på gång i Stockholm.

En inte allt för vågad gissning är att välvilliga politiker – innan de vet var tekniken är på väg, eller hur efterfrågan kommer att se ut – börjar plöja ner våra gemensamma resurser i laddningsstolpar som snart står och rostar.

FREDRIK SANDBERG

ILL: CHRISTIAN WINTHER

Legitimation ska säkra skolans kvalitet

SKOLA En nyhet som försvunnit i sommarens FRA-debatt har varit Jörgen Ullenhags utredning om lärarlegitimationer, vilken framstår som något av det bästa den borgerliga regeringen lyckats få ur sig hittills. Utredningen är något i nutiden så ovanligt som ett försök att uppvärdera högre utbildning och ämneskunskaper.

Förslaget innebär att det från juli 2010 ska krävas lärarlegitimation för att undervisa i skolan.

I korthet vill man införa en kvalitetssäkring av lärare på olika stadier på basis dels av undervisningstid på stadiet ifråga, dels av utbildning. Dagens 15 300 tillsvidareanställda lärare utan lärarexamen får åtta år på sig att komplettera eller läsa in en lärarexamen – annars får de inte behålla sina arbeten.

Lärarkyrket blir därmed mer karriärinriktat. Man ska till exempel efter avlagd licentiatexamen eller speciellt kvalificerat pedagogiskt utvecklingsarbete kunna bli utnämnd till särskilt kvalificerad. Ullenhag föreslår även att det inrättas 1 000 gymnasielektorstjänster inom 15 år samt att hemspråkslärare måste ha flera terminers studier i det språk som de ska undervisa i.

JOHAN LUNDBERG

"Ryssland har blivit mer monopoliserat och korrupt"

INTERVJU Den liberale ryske politikern Vladimir Ryzjkov var tidigare vice talman i duman. I valet 2007 ställde han upp som ledare för Rysslands republikanska parti, men på grund av nyligen införda lagar – som kräver att alla partier som ställer upp i val måste ha minst 50 000 medlemmar – fick inte partiet registrera sig. En annan nyligen införd lag hindrar dessutom oberoende politiker att ställa upp.

Ryzjkov anser att Ryssland har långt kvar innan det kan kalla sig en demokrati.

Bohman: Hur har Ryssland förändrats under Putins regeringsperiod?

Ryzjkov: Vi har sett vissa ekonomiska förbättringar som minskad utrikesskuld och förbättrade inkomster för folk – men på bekostnad av vad?

De högre inkomsterna har följts av ökade inkomstklyftor. Befolkningen krymper och samhäl-

let har blivit mer och mer byråkratiserat. Korruptionen har ökat något oerhört. Ryssland är nu ett starkare och rikare land ekonomiskt, men mer monopoliserat och korrumperat.

Bohman: Hur ser du på framtiden om de auktoritära tendenserna fortsätter?

Ryzjkov: Den auktoritära ideologin genererar sina egna problem. Det går inte att besegra korruptionen om den är en del av styrelseskicket.

Bohman: Vad behövs för att vända utvecklingen till det bättre?

FOTO: MARIA ÅKERHJELM

Ryzjkov: Jag hoppas på en större transparens i hela det ryska samhället, och mindre byråkrati.

Några avgörande punkter för Rysslands framtid är pressfrihet och oberoende domstolar. Och att tillåta politisk konkurrens, så att liberala och oberoende politiker kan delta i valen. För att Ryssland ska kunna bli en modern stat behövs ett starkt ledarskap som kan garantera grundläggande demokratiska rättigheter.

THERESE BOHMAN

Sandin undersöker livets yttersta gränser

Den legendariska psykoterapeuten Barbro Sandin
behandling av schizofrena patienter ifrågasattes länge.
Hennes behandlingsmetoder är viktiga när det gäller att
binda ihop biogenetisk och psykosocial forskning.

✶ KERSTIN VINTERHED

Barbro Sandin och Elgard Jonsson möttes på den manliga kliniken på Sätters sjukhus 1973 där hon var kuratorspraktikant och han en sedan sju år i det närmaste katon patient som endast kommunicerade via kortfattade svar på psykiatriska frågor inom institutionen. Det var, som hon skriver i Poul Bjerre-sällskapets årsskrift från 2007, "Mitt möte med psykiatrin", vänligt upprepade förhørsfrågor om vanföreställningar, röster och suicidtankar och hon förvånade sig över patienternas villighet att delta i dessa frågestunder. Förklaringen, som patienterna delgav henne, var att detta dels var ett avbrott i händelselösheten, dels att där också fanns ett litet, litet Kanske: "En ny medicin – ett Hopp. Därför deltog man. Om och om igen medan åren försvann."

För Elgards del hade man gett upp. Någon rehabilitering ansågs inte längre meningsfull. Han skulle pensioneras och förflyttas till kronikeromsorg. Det blev hennes uppgift att ordna med detta. Under en veckas tid arbetar hon på avdelningen för att lära känna patienten, men han ger inte minsta livstecken ifrån sig. Dock, när hon sista dagen frågar om han vill följa med på promenad på måndag nickar han till svar. Det är januari och nu börjar derastysta promenader i sjukhusparken, månad ut och månad in. Först med våren kommer de första orden. Elgard har en dröm som han berättar om för Barbro. I drömmen är han den omkomne filmstjärnan James Dean och han är i färd med att köpa en skjorta. Han har att välja mellan en röd och blå. Han väljer den röda. "Jag tänkte genast 'han vill leva'", berättar Barbro Sandin i filmen *Den långa resan ut ur överkligheten*, av Anna Eidem och Dan Ying, och från och med nu utvecklas den relation mellan Elgard Jonsson och Barbro Sandin som till slut skall föra honom tillbaka till livet, ut i friheten.

Det var ingen lätt väg de hade att vandra. I sin egen bok *Tokfursten* skriver Elgard Jonsson: "Det var inte med raska steg Tokfursten gick till sin terapitimme. Än så länge skulle han inte känna suget efter det hårda arbete Gud Moder erbjöd. Ändå gick han dit med ilska steg... Som en grammofonskiva utan synbart slut gick jag till at-

tack ... För inte kunde det vara mina känslor. Det måste vara sjukdomen. 'Detta hatet är inte mitt!'"

Elgard var yngsta barnet i en familj med fyra syskon. När han är fyra år hittar modern en ny partner, lämnar fadern och tar med sig de tre äldsta barnen medan Elgard blir kvar hos fadern som är skogsarbetare. Han skall tas om hand av en grannfamilj, men stannar istället hemma tillsammans med en älskad hund. När han börjar i skolan går det till en början bra men i tonåren börjar han må allt sämre, stannar hemma från skolan och bryter till sist samman. 17 år gammal hamnar han på Säter. Sin upplevelse av katastrofen i skogen beskriver Elgard Jonsson så här:

"Det hade gått sex månader av året i skogen, som jag brukar kalla den tiden. Där hade jag isolerat mig tillsammans med pappa. Osedd i mörkret." Hans oförmåga att leva besannas, han upplever sig som ful och värdelös. Han är skräckslagen. Enda utvägen är att fly människorna, men egentligen vill han inte. Ensam i skogen gråter och skriker han ut sin ångest men ingen svarar. Så kommer "explosionen": "Kroppsdelar, tarmar, blodet spreds över väggar och tak med en väldig kraft. En sekund – sedan var allt över. Det var så lugnt, så tyst. En befrielse från vanmäktiga känslor, min väg ut i mörkret."

Barbro Sandin beskriver den terapi som nu började som en befrielse, en födelse ur årtal av bedövning. Men det var en smärtsam förlossning, full av raseri och hämndbegär. "Och då händer detta fenomenala att ... det är bara raseri. Det är bara ilska. Och det har ju Elgard sagt sedan många gånger efteråt hur ljuvligt det var att han kunde gå in och han kunde titta på mig och han kunde gå ut och slå igen dörren så att det bara dånade för att komma tillbaka tio minuter senare. Äntligen, äntligen var det han som satte villkoren", berättar Barbro i en intervju med psykologen Agneta Sjöman i *Sociologen* nr 1 2008.

På avdelningen konstaterades att patienten blivit "sämre", det vill säga besvärlig och bråkig – hon menade mera levande. Genom överläkaren Mats Nymans försorg – han stod bakom Barbro Sandin – flyttades Elgard till en öppen avdelning men därifrån rymde han

❖ Ingen nordisk terapeut har behandlat schizofreni med så goda resultat som Barbro Sandin.

FOTO: ANNA RHENBERG/SCANPIX

när det blev dags för Barbro Sandin att avsluta sin praktikperiod på Säter. Inga fler svek! Efter ett par veckor står Elgard utanför hennes hem. Aldrig tillbaka till Säter. Nu vill han flytta in hos Sandins, det är en order snarare än en vädjan, som hon skriver. Och en mycket krävande tid inleds, krävande för både Elgard, hans terapeut och hela hennes familj. Att konfronteras med en helt ny och främmande familjekonstellation väckte ytterligare smärta och underlägsenhetskänslor hos honom, men efterhand smälte raseriet ned, hoppet segrade och Elgard kunde ta itu med sin framtid. Idag är han själv psykolog. Vägen gick genom samtal, konfrontation, tolkning och om-tolkning, en ständig kamp mellan liv och död.

Psykiatern och psykoanalytikern Svein Haugsgjerd framhåller att Barbro Sandin är en av kanske bara ett hundratal gudabenådade terapeuter i världen som bedriver framgångsrik terapi med psykotiska patienter – kanske finns det fler idag – och i Norden finns ingen som behandlat så många schizofrena patienter med så goda resultat som hon.

Vilken är då hennes "metod" eller snarare kanske hennes synsätt, hennes förståelse av psykoson som tillstånd? I boken *Den zebrarandiga pudelkärnan* beskriver hon sin utgångspunkt så här: "Barnet måste för att utvecklas, för att kunna bli en person, få hjälp av en

annan persons själsstyrka, av en annan persons 'finnas till', där det kan ingå i en relation där det totala beroendet erbjuds som en självklarhet".

Anknytningen till den österrikiska psykoanalytikern Melanie Kleins objektrelationsteori, som hon också hänvisar till, är här uppenbar och hennes framgångar bekräftar den stora psykoanalytikerns teori om den livsavgörande relationen mellan mor och barn under det första levnadsåret. I en intervju jag gjorde med Barbro Sandin i *Dagens Nyheter* 1990 utvecklar hon temat ytterligare. Modersprincipen, säger hon där, innebär att älska alla barn helt enkelt därför att de finns till. "Modersprincipen representerar det goda varat medan fadersprincipen är att göra: en vilja till utveckling, växt och självständighet." Och hon menar att det måste råda en balans mellan dessa två principer, eftersom den som aldrig fått vara barn i den paradisiska meningen annars kan falla tillbaka i en sjuklig regression. Den som jagats av prestationskrav kan försöka fly tillbaka till ett ursprungligt vara.

I terapi med schizofrena gäller det att skapa förutsättningar för en fruktbar regression, säger hon, en ny tillit varifrån växandet kan »

ta sin utgångspunkt. Relationen patient-terapeut är just denna nya plattform.

I *Psykologtidningens* temanummer om evidens nr 7:08 slår psykologiprofessorn Rolf Sandell möjligen huvudet på spiken när han säger att det är terapeuten, snarare än terapin, som borde evidensbaseras, ett uttalande som verkar tillämpligt på Barbro Sandin. Rolf Sandell har blivit alltmer skeptisk till evidenskravets tillämplighet inom psykoterapi bland annat därför att de metoder man använt inte förmår differentiera mellan olika terapiformer utan uppfattar terapi som en avgränsad metod, ett standardiserat "paket" ungefär som en burk mediciner. Precis som piller på burk kan förväntas ge en specifik effekt förväntas terapi ge ett på förhand bestämt resultat, men så enkelt fungerar uppenbarligen inte terapi – vilket inte betyder att terapi inte alls fungerar. Rolf Sandell påpekar att eftersom kriterierna för evidens, alltså randomiserade kontrollerade studier, ofta inte föreligger vid olika former av terapi så utesluts också dessa terapier från studier. Många studier visar exempelvis att den kognitiva beteendeterapi, KBT, fungerar vid vissa tillstånd – men att andra metoder inte gått att utvärdera på samma sätt betyder inte att de är verkningslösa. Inte heller evidensbaserad terapi är någon garanti för framgång och om långtidseffekterna vet man inte mycket, konstaterar han. Hittills har i kontrollerade studier olika former av kognitiv beteendeterapi visat sig effektiv vid borderlinne personlighetsstörning, vid tvångssyndrom, paniksyndrom, ångestsyndrom och depression.

Även KBT på internet kan evidenssäkras, visade professor Steven Linton i Örebro i en studie förra året. Alla är överens om att evidenssäkring är bra, där den går att tillämpa, men samtidigt är det en realitet att till exempel långvariga utvecklingssamtal eller flerårig psykoanalys helt enkelt sorterats bort, eftersom sådana terapiformer inte låter sig utvärderas med ovanstående metoder. En liknande kritik riktar de bägge Nyköpingsbaserade psykologerna Peter Ankarberg och Fredrik Falkenström i en från uppgörelse med SBU:s (Statens biologiska undersökningar) utskäpning av psykoterapi som behandlingsform i tidskriften *Insikten* nr 3 2006. De visar där på en allvarlig bias till läkemedelsbehandlings fördel som helt enkelt bygger på läkemedelsbolagens ständiga utvärdering av olika läkemedel i mindre studier medan effekten av psykoterapi inte går att fånga in i ett nät med så stora revor. Att det trots allt finns en hel del studier som visar på psykoterapias effekter har i stort sett gått den stora allmänheten förbi, bland annat till följd av att flertalet vetenskapsjournalister även de är fångade i de stora läkemedelsföretagens propagandamaskin – även om de inte är direkt betalda för olika mer eller mindre lukrativa uppgifter i likhet med många tongivande läkare.

Om hur symbiosen läkemedelsföretag-patientorganisationer-läkare fungerar skriver DN-journalisten Ingrid Carlberg i sin bok *Pillret*, en noggrant utbyggd och mycket spännande studie om förhållandet mellan industri och terapi. År 2005 beräknades världsmarknaden för antidepressiva mediciner till nära tjugo miljarder dollar. I Sverige såldes sådan medicin för en miljard kronor. Det räckte för behandling av nästan sju procent av befolkningen eller 600 000 personer, men sedan dess har försäljningen faktiskt planat ut, även om det fortfarande rör sig om miljardbelopp. Sedan de första så kallade SSRI- och SNRI-medicinerna, som ökade signalsubstansen serotonin i klyftan mellan hjärnans nervceller, introducerades av den svenske Nobelpristagaren i medicin Arvid Carlsson i slutet av 1960-talet, har branschen omsatt väl över hundra miljarder dollar. Men vadan avmattningen av dessa mirakelmediciner, evidenssäkrade och allt? Läkemedelsindustrin är i gungning. En mark-

nad som rört sig omkring tjugo miljarder dollar per år hotar att sjunka till futtiga sju miljarder dollar!

Kanske beror nedgången på den gamle psykoanalytikern Aaron Becks introduktion av KBT på 1980-talet, den första terapiform som gjorde samarbete med läkemedelsindustrin möjlig. Aaron Beck lät nämligen utvärdera sin samtalsterapi på naturvetenskapligt sätt – och han var inte heller negativ till läkemedel. Nu blev det i stället möjligt att göra kontrollerade jämförelser mellan piller och terapi, studier som kunde finansieras av läkemedelsindustrin. Äntligen tycktes den gamla motsättningen mellan medicin och terapi på väg ut. SBU konstaterade att moderna antidepressiva mediciner har bättre effekt än placebo och samtidigt att KBT är den mest effektiva psykoterapiformen.

Men i förlängningen av det nya samarbetet låg nya insikter, baserade på nya studier, studier som inte ensidigt gynnade medicinkonsumtion. Från Nya Zeeland rapporterades om en studie av 847 invånare i den lilla staden Dunedin på Nya Zeelands sydöstra kust som forskarna följt sedan 1970-talet. Här studerade man den gen som styr återupptaget av serotonin i synapserna och kunde konstatera avsevärda skillnader när det gällde reaktionen på livskriser beroende på genetiska skillnader. De tre kombinationsmöjligheter som människans genuppsättning erbjuder i det här fallet kunde kopplas till depression bland 43 procent i den mest sårbara gruppen mot endast 17 procent i den minst sårbara och en tredjedel i mellangruppen. De kunde också visa att trauman och allvarlig vanvård under uppväxttiden utlöste olika reaktioner i de olika grupperna, enligt samma mönster.

En lycklig uppväxt tycktes samtidigt vaccinera mot depression i framtiden, oavsett genetisk uppsättning. "Människor har varit fixerade vid kampen mellan arv och miljö alldeles för länge. Men ingetdera är en story i sig själv. Det är hundra procent arv och hundra procent miljö", citerar Ingrid Carlberg den vetenskapliga projektledaren för Nya Zeelandstudien, professor Richie Poulton.

Ingrid Carlberg visar skickligt hur den oförtröttliga läkemedelsindustrin försöker bemästra den nya, komplicerade situationen genom intensifierat patientsamarbete och via inmutningen av nya marknader framför allt i öst, men intressantast i hennes slutkapitel är avsnittet om Freuds comeback i samband med 150-årsminnet av hans födelse 2006. Detta har skett genom att psykoanalytikerna börjat intressera sig för neurologi och inte längre motsätter sig vetenskapliga studier av sina behandlingsresultat. Inom den nyvaknade neuropsykoanalysen söker man nu efter neurobiologiska belägg för Freuds teorier om exempelvis det omedvetna och man menar sig arbeta i vetenskapsmannen Sigmund Freuds egen anda. Psykoanalytikerna har spottat upp sig rejält och på Freudjubileet i Stockholm kritiserades SBU:s rapporter om depression och ångest för att bygga på ett snedvridet urval av vetenskapliga rapporter. Aktuell forskning visar att alla korttids terapier, oavsett om de bygger på KBT eller psykodynamisk teori, är lika effektiva, framhöll man. Skillnader i resultat beror i stället på de enskilda terapeuterna – alltså samma hållning som Rolf Sandell uttrycker ovan.

Viktigast för den nya neuropsykoanalysen är ändå de ökade kunskaperna om hjärnan. Arvid Carlssons medpristagare Eric Kandel med ett förflutet som psykoanalytiker – har visat att korttidsminnet skärper styrkan i signalöverföringen i synapsen vilket förändrar synapsens funktion. Men när ett långtidsminne byggs upp förändras formen på synapsen. Människans erfarenheter i livet påverkar med andra ord hjärnans biologi, sammanfattar Ingrid Carlberg i ett avsnitt med den träffande rubriken "Livserfarenhetens biologi". Eric

Kandel har också visat att både medvetna och omedvetna känslor kan leda till biologiska förändringar i amygdala, den del av hjärnan som har just med känslor att göra. Kanske just den insikt som Freud var på spåren och en kunskap som för övrigt är väl känd bland behandlare av traumapatienter och patienter med svåra psykosomatiska besvär. Lärande och minne förändrar synapsernas form och funktion, konstaterar Kendal, och hur förändringen tar sig uttryck hänger samman med människans gener. I en artikel i *American Journal of Psychiatry* från 1998 försöker han gifta ihop de bägge tidigare så antagonistiska skolorna, erfarenhet och biologi, i fem punkter. I den sista punkten skriver han att om psykoterapi och tröstande samtal fungerar som behandling så bör det ske genom lärande som "framkallar förändringar i genuttrycken som i sin tur resulterar i förändringar av till exempel styrkan i den synaptiska förbindelsen".

Kendals resultat och resonemang leder fram till en bättre grundad förståelse av människan som en biologisk organism, vidöppen för påverkan av livshändelser och erfarenheter utifrån – även givetvis psykoterapi som "tar", där terapeuten när ner på djupet. Också Uppsalapsykologen Tomas Furmarks fotografering av hjärnan med PET-kamera av patienter med social fobi pekar i samma riktning.

Och nu är vi tillbaka till Barbro Sandin och hennes arbete med schizofrenipatienterna på Säter. Mig veterligt har det aldrig gjorts någon neurobiologisk undersökning av hennes patienter, men det skulle inte förvåna om man hos dessa patienter i så fall kunde konstatera förändringar i hjärnan till följd av djupgående psykoterapeutisk påverkan. Att hon själv kanske inte skulle visa något större intresse för undersökningar av detta slag är en annan sak; i samband med disputationen underströk Svein Haugsgjerd att Barbro Sandin inte bevisat någonting angående schizofrenins orsaker eller behandling. Den uppgift hon ställt sig var en helt annan, kanske snarast en andlig eller existentiell undersökning av livet vid yttersta gränsen. "Människans ande – var kommer den ifrån?", frågar hon i DN-intervju från 1990. "Det där som finns innan någonting annat finns och som inte beror på någonting." Hon förnekar att detta är religiösa frågor, det religiösa språket är förbrukat, säger hon, komprometterat i människornas erfarenhet. Likväl talar hon i religiösa termer i intervjun. Schizofreni ser hon som förlusten av ett tidigt paradys, som en skapelseakt som aldrig fick fullbordas. Och hon återkommer till detta att barnet skapar sig in i världen genom en paradissillusion och att detta sker utan någon annan orsak än livsviljan själv. Ingen blind livsvilja, dock, utan en personlig delaktighet. "Vi har ansvar för skapelsen och tillvaron. Vi har skuld." Det vill säga skuld – delaktighet. Inte skuldkänsla, understryker hon.

I år fyller Barbro Sandin 80 år. I beskrivningen av hennes person återkommer ord som stark, moderlig och faderlig – samtidigt! – totalt orädd, viljestark med hundraprocentig inlevelse. Själv har hon kallat sig häxa och mer än en gång har hon vittnat om att hon själv hade kunnat bli schizofren. Mycket tidigt i livet började hon fundera över livsgåtorna, mycket tidigt valde hon också sin egen väg. "Mig ska ingen binda" är temat i en intervju med Agneta Lagercrantz i *Svenska Dagbladet* 1987. Där berättas hur hon trasslar sig ur pappans något valhända försök att binda henne i sängen med hjälp av långstrumpor och benkläder när det var sov-dags. Och själv har hon berättat om hur hon redan som barn blev vaccinerad mot "känslotvång" i samband med en naturupplevelse. Känslotvång – detta som innebär att så får du inte känna respektive så bör du eller skall du känna. Ett annat ord tränger sig på här, autenticitet – och bristen på autenticitet hos många patienter som tidigt förräts av sina närmaste.

Hennes egen och hennes patienters upptagenhet av liv-dödemat

kan föra tanken till Poul Bjerre och hans tankar omkring död och förnyelse, föreställningen om att livskraften går att väcka till liv även hos svårt skadade personer. Också den hänsynslösa öppenheten i förhållande till patienterna förenar dem, hos Barbro Sandin dock parad med en värme som Poul Bjerre kanske delvis saknade. Bägge hade förmågan att ställa ett starkt och dominerande jag i andra, nödlidande, människors tjänst, att inom ramen för en terapeutisk insats dela med sig av sin styrka och inge hopp. En andlig dimension förenar dem samtidigt som den fjärrar dem från naturvetaren Freud. Bjerre, som var den som introducerade psykoanalysen i Sverige, kom ju på ett tidigt stadium att bryta med Freud, men Barbro Sandin bygger i allt väsentligt sitt terapeutiska arbete på psykodynamisk teori med den första, tidiga relationen i centrum. Hennes teoretiska grund krackelerar inte som hos Bjerre utan håller för analysen i fall efter fall. Vad som förenar Sandin och Bjerre är till syvende och sist själva tron på människan. Den tron tror jag bägge lyckades förmedla till sina patienter – liksom en närmast religiös förundran inför skapelsen. "Jag såg Skaparen på ryggen och jag hissnade." Lin-nés berömda ord passar in på bägge dessa pionjärer.

Som professionell förnyare vann Barbro Sandin både hän-givna anhängare och rabiata motståndare. I uppsatsen "Mitt möte med psykiatri" berättar hon om sin kamp på Säter, hur hon där så småningom fick en hel avdelning att utveckla och en synnerligen engagerad grupp medarbetare att samarbeta med och hur en terapiutbildning under hennes ledning fick dåvarande socialministern Gertrud Sigurdsens stöd. Man lyckades genomföra en omgång, men sedan satte landstinget stopp – fördelningen av kostnader mellan staten och landstinget hade inte gått att lösa. Och nu kom förslaget från Socialstyrelsen att verksamheten borde fortsätta utanför sjukhuset, i stiftelseform. Vilket också skedde så småningom i Barbro Sandins hemstad Ludvika. Men det var ett hårt slag, särskilt den märkliga alliansen mellan lokala motståndare inom psykiatri och Socialstyrelsen.

"Vi fick bara tre månader på oss att ordna så att vi kunde följa Socialstyrelsens råd att lyfta ut verksamheten, vilket vi också lyckades med. Vad vi inte lyckades med var att fortsätta pågående terapier. Patienterna erbjöds två avslutningssamtal. Vi kämpade till högsta nivå men förgäves. Inga argument fanns längre tillgängliga."

Det är en skandal som fortfarande får hjärtat att klappa fortare av indignation. Men nu har det skett en kunskapsutveckling som väcker starka förhoppningar om att svensk psykiatri snart ska ställa sig stadigt på sina två ben – det biogenetiska och det psykosociala, skriver psykologen och psykoterapeuten Agneta Sjöman i en lång essä om Barbro Sandin och hennes insats i det tidigare nämnda temanumret av tidskriften *Socionomen* som publicerades inför 80-årsdagen. Under åberopande av den psykodynamiska psykiatriens grand old man i Finland, Yrjö Alanen, ser Agneta Sjöman fram emot en integrativ psykiatri som med samma självklarhet skall kunna erbjuda sina patienter såväl medicin som psykoterapi av olika slag, även psykoanalytiskt orienterad sådan: "Det är dags att återupprätta den psykodynamiska psykoaterapien inom svensk psykiatri."

En senkommen seger för Barbro Sandin, alltså, vars öppna och förtroendefulla samarbete med all personal på avdelningen också hålls fram som en viktig modell för vården. Inte bara Barbro Sandin själv utan varje medarbetare får här en viktig roll i kraft av sin egen personlighet, "just som den är skapad". Bara så kan livsavgörande relationer mellan personal och patienter komma till stånd, inte för att man som anställd gör som någon annan gör utan för att man "är i världen". Den värld som den schizofrene till slut måste våga träda ut i och själv bli en del av. ●

I bildernas malström

Utan ord får bilderna ingen mening. Därför har vi anledning att fråga vilka konsekvenser nutidens massiva bildkonsumtion får för våra liv och vår själsliga hälsa.

✶ EINAR ASKESTAD

En vän från barndomen gick in i sin egen värld den andra september förra året. Vi hade lekt ihop, spelat fotboll och tennis, badat i sjöar och hav och byggt en koja i skogen bakom våra hus. Den andra september försvann han in i sig själv och han gjorde det på ett både förutsägbart och märkvärdigt sätt. Redan i tonåren engagerade han sig i rollspel och kunde få någonting i blicken som skrämde oss andra, för medan vi såg det hela som en lek, gick han till fullo in i sin roll och glömde att vi stod i skogen bakom våra hus och inte i en urskog i ett namnlöst land. Senare, när vi andra slutade att spela rollspel och började intressera oss för litteratur, filosofi och musik, fortsatte han med sina rollspel men gick framför allt in i filmens och dataspelens värld. Den andra september hämtades han av ambulans från sin etta på Hornsgatan i Stockholm efter det att grannarna hört honom prata under tre dygn i vad som hade låtit som ett tungomålstalande – det gick inte längre att ignorera, någonting måste göras.

Enligt en del teorier beror psykisk sjukdom på en skada i förmågan att förhålla sig till verkligheten. Relationen till omgivningen uteblir mer eller mindre eller blir förvrängd. En del personer, ofta inom kulturvärlden, finner det roligt och upplever sig som lite märkvärdiga när de får säga saker som: "vem kan säga var verkligheten finns?", eller: "allt är en dröm", eller "vi är alla mer eller mindre psykiskt sjuka". En person som har bevittnat en psykos, som sett hur ett medvetande fullständigt går sönder, eller som på nära håll följt hur någon sakta försvinner in i en depression, som helt enkelt vet att ett medvetande kan brista eller förtvina till oigenkännlighet, är mer varsam med orden.

Min barndomsväns öde går nämligen inte att romantisera, han liksom alla mer allvarliga psykfall visar att det finns ett hus som kan rasa, gränslinjer som kan suddas ut, verkligheter som kan lösas upp i dröm. Han gjorde det tydligt att varje dröm som förlorar kontakten med sin omgivning är en mardröm. Han gjorde det tydligt att det inte finns någonting att romantisera ifråga om psykisk sjukdom och ingenting att relativisera ifråga om verkligheten.

Filmen som han i flera veckor hade tittat på var en Harry Potter-film. Trots att vi var några vänner som gjorde kortfilmer ihop i tonåren, att vi var filmentusiaster av stora mått och under flera år gått tillsammans på filmklubben, lät vi andra oss aldrig helt uppslukas av biosalongens ljusflimmer. Han däremot blev alltmer fångad av det och verkade liksom upphöra att finnas till där han satt i biosalongen. Han slutade att vara närvarande bland oss andra, vi som aldrig tröttnade på att hitta på saker att göra tillsammans, och han fick allt svårare att släppa den blick, de ögon, han fått när han gick upp i bildernas flöde. Bilderna sög in honom. Han lutade sig tillbaka och leddes fram genom tiden och glömde på så vis tiden. Det mekaniska flimrandet från den externa ljuskällan tog över ögats autonomi, förslavade det under sitt ständiga pockande efter uppmärksamheten. Han hamnade i händerna på ett slags tyranni och från att i detalj kunna återge vad filmerna handlade om, vad de gått ut på, minde han knappt någonting av dem.

De var ett bildflimmer och ingenting annat, och han hade blivit beroende av det. Han liknade alltmer någon som drabbats av en minnesförlust, med skillnaden att han inte märkte det, utan glömde att han glömde. Det som filmerna uttryckte – den konstnärliga ambitionen, berättandet av en historia, skapandet av en stämning, etcetera – blev sekundärt, en ursäkt som skulle skylla över att filmbetraktandet ytterst ingenting annat var än en passiv konsumtion av mer teknisk natur. Sinnesförnimmelserna styrdes så till den grad att endast själva sinnesförnimmandet återstod. Liksom en dåre blev han oförmögen att uppfatta vad som stod mitt framför honom, för inga andra dimensioner än de tillfälliga och omedelbart givna existerade. Ingenting annat hann bli till i bildflödet, i flödet av konsumerandet av bilder.

Liksom en dåre var han kvar mitt i bland oss, utan att vara i bland oss. Bilderna fixerade hans betraktande, låste hans medvetande, och sakta dog hans mentala rörlighet och förmåga att gå sin närmaste

✪ I David Cronenbergs film *Videodrome* bryts gränsen mellan psyket och tv:n ner.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

omgivning till mötes. Verkligheten var fräntagen sina djupare skikt, berövad sin verklighet.

Och bildberoendet blev en självbekaftande och eskalerande historia. En stumhet som uppstått i och med att det ömsesidiga och levande bandet mellan den erfara och den erfarna klipptes av, krävde än mer stumhet för att överleva. Krävde fler bilder, fler timmar i ljusflimret, tills hela dygnet var fyllt av mörker och ljus i knappt förnimbara växlingar. Relationen till omgivningen hade blivit till – bild. Ansiktet mitt framför hans ögon blev till en plan yta, en mask som saknade betydelser, lika uttryckslöst och livlöst som hans eget. Utan minnen var han hänvisad till flödet av artificiella, ögonblickliga och pulserande sinnesintryck som försvann i samma ögonblick som de ersattes av nästa.

När jag besökte honom på sjukhuset kände han troligen inte igen mig, jag kan inte avgöra den saken. Att se in i hans ögon var som att se på en redan död som alltjämt hade ögon som såg men ändå inte såg. Han påminde mig om Narcissus, men utan spegelbilden, liksom förlorad i själva blicken. Hans ensamhet var svindlande. Det fanns inga ingångar in till honom. Jag sögs in i hans avgrundsliga övergivenhet och själva min medkänsla förlorade fotfästet. Ett barn som han ofrivilligt blev far till i övre tonåren satt vid sängkanten, och inte en min ändrades i faderns ansikte.

Här kunde denna text ha slutat, vore det inte för att saken tangerar mer allmänna ting än min väns personliga öde och är för allvarlig för att ignoreras mer. Vackra texter kan vara tankvärda, men slutar de vid det vackra är det få eller ingen som läser sältan i dem. Bilderna passiviserar inte endast, de fråntar oss det som gör oss till människor. Och vad är det? Givandet. Förmågan att ta steget över till den andre, till omsorg, till nyfikenhet, till ansvar. Inför bilderna spelar vi ingen roll, annan än den passive konsumentens. Bilderna berövar oss vårt givande, manipulerar oss och förslavar oss. I biosalongen, vid televisionen eller framför dataskärmen upphör människan att vara människa för vi förnekas vårt vara som givande. Skapandet, som är allt levandes moder, hinner aldrig ta till orda, för vårt syn- och hörselsinne är fullt upptaget med att distraheras.

Enorma ekonomiska intressen lever på att exploatera våra sinnen, på att beröva dem sin framsida, sin ljusa sida, sin öppenhet, sin mänsklighet. Det är inte längre ovanligt med människor som endast kangråta inför filmernas tragedier, för verkligheten har blivit dem så främmande, så överklig genom sin oförutsebara eller allt för förutsebara dramaturgi, att den inte når fram till dem. Tragedierna i verkligheten, mellan dig och mig, uppfattas såsom någonting besvärligt, påträngande och tröttsamt.

Detta är det mänskliga totala nederlag. Att vända den mänskliga blicken bort från det levande till det döda, in i de manipulerade och manipulerande bildernas världar. Exploateringen är total. En världssomsfattande "upplevelseindustri" profiterar på den ensamhet, hopplöshet och i förlängningen tomhet som den själv är med och skapar, och den döljer sin del i det hela genom att skenbart lindra symptomen. Människans mänskliga sida är återigen givandet, delandet, glädjen i att ta emot en gåva, glädjen i att kunna ge en gåva, emottagande är ett givande, givandet är ett emottagande. Människan håller på att dräneras. Människan håller på att utplånas och bilderna är det lömska fenomen som gör oss blinda för vad som håller på att ske.

Invändningarna är ganska förutsägbara. Vad har min väns psykiska sjukdom med den eskalerande bildkonsumtionen att göra? Är inte exploateringen med bildernas hjälp en sak och bilden i sig en annan? Tänker vi inte med bilder? Säger inte en bild mer än tusen ord?

Här krävs en diskussion om bildens ontologi – om vad en bild egentligen är – här krävs ett frågande som når bortom vår egen tids självförståelse. En fotograf i fotografins tidsålder, en sekulariserad teolog i sekulariseringens epok, eller för den delen, en vanlig bildkonsument inför sin tv eller skärm, ser sällan bortom bildernas omedelbara funktion och mening. Kommuniserar vi inte med bildernas hjälp? Blir vi inte berörda av bilderna, och därmed mer mänskliga av dem?

Och kanske var min vän i själva verket predestinerad till att bli sinnessjuk? Kanske hade han förlorat greppet om verkligheten och imploderat även utan sin eskalerande bildkonsumtion? Vem vet? Hans tragiska öde måste förstås metaforiskt och samtidigt inte. Liksom berättelser om barn som vuxit upp i isolering (inlåsta i en garderob eller liknande), som på ett eller annat sätt berövats ett socialt, mänskligt sammanhang, blottlägger att det inte är godtyckligt utan livsavgörande vad vi utsätter våra sinnen för, kan min väns öde sätta våra vedertagna föreställningar på prov.

Det ligger nära till hands att koppla samman hans implosion med bildkonsumtionen för att fiktionen kan påverka ett medvetande till den grad att verklighetsförankringen går förlorad, och för att bilden (och konsumtionen av densamma) förhåller sig till verkligheten på ett likartat snyltande vis. Att bilder talar till andra bilder, och bildar egna självständiga världar, förvillar, som när skuggor ter sig mer verkliga för att man boxas med dem.

Den avgörande frågan är hur bilden får sin mening. Jag vill hävda att bilden är ingenting utan språket – den mening som bilden får är den som människan ger den. Bilden är med andra ord till fullo parasitär, lever av den värld som den endast återspeglar. Att den ger sken av att vara självständig är till fullo en illusion, samma illusion som gör den magisk i våra ögon. Det som gör den verklig är själva dess skenverklighet. I den grad formandet av medvetandet utgörs av bilder försvinner det, för utan den mening som är språklig har bilderna ingenting att falla tillbaka på. Problemet med den stegrande bildkonsumtionen blir akut när bilderna får övertaget över språket. När givandet får ge vika för konsumerandet. När den transcenderande dimensionen som är språkets essens berövas sig själv genom att reduceras till ett ting att konsumera.

Dären är den människa som stigit utanför den dimension som är transcendensens – han står utanför språket, finns till endast i kraft av språkets återsken – och han förtvinar och försvinner i samma takt som språkets insida tonar bort. Därav den ofrånkomliga kopplingen mellan dårskap och ensamhet – och bilden. Den ofta diskuterade farhågan om att bilderna utarmas på mening i reproduktionens tidsålder är befogad, men handlar ytterst om bildens eget väsen. Bilden måste förneka sitt ursprung, för utan denna glömska finns den inte till.

Bildkonsumenten uppstår i samma ögonblick som människan resignerar från sitt vara, från att vara aktiv, skapande, givande. Dären sträcker fram sina händer i biosalongen, men allt som pågår där framme på duken pågår som om han inte fanns till. Och när filmen fått hålla på tillräckligt länge får den till slut helt rätt, betraktaren slutar att finnas till, filmen har slukat sin nödvändiga publik, och flimrar vidare i meningslös självtillräcklighet.

"När två eller fler av er är samlade finns jag bland eder", sade Jesus enligt Matteusevangeliet, och satte fingret på den springande punkten. Den metafysik som hela tiden undkommer oss genom att den utgör vår grund och vårt vara. Ordet, som finns i den mån vi alltjämt finns till och kan lystra till det, och som gör det möjligt för bilden att lysa med mening. *

Skolan får inte se bakåt

I Axess nummer 5 riktades kraftig kritik mot den svenska skolan. Men det var inte bättre förr, hävdar den miljöpartistiske riksdagsledamoten **Mats Pertoft**. Katastrofbeskrivningarna skymmer det positiva som skolan åstadkommer, som att utbilda eleverna i självständighet och eget tänkande.

Ar vi sämst i klassen? Har vi kunskapsförakt? Har pedagogerna raserat skolan? Sysslar vi med bildning utan bildning? Man kan tro det när man läser Johan Lundberg, Inger Enkvist, Göran Hägg och Lars Anders Johansson som får det att framstå som att den svenska skolan står inför en total kollaps och att en enkel patentiösning är att göra som förr. (Axess 5/08)

Göran Hägg påstår framt att i mitten av 60-talet hade Sverige världens bästa skola. Utbildningsminister Jan Björklund har en liknande filosofi som Hägg. Det var bättre förr och som om det fanns en tidsmaskin ska vi dit igen. Göran Häggs jämförelse med 60-talet är kanske inte så konstig. Sverige låg på topp, för de som var unga vuxna då tedde sig allt enkelt, som en framgångssaga.

Den svenska skolan har i dag problem och står inför behov av utveckling. I internationella jämförelser har resultaten i skolan sjunkit. Katastrofrapporterna duggar tätt och överskuggar så lätt de positiva bilder av skolan som också finns. Utan djupare kritisk granskning riskerar vi att dra alltför långtgående slutsatser utifrån de internationella jämförelserna. Inger Enkvist sväljer exempelvis rankingen med hull och hår.

Japan visar idag allt tydligare tecken på att få skolproblem som liknar de Sverige haft en längre tid. I Finland har man en seriös debatt om att eleverna inte alls mår bra i skolan.

Japan och Sydkorea presterar bra i till exempel PISA-studierna. Men utbildningssystemen liknar det som Sverige lämnade redan på 50-talet, med tidig utslagning, nivellering och stark segregering. En svensk utbytesstudent jag träffade i samband med en utskottsresa på Tokyos universitet sammanfattade den främsta skillnaden mellan skolsystemen så här: "De japanska eleverna som börjar på universitetet motsvarar ungefär vad man kunde förvänta sig av en svensk elev i första ring på gymnasiet när det gäller självständigt arbete och initiativförmåga."

Svensk skola är bra på att utbilda eleverna i självständighet och eget tänkande, men inte lika bra på förmedling av ämneskunskaper.

Det är viktigt att en skola utvecklar elevernas självständighet, ökar deras självförtroende och utvecklar bättre metoder att öka kunskapsnivåerna. Det är inte så att pedagoger raserat skolan, som Inger Enkvist påstår. Det är snarare så att skolpolitiken inte har byggts tillräckligt mycket på vetenskaplig grund.

Självständigt tänkande och egeninitiativ syns nödvändigtvis inte i ämnesprov, men väl i det fortsatta yrkes- och studielivet. Det är egenskaper som näringslivet pekar ut som de viktiga för framtida rekrytering.

Både Inger Enkvist och Göran Hägg oroar sig för normlösheten i den svenska skolan. Men i Sverige fungerar det inte så att normer följs militäriskt eller hierarkiskt, som det var förr, och som det till exempel är i Sydkorea och Kina. Det har förmedlats en bild av den svenska skolan som en sorts "feel-good"-skola, där huvuduppgiften är att alla skall må bra och inte att man skall lära sig något. Trots allt lär sig elever som mår bra mer. Elever som respekteras och är delaktiga i skolan blir mera aktiva i skolan och lär sig lättare. Att elever ska må bra i skolan och skall respekteras och vara delaktiga är en viktig del för att skolan skall kunna uppfylla kunskapsmålet. Det är en del av vägen till kunskap och bildning.

Många av de utmaningar som våra konkurrensländer står inför har svensk skola redan gått igenom. Sverige genomförde redan på 60/70-talet de skolreformer som andra länder nu står inför. Sverige har haft en öppenhet inför omvärlden och tagit emot många invandrare från hela världen, och även där mött problemen i ett tidigare skede.

Det kostar på att ligga i främsta ledet. Det sämsta, men ofta frestande, alternativet när man är först i en utveckling är att backa tillbaka och längta till hur det var förr. Skolan är en del av samhället och inte en skyddad verkstad som ska hanteras helt separat. Dessutom är det ett flummigt tankesätt om tillbakagång, för tidsmaskinen existerar inte.

MATS PERTOFT är riksdagsledamot i utbildningsutskottet (mp) och skolpolitisk talesperson för Miljöpartiet de gröna

Pertoft laborerar med falska motsättningar

Mats Pertoft laborerar med en falsk motsättning mellan ämneskunskaper och självständigt tänkande. I själva verket kan inte självständigt tänkande bedrivas om man inte baserar det på djupa ämneskunskaper. Därmed faller även argumentet att dagens svenska skola är speciellt väl anpassad till näringslivets krav.

Pertoft avvisar jämförelsen med Finland, det land som nu har bäst kunskaper, därför att eleverna där inte skulle må bra. Det är dock svårt att förstå vad Pertoft baserar sig på: enligt en aktuell under-

sökning av WHO, där data sammanställts från 41 länder, ligger Sverige i toppskiktet på listan över 15-åringars känslor av stress och nedstämdhet, medan Finland däremot ligger betydligt längre ner.

Pertoft nämner inte heller att svenska gymnasie- och universitetslärare i årtal påpekat att kunskapskvaliteten sjunkit, något som nu också Skolverket understryker. Han tror uppenbarligen att man kan lägga ut en dimridå med ord, och simsalabim så finns inte problemet.

INGER ENKVIST OCH JOHAN LUNDBERG

TEMA: Imperiet slår tillbaka

Den ryska utvecklingen har alltid varit svårbedömbär. Historia, kultur, religion och politik samspelar i en ofta överblickbar process. Idag står, som så ofta förr, statens auktoritet och inflytande i centrum.

Så speglas ryska imperiedrömmar

I ryska läroböcker framställs Sovjetunionens historia, inte minst Stalintiden, i ett romantiserat skimmer. Det beror inte på att de kommunistiska idealen har fått en renässans utan på den starka nationalismen och imperiedrömmarna.

✶ ARKADY OSTROVSKY

Kära vänner! Den lärobok ni håller i era händer är ägnad vårt Fosterlands historia ... från slutet på det Stora fosterländska kriget fram till våra dagar. Vi skall spåra Sovjetunionens historia från dess största historiska triumf till dess tragiska upplösning.

Denna hälsning riktar sig till hundratusentals ryska skolbarn som i september 2008 får en ny lärobok i historia, tryckt av förlaget Upplysning och godkänd av utbildningsministeriet.

"Sovjetunionen", förklarar boken, "var inte en demokrati, men för miljoner människor över hela världen var den ett exempel på det bästa och mest rättvisa samhället." Vidare heter det att Sovjetunionen, "en gigantisk supermakt som lyckades revolutionera samhället och vann det grymmaste av alla krig", under de senaste 70 åren satte press på västländerna för att få dem att respektera de mänskliga rättigheterna. Nu i början av 2000-talet, fortsätter framställningen, har västländerna intagit en fientlig hållning mot Ryssland och bedriver en politik med dubbla måttstockar.

Hade det inte varit för Vladimir Putins inblandning skulle denna bok sannolikt aldrig ha sett dagens ljus. År 2007 samlade Putin, som då fortfarande var president, historielärare för att tala om sin syn på historien. "Vi kan inte tillåta någon att belägga oss med skuldkänslor", var hans budskap. Vid detta möte förde Putin fram lärarhandboken, som enligt författarna strävar efter att presentera den ryska historien "inte som en rad misstag och misslyckanden, utan som något att vara stolt över".

Här kommer man osökt att tänka på det råd som Alexander

Benckendorff, chef för Rysslands första hemliga polis, gav för hur rysk historia bör betraktas och skrivas: "Rysslands historia var beundransvärd, dess nutid är mer än storslagen och vad gäller dess framtid så ligger den bortom allt man kan föreställa sig i sin vildaste fantasi." Ätminstone i detta avseende finns en tydlig kontinuitet mellan greve Benckendorff och hans efterföljare inom den ryska säkerhetstjänsten.

Tack vare Putins intresse tilldrar sig frågan om historieundervisningen mer intresse nu än under det senaste decenniet, när den i huvudsak lämnades till historielärarna. 1990-talet var en i stor utsträckning ideologifri tid. Landet var alltför trött på storslagna planer och alltför upptaget av mer pragmatiska uppgifter som ekonomisk överlevnad. När Vladimir Putin kom till makten år 2000 sade han att Rysslands nationalidé var "att bli konkurrenskraftigt". Men efterhand som tiden gick steg oljepriserna, vilket fick Ryssland att känna sig betydelsefullt igen, och dagens politiska elit befäste sin ställning i Kreml. Behovet av ideologi blev mer pressande. Då man inte hade någon vision eller strategi för framtiden att erbjuda kom Kreml ofrånkomligen att blicka tillbaka på det förflutna.

Handbokens val av perioden 1945–2006 är talande: från Stalins seger i det "Stora patriotiska kriget" till "segern" för Putins regim. Boken hyllar alla som bidragit till Rysslands storhet och brännmärker de ansvariga för imperiets upplösning, oavsett politik. Sovjetunionens kollaps 1991 ses följaktligen inte som en vattendelare efter vilken en ny historia tar sin början, utan som en olycklig och tragisk avvikelse som hejdade Rysslands utveckling.

✪ Sovjetnostalg i stärker rysk självkänsla.

FOTO: RAPHAEL NEAL "SIXTE AU MIROIR", SIXTE, 2004/COURTESY OF ENVOY GALLERY, NEW YORK

Efterkrigstiden ses genom det kalla krigets prisma, ett krig "inlett av USA". Den nya läroboken i historia förnekar inte Stalins förtryck; det är mycket värre än så – den rättfärdigar det. Maktens koncentration i Stalins händer passade landet; ja, den var rentav något som tidens förhållanden "krävde": "Sovjetunionens inrikespolitik efter kriget fyllde de mobiliseringsuppgifter som regeringen ställt upp. Under det kalla krigets förhållanden ... var demokratisering inte ett möjligt val för Stalins regering."

Men om Stalin mobiliserade landet och utvidgade det sovjetiska imperiets gränser så att det kunde mäta sig med USA, så övergav Michail Gorbatsjov dyrköpta sovjetiska landvinningar. Däraktigt nog, enligt lärobokens synsätt, betraktade Gorbatsjov västländerna som sina politiska allierade. Han gav upp Central- och Östeuropa, vilket innebar att Ryssland förlorade sin trygga ställning. USA och övriga västvärlden drev fram revolutionerna i Ukraina och Georgien, vilket gjorde de forna sovjetiska territorierna till deras militärbaser. "Vi talar om ett misslyckande för den kurs som inleddes av Peter den store och som patetiskt fortsattes av västvänliga demokrater efter 1988. Vi talar om en ny isolering av Ryssland", dundrar lärarhandledningen.

Låt oss stanna upp här och föreställa oss att denna lärobok läses av någon som levde i Ryssland under perestrojkan, lämnade landet 1991 och inte hört något därifrån under de senaste 17 åren. Har en kontrarevolution ägt rum i Ryssland? När ägde den rum?

Boris Jeltsins Ryssland var kanske inte en perfekt demokrati, men Jeltsin definierade sig politiskt genom att ta avstånd från det kommunistiska förflutna. Presidentvalet i Ryssland 1996 utkämpades mellan den gamla reaktionära kommunistregimen och det nya, demokratiska Ryssland. Verkligheten var självfallet mer komplex än så: kommunisterna var inte desamma som de som satt i Kreml under Sovjetväldets sista år, och demokraterna utgjordes främst av den sovjetiska nomenklaturen. Men i huvudsak handlade det ändå om att lämna allt sovjetiskt bakom sig. Nostalgin för den sovjetiska historien var i princip reserverad för kommunisterna och deras väljare, för förlorarna. Idag har nostalgi för Sovjetunionen blivit en del av den politiska huvudströmningen, medan de som har en negativ syn på det sovjetiska förflutna har marginaliserats.

Det finns skäl att fördöma Rysslands manipulation av historien i ideologiska syften. Man kan också klandra Vladimir Putin för att han har återinfört den sovjetiska nationalsången. Man kan förlöjliga och förfasa sig över det. Men det hjälper oss inte att förstå varför 77 procent av medborgarna var positiva till att man återinförde den sovjetiska nationalsången, eller varför halva befolkningen ser ljus på Stalins roll i historien. Inte heller kan det förklara varför de opportunisterna som skrev denna lärobok kände att det fanns en efterfrågan på ett sådant verk. Man kan hävda att denna version av historien, i lika hög grad som den är en triumf för dagens ryska ledare, är ett nederlag för de ryska intellektuella – de journalister, historiker och konstnärer som kunde ha förväntats motsätta sig den.

Undervisningen i Sovjets historia har blivit en av huvudpunkterna i den moderna ryska ideologin. Sovjetunionens upplösning ledde inte till någon ny, postsovjetisk ideologi. Segern över den KGB-ledda kuppen i augusti 1991, som kunde ske tack vare hundratusentals ryssar som när de gick ut för att försvara parlamentet inte kunde veta om de riskerade att dödas, blev inte en ideologisk vattendelare och firades inte som födelsen av en ny nation, utan bara som en kollaps för den gamla.

Kuppen i augusti 1991 blev inte det nya 1917. Mytologiseringen av den bolsjevikiska revolutionen började nästan omedelbart efter händelsen.

År 1919, två år efter att bolsjevikerna stormat Vinterpalatset, rekonstruerades skeendet i form av ett masskådespel regisserat av Nikolaj Evreinov. Konstnären Kuzma Petrov-Vodkin markerade revolutionens tredje år med en målning av en röd Madonna ammande sitt barn, med titeln "1918 i Petrograd". Tioårsminnet av den bolsjevikiska revolutionen hyllades i Sergej Eisensteins film *Oktober*.

Bildmässigt var augusti 1991 ett perfekt tillfälle för att skapa en ny grundläggningsmyt: Boris Jeltsin, reslig och stilig med sin vita hårkalufs, stående på en pansarvagn och talande till folksamlingen, var en bild som gjord för kanonisering. Men dagen när den KGB-initierade kuppen slogs ned och folk vräkte omkull statyn av Felix Dzerzjinskij har inte ens blivit en nationell helgdag. Tioårsminnet av kuppen 1991 firades istället med återinförandet av den sovjetiska nationalsången.

Vissa blev besvikna på augusti 1991 när deras besparingar gick upp i rök. Andra kunde aldrig övertyga sig om att det sovjetiska systemet verkligen försvunnit. Vissa greps av en gnagande känsla av tomhet och nostalgi över något som de inte riktigt kunde sätta ord på. Under det senaste decenniet har denna nostalgi blivit allomfattande. Till detta finns många anledningar – ekonomiska, kulturella och politiska.

En anledning kan ha varit rädslan för inbördeskrig. Under det sena 1980- och tidiga 1990-talet framstod debatten om historien som viktigare än den om landets framtid. I ett land splittrat av sin historia var en debatt om arvet efter Sovjetunionen alltför laddad och kunde snabbt ha förts ut på gatorna (så som skedde 1992, när ledamöter av högsta Sovjet mobiliserade orubbliga kommunister och nationalisterna i en väpnad revolt). Talet om en reningsprocess övergavs snabbt av det enkla skälet att alltför många människor, däribland intelligentia, hade varit inblandade i KGB:s verksamhet. KGB döptes om flera gånger och omstrukturerades, men förbjöds aldrig. Fördömandet av stalinismen var lika halvhjärtat och osystematiskt som efter kommunistpartiets tjugonde kongress, när Nikita Chrusjtsjov brännmärkte Stalins personkult.

Till skillnad från Georgien, Ukraina och de baltiska staterna hade Ryssland ingen att klandra för Sovjetväldet, förutom sig själv. Till skillnad från många länder som ägnade sig åt att förstöra för andra, var Ryssland upptaget med att förstöra sig själv. Massjälv mordet har skildrats dystert och kliniskt i en bearbetning för scenen av Andrej Platonovs roman *Chevangur*, i regi av Lev Dodin, en av Rysslands mest begåvade och tankeväckande regissörer. Grundarna av den stora utopin skildrades när de först gjorde sig av med sina klassfiender genom att stoppa in deras nakna och sprattlande kroppar i stora genomskinliga säckar, för att sedan sänka sig själva genom att bära med sig stora tunga stenar ner i en vattensamling. Stenarna kom upp till ytan igen, men inte kropparna. Det land som genomförde detta kollektiva själv mord hade behövt självanalys och en ingående, lidelsefri granskning av sin historia.

Det är förvisso sant att en stor mängd tidigare förbudna skönlitterära verk och historiska dokument publicerades under sent 1980- och tidigt 1990-tal, men de svaldes ner utan att smältas. "Vi trodde att om Solzjenitsyns *Gulagarkipelagen* publicerades, så skulle världen vändas upp och ner. Men så hände något mycket märkligt: *Gulagarkipelagen* publicerades och förblev oläst", berättade Lev Dodin nyligen för mig. Detsamma gällde Vasilij Grossman och Varlam Sjalamov. Ingen av dessa böcker kom att ingå i en nationell läroplan.

Det paradoxala var att ett land besatt av sin historia egentligen inte ville granska den närmare. Under 1990-talet var det populärt att håna den sovjetiska kulturen, men detta bidrog inte till en bättre

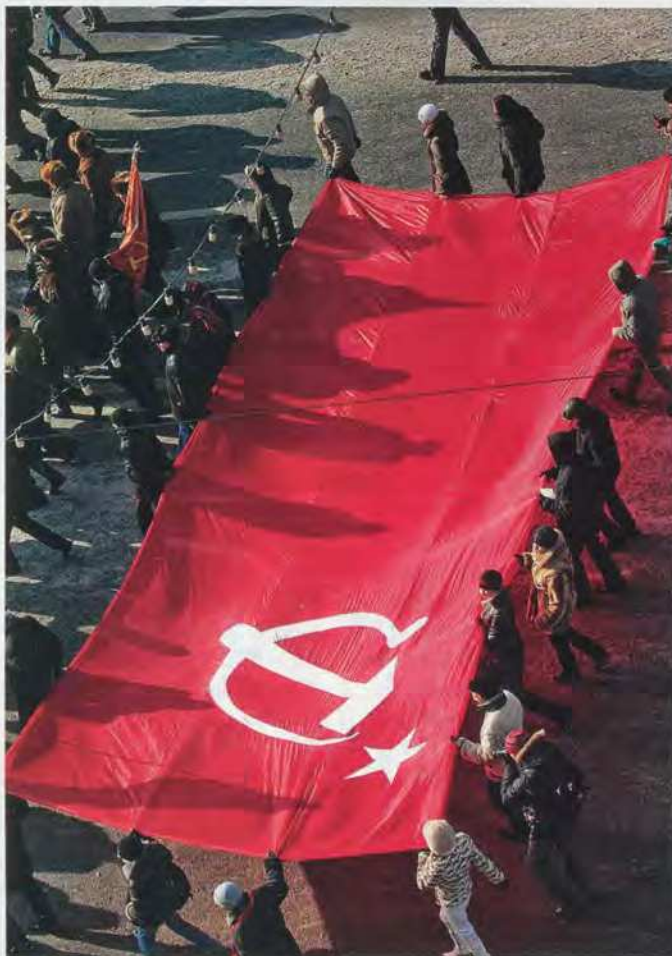
förståelse. Sovjettiden – liksom så många andra perioder av politisk stagnation i Ryssland – gav trots allt upphov till en del genuina mästerverk, även när de inte var subversiva. Samtidigt som man förkastade Sovjetkulturen ägnade sig media och den populära konsten åt en enastående nedvärdering av det egna landet. Slagordet under dessa år tycktes vara "vi är värst". Ryssland, som frigit sig från den kommunistiska ideologin och gjort slut på det kalla kriget, kände sig som en förlorare och upplevde ett kollektivt mindervärdeskomplex.

Det är lätt att se varför en general inom KGB eller en pensionär kände sig som förlorare i början av 1990-talet. Men varför kände också intellektuella och konstnärer, som kunde förmodas ha vunnit mest på Sovjetunionens kollaps, att de hade förlorat? En anledning är att de förlorade den mycket speciella status (och de pengar) som den sovjetiska intelligentsian åtnjöt under kommunistregimen, men inte hade tillräcklig begåvning, integritet eller självständighet för att använda sig av den frihet de fick. Jagskulle vilja hävda att en anledning till detta mindervärdeskomplex bland många ryska konstnärer i början av 1990-talet var att de faktiskt inte var särskilt framstående, åtminstone inte i jämförelse med de ryska konstnärer som bevittnade och ofta propagerade för den bolsjevikiska revolutionen.

Faktum är att revolutionen 1917 alstrade en enorm konstnärlig energi: det räcker att nämna de verk som skapades av Alexander Blok, Vladimir Majakovskij, Vsevolod Meyerhold, Dmitrij Sjostakovitj. Ingenting liknande ägde rum i Ryssland efter augusti 1991. Konstnärerna kände sig vilsna och förvirrade. Inte en enda stor dikt eller roman skapades under dessa år. Än värre, under de år som följde på Sovjetunionens kollaps skapades inte något språk som förmådde reflektera de händelser som utspelade sig i landet.

De senaste femton åren har blottlagt ett enormt språkligt tomrum. Den seriösa eller höga stilen missbrukades och urholkades av den officiella Sovjetideologin. Ord som "sanning", "heroism" eller "plikt" hade förvanskats till oigenkännlighet. Som Marietta Chudakova, rysk filolog, har skrivit kändes det omöjligt, oärligt att använda ett litterärt språk i samtal med familj och vänner. Det litterära språket förlorade den koppling till den filosofiska och klassiska litteraturen som en gång livnärt det. Den litterära tradition som kunde ha varit en källa till ett nytt språk var uttömd.

Bristen på ett politiskt språk var särskilt uppenbar. Det som återstod var ironi och svordomar, som under 1990-talet översvämmade det offentliga rummet. Rysslands första kommersiella tidning, *Kom-*

✪ **Kommunismen på marsch igen.**

FOTO: DANIELSALTER

mersant, gjorde sarkasm och ironi till sitt kännemärke. Tidningens rubriker var (och är fortfarande) vanligen en lek med sovjetiska slagord eller citat från någonkänd film eller sång. Bristerna i detta språk blev tydliga i slutet av 1990- och början av 2000-talet. De politiska och ekonomiska processer som ägde rum i landet – vare sig det var fråga om den ekonomiska krisen 1998, fängslandet av Michail Chodorkovskij 2003 eller terroristattacken mot en skola i Beslan 2004 – krävde ett annat, seriöst språk som inte existerade. Dagen efter blodbadet i Beslan vigde *Izvestija*, den stora ryska dagstidningen, hela sin förstasida åt en bild av en skadad rysk soldat bärande på en blodfläckad flicka i sina armar. Inga ord – bara bilden. Alla ord hade varit meningslösa. (Bilden var så stark att redaktören sparkades av ägaren, troligen efter en vink från Kreml.)

Ironin trängde sig in på alla områden av den ryska kulturen. Sovjetiska symboler och slagord blev en tacksam tummelplats för postmodernismen. Den sovjetiska historien stiliserades och kommersialiserades innan den hann bli föremål för en grundlig undersökning och bedömning. Denna

process började vid mitten av 1980-talet och spände över bildkonsten, teatern och litteraturen. En av de minnesvärda bilderna från denna tid var en där Stalin omfamnar Marilyn Monroe (en målning av Leonid Sokov, 1985).

Vid mitten av 1990-talet började den ryska kulturen flirta med 1930-talets sovjetiska kultur. En av höjdpunkterna teatersåsongen 1994 var en rörande och bitterljuv studentuppsättning av en komedi från 1934, *Den underbara sammansmältningen* av Vladimir Kirsjon. Föreställningen var full av energi och uppriktighet; den var trogen perioden och uttryckte naiviteten och entusiasmen hos den sovjetiska ungdomen före det andra världskriget. Det var långtifrån någon hyllning av den sovjetiska ideologin, men uppsättningen genomsyrades ändå av nostalgi över den tidens känsla av mål och mening, dess konstruktiva energi och den sovjetiska idealismen. Kanske var detta en tidig signal. Snart hade denna nostalgi – i en mycket större, skadligare och mer cynisk skala – svämmat över populärkulturen, som började roa sig själv och sin publik med att leka med Sovjetkulturens ikoner.

1996–1997 startade en populär tv-presentatör, Leonid Parfenov, ett program i Kanal Ett, som då liksom nu leddes av Konstantin Ernst. Programmet hette *Gamla sånger om viktiga saker* och väckte liv i sovjetiska sånger, som svar på en växande nostalgi för Sovjettiden. (Några år senare, när Vladimir Putin kommit till makten, blev Leonid Parfenov ett av offren för hans åtstramning av medierna. Men i viss mån lade den välkände programledaren grunden för återkomsten av sovjetiska metoder i ledande tv-kanaler.)

»

Parfenovs program sammanföll med det påkostade firandet av Moskvas 850-årsjubileum. Ett citat från en gammal sovjetisk sång, "Moskva - du är min favorit", pryddes banderoller uppsatta över gatorna i huvudstaden. I själva verket gjorde firandet bruk av alla perioder av den ryska perioden så länge de kunde bidra till att hylla Rysslands storhet. Som Andrej Zorin noterat i sin essä "Are We Having Fun Yet? Russian holidays in the post-communism period" drog firandet ett streck över dramatiken i den ryska historien. Ryska furstar halshuggna av tsarerna, tsarer halshuggna av kommunisterna, kommunisterna störtade av Jeltsin - alla förenades harmoniskt och tog glatt del i borgmästare Jurij Luzhkovs överdådiga festligheter. Sovjetiska och försovjetiska ikoner buntades ihop och smältes samman till en egenartad ny ideologi baserad på nationalism och patriotism.

Delvis var denna "ideologi", om man kan kalla den för det, en reaktion på det tidiga 1990-talets nedvärderande av det egna landet. Men den skulle visa sig ytterst populär och långvarig.

Vladimir Putin inledde år 2000 sin regeringstid med att återuppliva den sovjetiska nationalsången. Nyårsaftonen 2000 skålade landet till den melodi som hade skrivits på Stalins order 1944. Den gången hävdade Putins anhängare att detta var hans eftergift till den äldre befolkningen, ett slags sockrande av de ekonomiska reformernas beska piller. I själva verket fanns det inget folkligt krav på ändring av nationalsången. Återinförandet var helt och hållet ett initiativ från Kreml, men hos befolkningen väckte det slumrande känslor, som borde ha fått sova vidare.

Samma år som den sovjetiska nationalsången återkom, 2000, återinförde Kanal Ett en signatur från Sovjetepoken för sitt ledande nyhetsprogram klockan nio, kallat *Vremya*. Melodier, liksom dofter, kan vara ytterst suggestiva. Melodin signalerade en återgång till Sovjettidens nyhetsbevakning. Det verkade faktiskt som om staten sände signaler till landet som helhet - signaler om återupprättelse och revansch.

Detta var inte längre någon lek eller ett skämt. Skämtarna - som Leonid Parfenov - gjorde man sig raskt av med. Kreml och KGB, som höll på att återvända till makten ackompanjerade av hymnen, var gravallvarliga. Förvisso fanns det behov av ett seriöst tonläge. Inget samhälle kan existera utan ett seriöst språk, det gäller särskilt ett land som Ryssland som genomgår en oljedriven återuppståndelse. Det sorgliga är att detta behov av allvar inte heller denna gång fylldes av den liberala intelligentian, utan av de cyniska ideologerna i Putins regim.

Idag formulerar Kanal Ett's programledare, med slätkammat hår, uttryckslösa ansikten och uttryckslösa röster, Kremls officiella linje. De slår ned på västländerna ungefär på samma sätt som deras sovjetiska företrädare och lärare gjorde för omkring trettio år sedan. Tonfallet och stilen är nästan viktigare än innehållet. För att fullborda illusionen är *Vremya* det enda nyhetsprogrammet utan reklamavbrott. Likväl omgärdas nyhets- och analysprogram som förkunnar Rysslands återuppståndelse, dess "särskilda väg" och "suveräna demokrati", i tablåerna av lek- och tävlingsprogram, Hollywoodfilmer och deras ryska, direktkopierade motsvarigheter.

Men här finns ingen motsägelser. Den sovjetiska ideologins ikoner återupplivas inte för sin koppling till de bolsjevikiska, kommunistiska eller revolutionära idealen - långt därifrån - utan som symboler för Rysslands storhet som imperium. Revolution är definitivt inte på modet i Ryssland och kommunismen som ideologi har kastats på soptippen, sannolikt för gott. Lenins mausoleum har för länge sedan upphört att vara en nationalsymbol. Under en militärparad på Röda torget nyligen var den konstruktivistiska pyramiden, ri-

tad 1924 av den begåvade ryska arkitekten Alexej Sjtsjev, diskret täckt med segersymboler. I firandet av Rysslands återuppståndelse fanns inget utrymme för den döde bolsjevik (precis som det inte finns utrymme för Sjtsjev's strama konstruktivism bland det moderna Moskvas symmetriska, pseudo-klassiska byggnader, med dekor i turkisk stil).

Återupplivandet av den sovjetiska nationalsången bröt ett tabu som på gott och ont förelegat sedan Nikita Chrusjtjovs tal vid kommunistpartiets tjugonde kongress, och det blev starten på återupplivandet av Stalin som nationalhjärte. Stalins attraktion för den officiella ryska ideologin låg uppenbarligen inte i hans kommunistiska bakgrund, utan i arvet från hans imperium. "Stalins imperium - Sovjetunionens maktsfär - var territoriellt större än alla tidigare euroasiska makter, inklusive Djingis khans imperium", noterar man beundrande i den nya läroboken. Stalin har idag en stark ställning i den moderna ryska historieskrivningen, han placeras vid sidan av Ivan den förskräcklige, Peter den store och nu Vladimir Putin. Ryssland är ännu långtifrån att resa monument över Stalin, men vi har fått se ett tyst accepterande av Stalin som en positiv eller åtminstone komplex historisk gestalt.

Och återigen har konsten lämnat sitt bidrag. År 2003, femtio år efter Stalins död, var det ryska museet för modern historia värd för utställningen Stalin: mannen och symbolen. Som Marietta Chudakova har noterat visades målningar av Stalin inte som historiska föremål eller dokument över en viss epok, utan som konstverk. För att nå full effekt, för att bara ta ett exempel, hade målningen av en kvinna som impulsivt rusar fram för att omfamna Stalin, inför de varma blickarna från hans kamrater, hängts i höjd med betraktarens ögon. På så sätt förmodades betraktaren, vars ögon möter kvinnans, identifiera sig med hennes känslor.

Uppskattandet eller åtminstone toleransen av Stalin börjar få genomslag. I skrivande stund har den statliga ryska televisionen och olika opinionsinstitut anordnat en interaktiv tävling kallad Rysslands namn, baserad på det brittiska programmet *Great Britons*. Vem som vinner är ännu inte avgjort, men efter flera månaders röstande låg Stalin i ledningen.

Det spelar ingen roll att varje familj i Ryssland har släktingar eller nära vänner som drabbades av Stalins stora terror. Myten är mäktigare än förstahandskunskaper.

En av de mest betydande ryska romaner som publicerades vid tiden för perestrojkan var *Liv och öde* av Vasilij Grossman, som övertygande och öppet talade om likheterna mellan stalinismen och den tyska nazismen. I romanen finns en scen där en SS-officer i ett tyskt läger talar till sin fänge, en gammal bolsjevik: "När vi betraktar varandra ser ingen av oss bara ett ansikte vi hatar - nej, vi blickar in i en spegel. Det är tragedin i vår tid. Känner ni verkligen inte igen er själva i oss; er själva och er viljestyrka? ... Ni tror kanske att ni hatar oss, men vad ni egentligen hatar är er själva i oss ... Vår seger kommer att bli er seger ... Och om ni skulle besegra oss, så kommer vi att gå under bara för att leva vidare i er seger."

Tjugo år efter den första publiceringen av *Liv och öde* är denna idé bannlyst i den officiella ryska ideologin. Den nya läroboken i historia förkastar själva begreppet totalitarism: "Denna lära, som jämför Sovjetunionen och Hitlers Tyskland, var och förblir ett vapen för ideologisk krigföring, inte ett verktyg för kunskap. Det nazistiska Tysklands ideologi och det sovjetiska Rysslands ideologi hade ingenting gemensamt." Häftigheten i avvisandet bidrar ytterligare till att stärka Grossmans tes.

✱ ARKADY OSTROVSKY är Moskvakorrespondent på *Economist*.

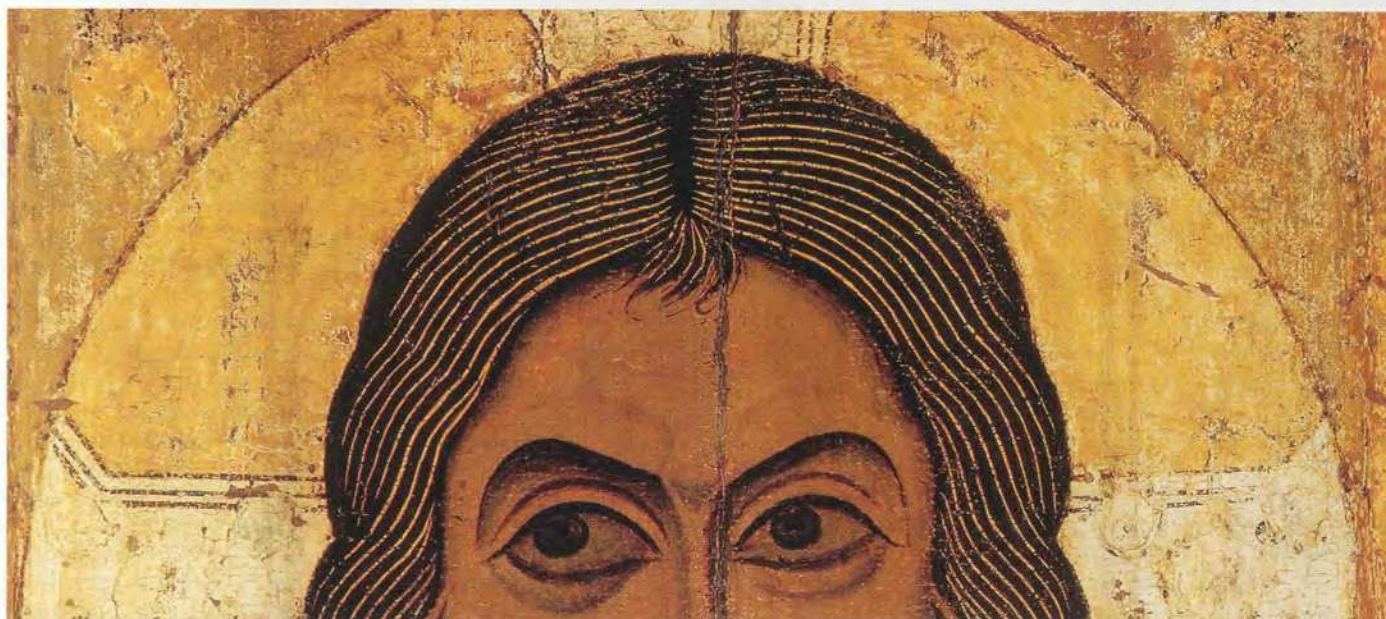

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/JEL BILDBYRÅ

Mystik i maktens tjänst

Sedan slutet av 1980-talet har den ortodoxa kyrkan haft en privilegierad ställning i Ryssland. Nu har liberala krafter dock börjat kritisera kyrkan för dess auktoritära drag.

✶ PER-ARNE BODIN

Den ryska ortodoxa kyrkans situation förändrades radikalt i slutet av 1980-talet under Michail Gorbatsjovs glasnost. Förföljelse och marginalisering ersattes av en privilegierad ställning i samhället. Den största skillnaden är att antalet öppna kyrkor har ökat från 7 500 till dagens 26 600, alltså tre gånger så många som under tidigt 1980-tal. Klosterväsendet, med sina gamla anor i Ryssland, har fått en ny blomstring, och antalet kloster har ökat från ett femtontal till nästan 700. Statistiken visar att kyrkan står stark trots en lång förföljelsetid, som varade i 70 år.

Kyrkan leds sedan 1991 av patriarken Alexij II, som växte upp under mellankrigstiden i det självständiga Estland. Han kommer från en tysk-baltisk förryskad adelsätt, von Ridiger. Han har alltså en intressant och annorlunda bakgrund för att vara ledare för Ryska ortodoxa kyrkan.

Det är dock fortfarande relativt få som besöker kyrkorna. Liksom i många andra länder förknippas kyrkan med övergångsriter i en människas liv såsom dop, vigsel och begravning, samt med särskilda högtider och då i Ryssland framför allt påskan. Drygt 80 procent av alla ryssar kallar sig ändå ortodoxa, medan bara drygt 40 procent menar sig vara troende. Ortodoxi har i högsta grad med identitet att göra. Efter Sovjetunionens fall känner sig många ryssar vilslna.

Ett stort problem för kyrkan är att den aldrig har gjort upp med sitt sovjetiska förflutna. Flera av kyrkans nuvarande högsta ledare tillstod redan under Sovjettiden. Många av biskoparna har anklagats för att ha varit medlöpare till den gudlösa statsmakten och flera sägs också vara före detta KGB-agenter. Under senare år har uppgörelsen med det sovjetiska förflutna nästan avstannat. Skuldfrågan förefaller nästan avskriven, här liksom inom andra områden av det ryska samhället av idag.

I denna omtumlande nya situation för kyrkan finns det anledning att diskutera dess inflytande både ifrån historisk och nutida synvinkel. När Kievriket, Rysslands, Ukrainas och Vitrysslands gemensamma föregångare, antog kristendomen från Bysans för ettusen år sedan, år 988, inlemmades detta östslaviska område i en kristen östromersk kultur och i en kyrka som vi numera kallar den ortodoxa. Den ryska ortodoxa kyrkan idag kan karakteriseras av två särdrag som båda har sina rötter i detta förhållande: för det första dess lojala förhållande till makten och särskilt till olika stormaktssträvanden och för det andra dess mystik och dess traditionsbevarande.

I en ortodox hymn som sjungs i Ryska kyrkan på juldagen jämförs kejsar Augustus och Kristus. De levde under samma tid och hade samma vision om ett världsrike, ett imperium. Båda ville ena världen under en härskare:

>>

När Augustus ensam styrde på jorden,
upphörde människornas mångstyrelse,
och när Du blev människa genom den
Allraheligaste,
försvann mångguderiet av avgudar.
Under ett världsrike var städerna,
i en gudomlig makt vann hedningarna tro.
Människorna inskrevs genom kejsarens befallning,
vi troende skrevs in i Guds namn,
hos Dig, vår Gud, bliven människa.
Stor är Din nåd, Herre, pris vare Dig.

Det var denna föreställning om den nära förbindelsen mellan imperium och kristendom som Kievriket ärvde vid kristnandet. Imperiet betydde för Kievrikets invånare Bysans, men Kievriket och sedan Ryssland var politiskt inte en del av denna stormakt men ingick i något som närmast skulle kunna kallas ett bysantinskt samvälde. När Bysans hade fallit 1453 uppkom olika föreställningar om att Ryssland nu skulle överta arvet från det kristna romerska världsriket, det övertagande som historikerna kallar *translatio imperii* eller i ryskt sammanhang Tredje-Rom-tankens. Det gamla Rom hade fallit och likaså det nya Rom, som var ett annat namn på Konstantinopel, och nu var det Moskvas tur att förvalta världsrikesarvet.

För många ryska konservativa tänkare på 1800-talet som poeten Fjodor Tiutjev men också för Fjodor Dostojevskij var föreställningen om imperiet och den ortodoxa kyrkan nästan identiska. Kyrkan var garanten för den imperieuppehållande ideologin.

Det är hela denna föreställning om kyrka-stat och kyrka-imperium som har aktualiserats än en gång idag.

Trots Sovjetunionens fall är Moskvapatriarkatet (ett annat officiellt namn för kyrkan) fortfarande verksamt inom nästan hela det tidigare sovjetiska territoriet, och på kyrkans karta finns alltså detta välde fortfarande nästan intakt. Det har grundats självständiga ortodoxa kyrkor i både Ukraina och i Estland, men också här finns det församlingar underställda Moskva. Särskilt makten över Ukraina är viktig för kyrkan. Patriarken har titeln patriark av Moskva och allt Rus. Rus är det historiska namnet för Kievriket men fick under sovjettiden i kyrkans språkbruk snarast betydelsen av Sovjetunionen. Alexij II har uttalat sitt stöd för ryssarna i de tidigare Sovjetrepublikerna när dessa ansett sitt språk och sina rättigheter hotade, och han besökte till exempel Lettland 2006 med detta ärende. Han mottogs där nästan som en statschef. Det finns en stor samstämmighet mellan den ryska statsledningen och kyrkan när det gäller agerandet gentemot de forna Sovjetrepublikerna.

Kyrkan talar ofta om betydelsen av patriotism och präster är närvarande i de väpnade trupperna och det heter i ett officiellt kyrkligt dokument:

"Om någon vägrar att dö för sin tro och fosterlandets frihet, så dör han som en brottsling eller som en slav; om man dör för tron och fosterlandet – så mottar han livet och kronan i himlen."

Det kanske viktigaste som hänt inom kyrkan under åren efter Sovjetunionens undergång är helgonförklaringen av kristna som dödade av Sovjetmakten för sin tros skull. De kallas nymartyrer. Nya helgonlegender, nya hymner och nya ikoner har författats och målats över dessa martyrer och hela den ryska kyrkokalendern har radikalt förändrats genom införandet av alla nya dagar till nymartyrernas minne. Vitorna innehåller ofta gripande berättelser om stort lidande och stort mod.

Ofta framstår dessa nymartyrer som bevarare av det heliga Ryss-

land gentemot det onda Sovjetunionen. I några av helgonförklaringarna är det politiska imperiebevarande innehållet uppenbart, som i helgonförklaringen av kejsarfamiljen där Nikolaus II framställs som en härskare som på alla sätt försökte rädda och beskydda sitt rike. Hans abdikation uppfattas som ett sista försök från hans sida att genom att ödmjuka sig förhindra revolution och inbördeskrig.

En av 1700-talets stora amiraler, Fjodor Usjakov, har nyligen helgonförklarats. Här är förhållandet mellan kyrka och imperium ännu starkare. Usjakov besegrade både turkar och fransmän i viktiga sjöslag. De få kanoniseringar som gjordes under slutet av Sovjettiden hade också alla en geopolitisk underton: det var två biskopar som hade missionerat och upprättat den ortodoxa kyrkan i USA respektive Japan, och Dmitrij Donskoj, storfurstens som besegrade tatarerna på Kulikovofältet 1380.

Ännu starkare är detta politiska motiv i de ryska ortodoxa extremisternas tankevärld. En rysk soldat, Jevgenij Rodionov, som dödade av tjetjenska rebeller 1996, enligt uppgift eftersom han vågrade att på deras uppmaning ta av sig sitt halskors, har helgonförklarats av extremisterna och en kult håller på att utvecklas. På ikoner är han klädd både i ängladräkt och camouflageuniform. Kyrkohymner har skrivits till honom och en kyrka har uppförts till hans minne. Kul-ten erkänns inte av kyrkoledningen. Men de nationalistiska och imperialistiska extremisterna har kallat honom den första martyren i "Det femte imperiet". Det är extremisternas namn på den nya ryska stormakt som de drömmer om. (Första imperiet var Kievriket, andra Moskvariket, tredje det ryska imperiet med Petersburg som huvudstad och grundat av Peter, och det fjärde Sovjetunionen.)

Den syn på förhållandet kyrka och stat som Kievriket övertog från Bysans förutsåg egentligen inget konkurrensförhållande dem emellan som i väst, utan en samverkan och ett uppgående i varandra, det som med en bysantinsk term kallas symfoni. Den har alltid varit ideal i den ryska ortodoxa kyrkans syn på förhållandet till staten, men verkligheten har snarast varit att tsarmakten har införlivat kyrkan i sina domäner. Starkast skedde detta under tiden från Peter den store och fram till revolutionen 1917, då kyrkan förlorade sin självständighet och inte längre styrdes av ett eget överhuvud, en patriark, utan av en världslig inrättning, den heliga synoden med tsaren som sin högste ledare.

Under Sovjettiden ersattes tsartidens förödmjukande beroende av den världsliga makten av förföljelser och hot om förintelse. Vad kyrkan önskar nu, när Sovjetunionen gått under, är en återgång till symfonin som uttryck för relationen mellan kyrka och stat. Om den katolska världsbilden innebär en föreställning om en universell kyrka, så innebär arvet från Bysans föreställningen om ett världsrike med en kyrka i symfoniskt förhållande till den världsliga makten.

Det är alltså symfonin som på olika sätt bestämmer förhållandet mellan kyrka och stat i dagens Ryssland. Kyrkans legala status har till exempel förändrats radikalt från den yttersta marginalisering som karakteriserade dess plats i den kommunistiska lagstiftningen. I konstitutionen från 1993 stadfästes att alla religioner var likställda och att det inte skall finnas någon statsideologi i Ryssland. Den nu gällande religionslagen från 1997 gör ett avsteg från dessa principer till den ryska ortodoxa kyrkans fördel då det heter i preamble, alltså i förklaringen av själva förutsättningen för lagen:

".../ utgående från att Ryska federationen är en världslig stat, men erkännande den särskilda roll som ortodoxin haft i Rysslands historia, i dess tillblivelse och i utvecklingen av dess andlighet och kultur."

Trots avsaknaden av nationell ideologi i konstitutionen så nämns

Gud som landets beskyddare i den nya texten till nationalsången. Vladimir Putin har förklarat att han är troende ortodox och han har talat om en personlig omvändelse; samma sak gäller den nyttillträdde presidenten Dmitrij Medvedev. Medvedev har berättat att han lät döpa sig som vuxen och att dopet förändrat hans liv. Mötena mellan patriark och president iscensätts som möten mellan två likvärdiga statschefer. Under påsknatten 2008, då Putin och den tillträdande presidenten Medvedev tillsammans deltog i påskgudstjänsten i Kristi frälsarekatedralen, höll han ett kort tal där han bland annat yttrade:

"På den heliga påskdagen skulle jag vilja poängtera att just under er tid som patriark har den ryska ortodoxa kyrkan blivit en ytterst viktig del av det ryska samhället och fortsätter att utöva ett märkbart positivt andligt inflytande på dess utveckling."

Så fungerar symfonin i dagens Ryssland. Landet är samtidigt sekulärt och ortodox.

Bevarandet av landets enhet och endräkt är en fråga som drivs både av kyrkan och av den världsliga makten också idag. I samband med överlämnandet av en orden till patriarken gjorde Putin häromåret följande uttalande:

"Alexij II blev den ryska ortodoxa kyrkans ledare i en brytnings-tid för den ryska historien. Det var en period av plågsamt sökande efter moraliska värden. Patriarken har en enorm personlig förtjänst i att både samhället och kyrkan då kunde undvika en splittring och bevara enheten."

Argumentet om endräkt är detsamma som formulerades i juldagshymnen som citerades tidigare. Putin har sammanfattat ortodoxins särskilda roll som att det utan ortodoxi inte finns något Ryssland och att det utan Ryssland inte finns någon ortodoxi. Samtidigt har presidenten uppgiften att hålla samman en multietnisk statsbildning där en stor grupp människor är muslimer eller tillhör andra trosriktningar. Många står främmande för all form av religion och känner kanske också en nostalgi för det försvunna ateistiska Sovjetunionen. Det håller trots allt inte på att införas några teokratiska inslag i dagens Ryssland, men nästan alla politiska aktörer uttrycker sin välvilja gentemot den ortodoxa kyrkan, allt från kommunistledaren Zjuganov till ledarna för de numera små liberala politiska grupperna. Många i den nya ledningen är vuxendöpta precis som presidenten.

Många ryska nationalistiska grupper stödjer också kyrkan och det finns ett antisemitiskt element både hos många av dessa och hos delar av kyrkan. Kyrkoledningen har tagit avstånd mot antisemitismen, men utan den skärpa som skulle behövas i detta sammanhang.

Kyrkan uppfattar sig alltså som samhällsbevarare och samhällsbeskyddare. Den har nyligen formulerat ett sjuttiosidigt socialt program där den tar på sig denna roll. Dokumentet innehåller förhållningssätt till samhället, vilket är alldeles nödvändigt idag, när många önskar ett svar från kyrkan i olika samhällsfrågor. Programmet fördömer abort, stamcells forskning och homosexualitet men uttalar sig försiktigt undvikande i fråga om preventivmedel. Kyrkan har också engagerat sig i den moderna ekonomin. En kod för etik inom näringslivet har tagits fram för att förbättra affärsmoralen i landet.

Kyrkan kräver att få vara närvarande i fängelser och på sjukhus och kanske framför allt inom krigsmakten. De kraven har också uppfyllts. Muslimerna har protesterat mot närvaron av kristna symboler i statsvapnet, alltså korset i dubbelörnen, men också mot de ikoner som finns uppsatta i olika offentliga byggnader. Protesterna förefaller inte ha lett till några som helst förändringar.

Förhållandet till andra kyrkor är kyligt och kan uppfattas som en

spegel av Rysslands förhållande till väst idag. Synen på den katolska kyrkan är negativ, eftersom den ortodoxa kyrkan ställer sig avvisande till dess alltmer fasta etablering i Ryssland idag. Det finns dock också ett gemensamt intresse hos de båda kyrkorna att värna och befrämja kristna värden i dagens Europa, vilket också då och då ventileras i de officiella mötena kyrkorna emellan.

Den ortodoxa kyrkan försöker på alla sätt bekämpa vad man kallar proselytism, värvande av medlemmar från ett trossamfund till ett annat. Därav följer också kritiken mot olika nyandliga rörelser verksamma i Ryssland. Likaså är förhållandet till olika protestantiska kyrkor svalt och Ryska ortodoxa kyrkan har officiellt brutit kontaktarna med Svenska kyrkan på grund av dess ställningstagande för en välsignelseceremoni över homosexuella par.

En stor nyhet är att en av emigrantkyrkorna, "Ryska kyrkan utomlands", har anslutit sig till Moskvapatriarkatet. Presidenten har själv stött kyrkan i dessa förhandlingar som från officiellt håll uppfattats som ett viktigt steg på vägen att försona den ryska emigrationen med hemlandet. Önskan är att det igen skall bli en rysk ortodox kyrka. Det är en gång frågan om den strävan efter enhet som uttrycktes i juldagshymnen.

Den andra sidan av den ryska ortodoxa traditionen är den värdebevarande, mystiska och antirationalistiska som kanske bäst förstås genom ikonernas betydelse. Här är också det bysantinska arvet närvarande men på ett annat sätt än vi sett tidigare i artikeln. Vördnaden för dessa bilder kommer från Bysans.

I Ryssland har det, till skillnad ifrån Bysans, eller väst, nästan inte funnits någon som helst skriven teologi, utan det har just varit i ikonerna förutom i gudstjänsten som andligheten fått sitt uttryck. Intressant nog har ikonernas betydelse snarast ökat än minskat i kyrkan i jämförelse med tiden före revolutionen. Ikonerna fanns på museerna. Ikonalbum trycktes trots statsmaktens och partiets ateistiska inställning. Regimen försökte omtolka ikonerna till folkets konst eller senare till ett uttryck för det stora Rysslands medeltida konstnärliga arv, medan de för många ryssar fortsatte att vara heliga föremål. Ikonerna står alltså för en särskild kontinuitet. Det var bara under de första åren efter revolutionen som Sovjetmakten ägnade sig åt en mer systematisk förstörelse av gamla ikoner.

Gudstjänsten har samma ikoniska funktion, den tar ned det gudomliga till jorden och tar upp det jordiska till himlen i en ömsesidig process. Ikonen liksom gudstjänsten är ett tecken för inkarnationen, att det gudomliga i och med Kristi människoblivande fått en materiell gestaltning här på jorden.

Gudstjänstformen är bysantinsk. En rysk gumma i en by långt ute på landsbygden som sjunger en hymn från det forna Bysans full av bysantinsk retorik är kanske den bästa sinnebild för den ryska ortodoxa kyrkan. Den högtidliga biskopsgudstjänsten har många drag som har sitt ursprung i kejsarritualerna i Konstantinopel: sakkos, mässkruden, är formad efter den bysantinska kejsarens dräkt. Biskopen möts av kören som sjunger samma fras som användes för att harangera den bysantinske kejsaren: "Många är till Dig, härskare" och framförd på grekiska. Det är ett levande och överlevande Bysans som vi också möter här.

Också när det gäller gudstjänsten har Sovjetperioden satt sina mycket speciella spår. Enligt sovjetisk lag var kyrkan förbjuden att ägna sig åt social verksamhet eller evangelisation. Det enda som var tillåtet var gudstjänstfirandet och resultatet blev att en redan liturgocentrisk tradition, blev ännu starkare. Det finns en övertygelse att om kyrkan skulle sluta att fira gudstjänst skulle världen gå under i kaos.

I denna mystiska fromhet finns också en föreställning om oföränderlighet. Gudstjänsten är i sin grundstruktur den medeltida bysantinska, språket är kyrko-slaviskan ett medeltida ursprungligen sydslaviskt språk, helgerna firas enligt den gamla julianska kalendern som nu är tretton dagar efter vår gregorianska.

Det finns här också en självbild av beständighet genom generationerna. En rysk ortodox präst och filosof, Pavel Florenskij, har formulerat det som en provokativ utmaning mot moderniteten: "Vi är inte intresserade av nutiden, vi är intresserade av evigheten." Kyrkan har här till skillnad från nästan samtliga samfund i väst inte vikt en tum för att gå moderniteten till mötes.

Det finns heller ingen plats för några former av rationalisering av det kristna budskapet idag. Det behålls intakt i alla dess delar. När kyrkan firade sitt ettusenårsjubileum 1988 och en gudstjänst nästan för första gången sändes på tv, fanns det inget socialt eller samhällsreligt budskap i predikan – den handlade istället om de dödas uppståndelse. Mycket av kyrkans kraft går idag också åt till firandet av olika helgondagar, och helgon har om möjligt fått en ännu viktigare funktion i kyrkan idag än de haft tidigare.

Slutet av 1980-talet och början av 1990-talet innebar för den ortodoxa kyrkan en nästan enstämigt positiv behandling i massmedia. Nu har liberala krafter alltmer börjat kritisera kyrkan för dess auktoritära drag och för dess krav på hegemoni inom det religiösa livet. Kyrkans inflytande

över stat och samhälle har således sina begränsningar, och deras krav på att det ena eller det andra tv-programmet skall förbjudas har inte vunnit något gensvar.

År 2003 anordnade Sacharovmuseet i Moskva en stor konstutställning, Varning: religion, som innehöll en skarp vidräkning med kyrkan. Föremål från ortodoxins värld som ikoner och kors sattes bredvid hammaren och skäran, hakkors eller olika varumärken för att ifrågasätta kyrkans egen verksamhet.

Utställningen väckte mycket kritik och utsattes också för vandalisering från ortodoxa extremisters sida. Det var dock istället organisatorerna för utställningen som ställdes till rättsligt ansvar och dömdes till bötesstraff med stöd av en lagparagraf som kanske mest skulle kunna jämföras med vår "hets mot folkgrupp".

Idag står alltså den ortodoxa kyrkan ofta för ett nationalistiskt, delvis främlingsfientligt, imperialistiskt och patriotiskt budskap. Man skall dock inte överdriva kyrkans betydelse i detta sammanhang. Den ortodoxa kyrkan har aldrig i första hand varit någon generator av politiska eller moraliska värden.

Den står framför allt idémässigt för någonting annat; den är traditionsbevarare, den försvarar evigheten och andligheten gentemot nutiden och världen. Den uppehåller framför allt ett överflödande rikt liturgiskt liv, en medeltida värld som provokativt fortsätter att existera i ett postsovjetiskt Ryssland och i en postmodern värld.

✳ **PER-ARNE BODIN** är professor i slaviska språk vid Stockholms universitet.

BOKFÖRLAGET MORMOR

Ett axplock ur Mormors höstlista

www.forlaget-mormor.se

Agneta Klingspor
PRESSA LÄPPARNA HÄR

PASSION, EROTIK, KÄRLEK, UPPBROTT
Agneta Klingspor återkommer, efter succén med *Går det åt helvete är jag ändå född*. *Pressa läpparna här* är en kärleksroman

skriven med Klingspors språkliga energi. En sensation och en absolut sträckläsare!

Elisabeth Olin

RÖDA LINJEN

RAFFLANDE DRAMA I STOCKHOLMSMILJÖ

Vicky Borg är en tidig morgon ute på Långholmen och promenerar. Plötsligt hör hon ett gällt skrik som väcker hennes nyfikenhet. En nyfikenhet som så när leder henne rakt ner i avgrunden.

Märta Dixelius

... OCH ÄLVEN REV TIDIGT DEN VÄREN

NORRLÄNSK BERÄTTELSE MED DJUP KÄNSLA

En varm, poetisk bild av en flickas uppväxt under 50-talets brytningstid, mitt emellan fattigsverige och välfärdsstat, med kvinnor på gränsen mellan hem och yrkesliv. Den sexåriga Viola får tidigt lära sig att världen inte ger män och kvinnor samma rätt att välja liv. För något måste det vara, något som gör att mamma verkar vilja vara någon annanstans.

Bruno Lundgren

BUDBÄRARNAS

HÖSTENS STORA POLITISKA THRILLER

Göteborgshändelserna 2001 formade en generation, de unga tappade tron på rättsstaten. Vi får följa två ungdomar, en kidnappning, ett mord, en våldsam uppgörelse och samtidigt deras innersta tankar om livet och en diffus framtid.

Björn Cederberg

KAMRAT SPION – OM SVERIGE I STASIARKIVET

POCKET MED NYA AVSLÖJANDEN UR STASIARKIVET

En bok om den östtyska säkerhetspolisens Stasis verksamhet och förgreningar i Sverige. Fem års forskning i stasiarkiven ligger till grund för boken och vi får en inblick i hur det gick till bakom »stängda dörrar» under det kalla kriget.

Peter Nilsson

JOTACK

DIKTER

"Kornknarren är med, och längtande lingen och heminredning. Spritbenägna flickor. Och kosmos, förstås. Tja, livet, således, detta ständigt pågående".

Illustration från 1905 till Pusjkins "Sagan om tsar Saltan" av Ivan Bilibin.

Den långa striden mellan öst och väst

1800-talets ryska idédebatt präglades av konflikten mellan västfientliga slavofiler och mer västvänliga skribenter. Eftersom Ryssland saknade parlamentarism och fri press blev litteraturen ett viktigt forum, och är så än idag.

✧ ANDREJ ZORIN

Den romantiska nationalismen, med dess tal om nationalkaraktär och om nationens själ eller uppgift, ter sig idag chockerande föråldrad. Dagens akademiska värld betraktar i allmänhet sådana föreställningar som historiska manifestationer av konstruerade identiteter. Men ideologier baserade på arvet från den romantiska nationalismen är levande och befinner sig på frammarsch i det samtida Ryssland, som återigen reflekterar över sin imperietradition och försöker bygga upp en ny nationalstat på grunder som fortfarande är oklara för såväl majoriteten av befolkningen som den intellektuella och politiska eliten. De debatter som inleddes under 1830-talets välkända splittring mellan västvänner och slavofiler, beträffande Rysslands "plats i världen", dess "historiska öde", "unika andlighet" och de relativa för- och nackdelarna av dess "eftersläpning" jämfört med Västerlandet, har inte bara fortsatt under 2000-talet utan till och med intensifierats.

En av de mest kraftfulla mekanismerna för att upprätthålla denna diskurs finner man i den ryska litteraturen. Efter Alexander Herzen blev det vanligt att hävda att litteraturen och litteraturkritiken blir det främsta forumet för offentliga debatter i ett land som saknar varje form av politisk representation, oberoende domstolar och fri press.

Därtill kommer att litteraturen, i ett land där alla politiska, religiösa och ideologiska kontinuiteter ständigt bröts, var den enda nationella institution som bevarade sin status och (delvis med undantag för det tidiga 1920-talet) alltid betraktades med vördnad och aktning.

Under nästan två århundraden skrevs den ryska litteraturens stora tradition in i generationer av ryska sinnen genom skolundervisningen. Denna tradition växte fram under 1830-talet, samtidigt med den romantiska nationalismens födelse i Ryssland, och inom ramen för romantikens hyllande av litteraturen som ett förkroppsligande av nationalandan och den främsta bäraren av nationellt självuttryck och självbevarelse. Medan romantikens nationalism satte en litterär kanon i centrum för nationens kultur, vidareförde denna kanon i sin tur den romantiska nationalismens budskap och lockelse under flera decennier. Denna dubbla effekt går igen än idag.

Den romantiska nationalismen uppstod i det sena 1700-talets Tyskland som en ideologi för nationell återförening, först formulerad på det kulturella planet och sedan överförd till politikens sfär. Det begrepp om nationen som en kollektiv person som fördes fram av Herder betonade den folkliga kulturens, språkets och litteraturens roll som uttryck för nationens själ och den förenande kraft som

trots Tysklands politiska splittring kunde tjäna, först och främst, som ett bevis för existensen av en tysk nation. Denna ideologi institutionaliserade nationalskaldens roll som en personifikation av nationalkarakären. I Tyskland blev Goethe efterhand en sådan allmänt erkänd institution, trots det faktum att han själv alltid vägrade ansluta sig till nationalistiska strävanden och *Sprachpatriotismus*. Uppfattningen om nationen som en organisk enhet var specifikt inriktad på att utmana den franska kulturella hegemoni som låg implicit i upplysningstidens kultur.

Det behöver knappast påpekas att den politiska och kulturella situationen i Ryssland knappast kunde ha varit mer annorlunda. Till skillnad från det splittrade Tyskland var Ryssland ett centraliserat, multi-etniskt imperium som under 1800-talets första decennier hade uppnått en aldrig tidigare skådat politisk ställning och militär makt. Men det fanns många politiska, sociala och kulturella faktorer som gjorde Ryssland och dess intellektuella särskilt mottagliga för den nya och moderiktiga ideologi som växt fram i Tyskland och snabbt höll på att spridas över hela Europa.

Sedan början av 1700-talet, när Ryssland efter Peter den stores reformer för första gången framträdde som en betydande europeisk makt och en part i det "europeiska samförståndet", hade Rysslands ställning i förhållande till västländerna varit en fråga som oroade landets elit. Den första uppfattningen om problemet var relativt godartad. Det antogs allmänt att Ryssland släpade efter jämfört med sina västerländska motparter, men som ett "ungt land" hade man tiden på sin sida och höll snabbt på att minska avståndet. Slaviska imitationer av västerländska seder förlöjligades och fördömdes i allmänhet, men behovet av att ta lärdom av de mer avancerade länderna förblev obestritt i Ryssland åtminstone fram till tiden för den franska revolutionen och, med undantag för den fanatiska patriotismen hos Sjisjkov och hans anhängare, även senare. Det var först efter Napoleonkrigen och decemberrevolten 1825, när den ryska staten och det ryska samhället, för att använda en formulering av Nikolaj Ryazanovskij, började gå skilda vägar, som detta optimistiska och mer eller mindre universella perspektiv gav vika för andra, inbördes motstridiga ideologier.

Det är allmänt känt att debatten om Rysslands historiska öde växte fram ur publicerandet av Pjotr Tjaadajevs så kallade *Första filosofiska brev* (1836). Forskarna diskuterar fortfarande hur detta spektakulära och motsägelsefulla dokument, ursprungligen avfattat på franska, kan ha klarat sig undan den stränga censuren i tsartidens Ryssland. Tjaadajev skylldes alla olyckor i den ryska historien på landets ödesdigra val av religion. Enligt honom innebar den östliga kristendomen att Ryssland avskildes från såväl Västerlandet som den muslimska Östern, vilket lämnade landet i ett civilisatoriskt tomrum:

Vi hör inte till någon av människosläktets stora familjer; vi är inte en del av vare sig Väst eller Öst, och vi har varken de enas eller de andras traditioner. Vi står så att säga utanför tiden; vi har inte fått del av mänsklighetens universella fostran.

Tjaadajev insisterade på att Ryssland som nation och stat inte hade någon historia överhuvudtaget och han hävdade, än mer upprörande, att Västeuropa även efter reformationen och den franska revolutionen (två historiska händelser han aldrig nämner i sitt *Brev*) uppvisade en andlig enhet som hade sin grund i katolicismen. Men såväl allmänheten som myndigheterna tog hans resonemang på största allvar, då han var den första person som öppet utmanat läran om Ortodoxi-Autokrati-Nationalitet. Denna lära, utformad av utbildningsminister Sergej Uvarov, hade vid denna tid etablerats som det ryska imperiets officiella ideologi. Den definierade den ryska na-

tionaliteten som en tro på den härskande kyrkans dogmer och den rådande politiska ordningen, de institutioner som enligt ideologerna bakom läran Ortodoxi-Autokrati-Nationalitet räddade Ryssland från det förfall som Västerlandet redan genomgått. Den tidskrift som publicerade Tjaadajevs *Brev* stängdes, redaktören landsförvisades och Tjaadajev förklarades officiellt vansinnig och förbjöds för alltid att publicera sig. Inte desto mindre utlöste hans *Brev* en våg av nationell självprövning.

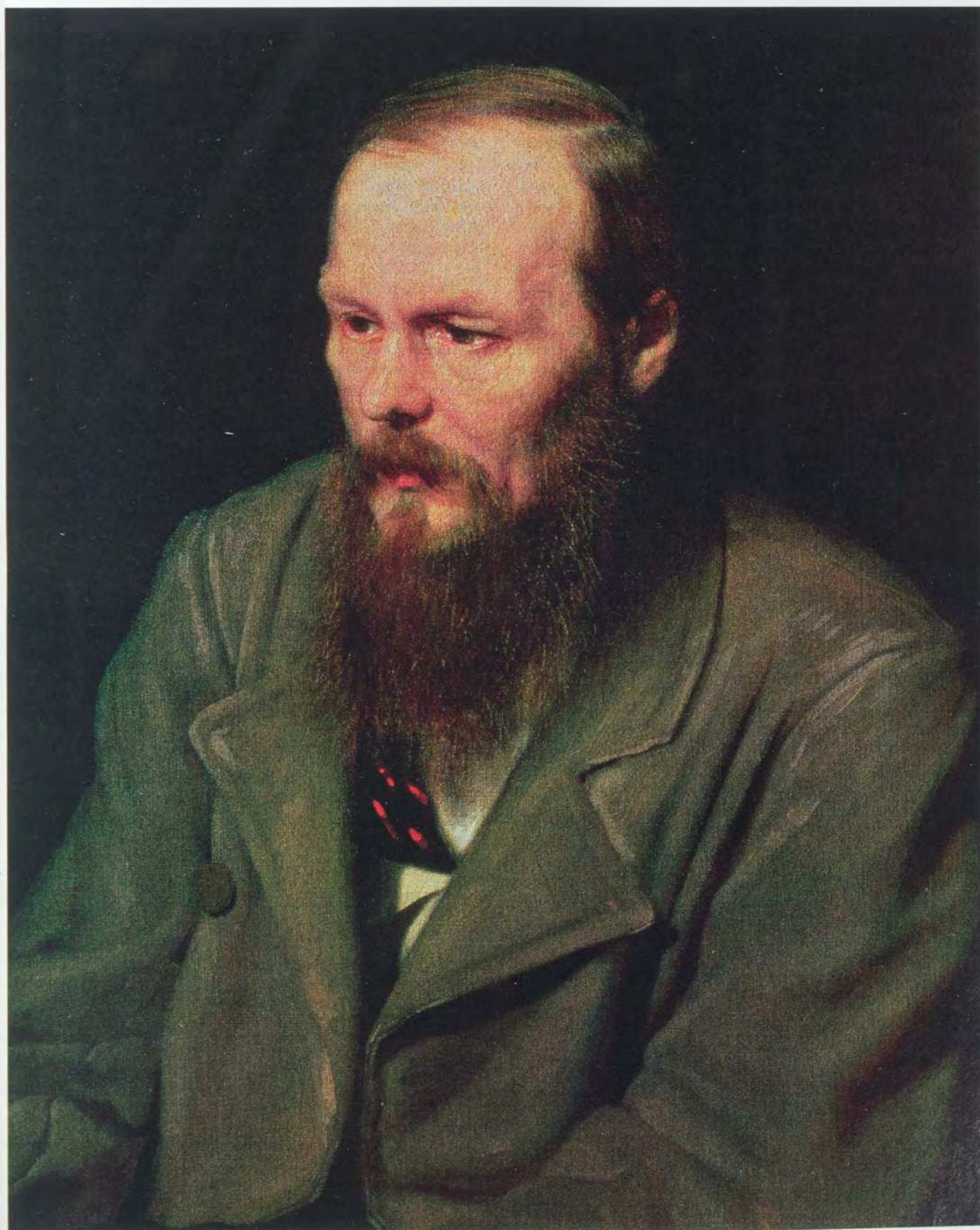
Reaktionerna på Tjaadajevs *Brev* bidrog till att definiera de huvudsakliga tendenser som dominerat det ryska politiska tänkandet fram till idag: mot de så kallade västvännerna stod slavofilerna. De förra betraktade Peters reformer som ett oavslutat projekt. Anpassning till västerländska seder och kulturella normer bland den utbildade eliten skulle följas av ett övertagande av västerländska politiska institutioner, framför allt parlamentarisk demokrati, likhet inför lagen, ett nytt juridiskt system och fri press. Bara genom att fullborda en sådan anpassningsprocess skulle Ryssland äntligen kunna konkurrera med sina europeiska grannar inte bara militärt utan också ekonomiskt, politiskt och kulturellt. I motsats till detta trodde slavofilerna på Rysslands *Sonderweg*, en egen väg baserad på landets historiska arv från tiden före tsar Peter: en unik andlighet och gemensam religion (*sobornost*). Enligt slavofilerna borde Ryssland avvisa den missriktade anpassningen till väst och återvända till sina verkliga rötter i bondekultur och ortodox religion.

Den viktigaste förändringen sedan den romantiska nationalismens tid är definitionen av "Västerlandet": medan detta begrepp på 1830-talet användes som mer eller mindre synonymt med "Europa", har USA numera oftast fått ersätta Frankrike som förkroppsligandet av västerländska värderingar och synsätt. (Den andra viktiga förändringen är framväxten av euroasianismen, en ideologisk rörelse som betraktar Ryssland varken som en del av Europa eller som en separat civilisation, utan inordnar landet i ett mer övergripande sammanhang av österländska nationer; men denna ideologiska tendens har aldrig vunnit genklang i den folkliga föreställningsvärlden och ligger hur som helst utanför ämnet för denna essä.)

Den offentliga debattens villkor var naturligtvis i bästa fall "asymmetriska". Företrädarna för den officiella ideologin förfogade inte bara över alla kanaler för att sprida sina idéer, utan kunde också kontrollera uttryck för motsägande uppfattningar genom censur och direkt polisiärt förtryck. I kontrast till detta tvingades deras motståndare lita till muntliga diskussioner i slutna salonger och sällskap, manuskript och tvetydiga formuleringar i publicerade texter. Här kom huvudrollen ofrånkomligen att spelas av litteraturen och dess uttolkare.

Litteraturkritiker uppträder som nyckelgestalter i den första öppna polemiken om Rysslands uppgift som nation. Den kom att kretsa kring tolkningen av ett skönlitterärt arbete, nämligen Nikolaj Gogols *Döda själar* (1842). I sitt verk försökte Gogol ge en lösning på motsättningen mellan västvännerna och slavofiler. Föga förvånande gjorde bägge grupperna anspråk på honom som anhängare av den egna ståndpunkten och tvistade om huruvida romanen skulle läsas som en lovsång till eller ett svidande fördömande av Ryssland. I likhet med de flesta stora konstverk var *Döda själar* öppet för motstridiga tolkningar, särskilt som Gogol skapade en originell och särpräglad version av rysk exceptionalism, idén om Rysslands undantagsställning, som bevarat sin lockelse ända fram till idag och under mer än ett och ett halvt århundrade har förblivit populär i olika ideologiska läger.

Gogol skildrade Ryssland som ett land med djupgående brister, men han var också övertygad om att denna nation av döda själar är »

✶ Fjodor Dostojevskij – den ryska konservatismens galjonsfigur.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

berättigad till något slags mystisk pånyttfödelse, inte trots sitt elände och sin hopplösa syndfullhet, utan just på grund därav. De religiösa rötterna till denna idé är uppenbara. I evangelierna upprepar Jesus ofta att de sista ska bli de första. Men Gogol verkar vara den första författare och tänkare som tolkade dessa läror inom den romantiska nationalismens ram och tillämpade dem inte på personer utan på nationen som en organisk helhet. Mot slutet av första delen av *Döda själar* förvandlas "trojkan" (tre hästar som drar den vagn i vilken svindlaren Tjitjikov och hans berusade kusk flyr från staden) till en bild av nationen som överglänsar alla andra:

"Och liknar du inte själv, o Ryssland, en framrusande oupphinnelig trojka? Dammet står som en sky omkring dig där du drar fram, broarna skälver och du distanserar alla. Åskådaren står stum av häpnad inför detta Guds underverk. Är det kanske blixten som ljungar från skyn? [...] Ja, trojkan flyger fram som buren av högre makter! Ryssland, Ryssland, svara på min fråga, vart ilar du hän? Men du svarar inte! Bjällrorna klingar underbart, det dånar i rymden och skyarna slits sönder av stormen. Trojkan sveper förbi, medan andra folk och stater viker undan och lämnar vägen fri."

Första delen av *Döda själar* skulle följas av ytterligare två, avsedda att visa själva denna visionära omvandling av Ryssland till ett ideal-samhälle och dess invånare till en harmonisk gemenskap. De döda själarna i den första delen skulle genomgå en moralisk pånyttfödelse. Gogol skrev den andra delen av *Döda själar* två gånger men brände båda gångerna upp manuskriptet på grund av sitt eget missnöje och blandade reaktioner från de första åhörarna. Efter sitt andra miss-

lyckande slutade han äta och dog utan att ha påbörjat arbetet med den tredje delen.

Ryska forskare har för länge sedan visat att den allmänna planen för romanen, eller "dikten" som Gogol själv föredrog att kalla den, var modellerad på Dantes *Gudomliga komedi*. Den publicerade första delen motsvarade Helvetet, den brända andra delen skulle fungera som Skärselden och den tänkta tredje delen – som Paradiset. Parallellerna mellan dessa två mästerverk inom den europeiska litteraturen är tydlig och övertygande, men skillnaden mellan dem är inte mindre slående. Dante skickade ut sitt diktarjag att färdas genom transcendentala sfärer från Helvetet till Himlen; men till skillnad från Gogol föreställde han sig aldrig en direkt omvandling av Helvetet till ett Paradis.

Gogols trilogi förblev oavslutad, och förmodligen var den allmänna planen för hans "dikt" i vilket fall som helst alltför djärv för att greppas av samtida kritiker, vars synsätt var influerat av partikonflikter och fördomar. Men Gogol var inte ensam om sin vision av Rysslands förflutna, samtid och framtid. Intressant nog tänkte Tjaadajev själv längs samma linjer.

År 1837, ett år efter det fatala publicerandet av det första Brevet, skrev han *En dåres försvarstal*, i vilket han omformulerade sin position fullständigt. Vi kommer aldrig att få veta exakt vilka motiv som låg bakom denna rikttningsändring. Kanske ville Tjaadajev återupprätta sig i myndigheternas ögon; kanske hade han uppriktigt förändrat sin världsbild eller såg rentav sin nya position som den logiska konsekvensen av den gamla. Vi vet bara att Försvarstalet inte ledde till någon förbättring av hans situation: det förblev opublicerat och hans författarnamn fortsatte att vara bannlyst.

Hur som helst valde Tjaadajev i sitt *Försvarstal* att inte ta avstånd från sin tidigare antiryska stridsskrift. I stället hävdade han att fortsätta reflexioner i ämnet ofrånkomligen lett honom till slutsatsen att Ryssland gick mot den mest strålande framtid man kunde tänka sig:

"Eftersom vi har kommit efter de andra är det vår plikt att vara bättre än andra [...] Jag har en inre övertygelse om att vi är kallade att lösa de flesta samhällsproblem, förverkliga de flesta av de äldre samhällenas idéer och fälla dom i de flesta av de allvarliga frågor som sysselsätter mänskligheten."

Det är värt att notera att Tjaadajev, mot slutet av *En dåres försvarstal*, faktiskt kritiserade Gogol genom att kontrastera fördömandet av hans Brev med framgångarna för *Revisorn*, Gogols komedi där författaren visade fram sitt land på samma skoningslösa sätt. Man anar att Tjaadajev såg Gogol som sin främste rival i diskussionen om Rysslands historiska öde och uppgift.

Under sent 1830- och tidigt 1840-tal utvecklade alltså Tjaadajev och Gogol oberoende av varandra det logiska – eller snarare supralogiska – tankemönster enligt vilket Rysslands främsta fördel låg i dess eftersläpning, samtidigt som de föreställde sig en dramatisk förvandling som en dag skulle låta deras land gå i spetsen för världens förenade nationer. Dessa idéer fick många anhängare bland författare och tänkare som i övrigt skilde sig starkt från varandra. De flesta av dem väntade sig att denna omvandling skulle äga rum förr snarare än senare och ville bli inte bara profeter för, utan också vittnen till den mirakulösa förändringen.

År 1854, under det för Ryssland ytterst olyckliga Krimkriget, författade den slavofile tänkaren och poeten Alesej Chomjakov en lidelsefull förkastelse över sitt land, något som vid första anblicken inte tycks stämma överens med hans anseende som nationalist:

I domstolar som svartnat av svartaste osanning,
Märkta av slaveriets ok

195:-
ord. hemsidespris 249:-

ERBJUDANDE! NY BOK!

Vad skall vi egentligen ha försvaret till? Och hur skall vi kunna veta – och mäta – att försvaret kan leverera det vi förväntar oss – fred? Försvaret har en lång historia – men har det någon framtid?

Pierre Guillet de Monthoux, Bengt Kristensson Ugglå, Bino Catasús och Anders Grönlund presenterar i denna essäsamling en mängd infallsvinklar på denna problematik.

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30-34 62 och ange koden "ax0806" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer.

Detta erbjudande gäller t.o.m. den 30 november 2008.

Du kan läsa mer om våra böcker på

www.santerus.se

eller fråga i din bokhandel

SANTÉRUS
FÖRLAG

Fulla av gudlöst smicker, usla lögner
Dödlig och skamlig lättja
Och all möjlig orenhet.

Detta indignerade utbrott avslutades emellertid med det skenbart oväntade, men egentligen helt förutsägbara utropet:

O ni som är ovärdiga att väljas
Ni är utvalda!

Chomjakovs moståndare i motsatt ände av den politiska skalan var inte lika lagda åt bibliska anspelningar, men fullt beredda att anamma samma logik. Den militante västvärnen Nikolaj Tjernysjevskij menade att de ryska böndernas revolutionära anda snart skulle leda till befrielse, och avslutade sin berömda roman *Vad bör göras?* (1863) med en skildring av den idealiska harmoni som skapats av den segrande revolutionen – som skulle komma att äga rum inom två år efter att han författat sin roman i fängelsecellen. En annan radikal, Alexander Herzen, av sir Isaiah Berlin paradoxalt hyllad som en av de största europeiska liberalerna, blev djupt besviken på det borgerliga Västerlandet och omhulade tanken att bondesamhällets traditioner gjorde Ryssland till den idealiska platsen för ett kommande socialistiskt samhälle. Kring sekelskiftet 1900 var detta tänkesätt definierande för de så kallade "populisternas" läror, men även en så uttalad motståndare till populisterna som Lenin insisterade på att den socialistiska revolutionen inte kommer att segra i de mest utvecklade kapitalistiska länderna, utan i det minst utvecklade. Som dogmatisk marxist kunde Lenin inte undgå att se att denna idé motsäger andan och bokstaven i den ekonomiska determinism han påstod sig omfatta, men omvandlingens magi lockade honom mer än den ortodoxa marxismens logik.

De ideologiska motståndarnas syn på arten och karaktären av den omvandling som Ryssland måste genomgå kunde vara högst olika, men de flesta av dem var eniga om att en sådan omvandling var både möjlig och önskvärd, och de fascinerades av själva dess dimensioner och omfattning. Om Gogol tänkte sig att den flygande ryska trojkan skulle föra Tjitjikov från Helvetet till Paradiset, men inte lyckades finna de konstnärliga medlen för att skildra denna färd i detalj, så gjorde Dostojevskij skildringen av människosjälens rörelse mellan det absolut Goda och det absolut Onda till sitt kännemärke. I sin första stora roman, *Brott och straff*, blir mördaren slutligen martyr och vägleds i sitt andliga sökande av en helig prostituerad. Engestalt i hans sista roman, *Bröderna Karamazov*, bekänner:

"Jag kan inte med dessa högsinnade och andligt högtstående, vilkas ideal börjar med Madonnan och slutar med Sodom. Ännu värre är det när man har Sodoms ideal i sin själ utan att förneka Madonnan som ideal och ens hjärta är upptänt av detta ideal, lika upptänd som man var av det i oskuldsfulla ungdomsår. Ja, människan rymmer mycket, rymmer alltför mycket, jag skulle vilja begränsa henne. [...] Här kämpar djävulen med Gud, och slagfältet är människohjärtat."

Dmitrij Karamazov talar här om "människan" i allmänhet, men oftast (man kan lätt hitta dussintals exempel på ryska Google) citeras hans ord felaktigt som "den ryska människan rymmer mycket". Dostojevskij analys av den mänskliga naturen omtolkades alltså som en analys av den "ryska själen". Denna tolkning ter sig emellertid inte helt främmande för avsikterna hos författaren, som betraktade den "ryska själen" som det ideala förkroppsligandet av människans natur. Dostojevskij insisterade på att den ryska människan rymde tillräckligt mycket för att förstå och i sin värld innefatta alla andra nationalkaraktärer.

Denna idé fick sitt fulla uttryck i Dostojevskij's sista essä, som kan

betraktas som hans testamente: det berömda Pusjkintal han höll vid avtäckandet av Pusjkinmonumentet i Moskva i juni 1880, ett halvår före sin död. Vid denna tid var Pusjkins status som nationalskald redan etablerad och i enlighet med den romantiska nationalismens traditioner måste Dostojevskij utvinna slutsatser om nationens uppgift ur dess störste författares verk. Att framställa Pusjkin, den mest kosmopolitiska av alla ryska diktare, som en symbol för "rysk individualitet" var en krävande uppgift, men Dostojevskij fann en elegant och effektiv lösning. Han såg Pusjkins och därmed Rysslands unika karaktär i den enastående förmågan att förstå andra nationer bättre än dessa nationer förstår sig själva:

"I europeisk litteratur har det sannerligen funnits konstnärliga snillen av väldigt format – en Shakespeare, en Cervantes, en Schiller. Men peka på ett enda av dessa stora snillen som ägde en sådan förmåga till universell inlevelse som vår Pusjkin. Och denna begåvning, den främsta hos människor av vår stam, delar han just med vårt folk och är därmed en folkets diktare. De största europeiska diktarna har aldrig med sådan kraft som Pusjkin förmått gestalta ett främmande folks, kanske ett grannfolks, snille och själ, denna själs fördolda djup och dess kallelse längtan."

Denna analys hade också en tydlig politisk dimension – den nation som kan förstå alla andra nationer är en naturlig ledare för världssamfundet. Hyllandet av Pusjkins universella geni blir en tunt maskerad legitimering av Rysslands imperialistiska mål:

"I ett enda slag började vi sträva efter den mest livskraftiga förening, hela mänsklighetens enande! Inte (som man kunde ha trott) fientligt utan tvärtom vänskapligt och kärleksfullt tog vår folksjäl till sig främmande nationers snille utan att göra åtskillnad eller mellan folkstammarna, eftersom vi intuitivt, redan från första stund, hade förmågan att identifiera och avlägsna motsättningar och förlåta och försona olikheter [...] Vårt öde är just en universalitet som inte erövrats med svärd utan med broderskapets kraft och med broderlig strävan efter människors enande."

Dostojevskij var medveten om att Ryssland var fattigt och efterblivet, och han väntade sig inte att det skulle bli rikt och utvecklat under överskådlig framtid. Istället valde han att citera en annan stor rysk diktare och militant imperialist, Fjodor Tiutjev: "Låt gå för att vår jord är fattig, men till denna fattiga jord 'nedsteg välsignande och i en träls gestalt' Kristus. Varför skulle inte hans sista ord finnas inom oss?" – avslutade Dostojevskij. De sista skulle än en gång bli de första.

Den ryska litteraturen spelade en viktig om inte avgörande roll i utvecklingen av den ryska exceptionalismens diskurs, vare sig denna undantagsställning sågs som negativ eller positiv. Den ryska litteraturen själv var emellertid huvudsakligen en europeisk kulturinstitution, som i sin aktuella form anammades av Ryssland under 1700-talets europeiserande reformprocess. Den ryska litteraturen baserade sig på europeiska mönster, men spelade en roll i nationens liv som den aldrig gjort i västländerna. Därmed blev den både fullt tillgänglig och i grunden exotisk för den europeiska publiken och spelade en nyckelroll, både i Ryssland och utomlands, för skapandet av bilden av ett land som samtidigt befinner sig innanför och utanför Europa. Under mer än ett århundrade följde både ryska och västländska läsare den romantiska nationalismens föreskrifter och utforskade Dostojevskij's och hans kollegers "dunkla djup" (som Milan Kundera formulerat det) för att finna svar på sina frågor om Ryssland, om dess själ, nationalkaraktär och uppgift. Resultaten av detta sökande var kanske inte helt tillförlitliga, men inte desto mindre var det alltid en spännande och givande process.

✶ **ANDREJ ZORIN** är professor i rysk litteratur vid universitetet i Oxford.

Rysslands vägval inte ödesbestämt

Varför skulle demokrati var så främmande just för ryssarna? Väst har en falsk bild av att det ryska folket är evigt dömt att underkasta sig repression och förtryck.

✶ DISA HÅSTAD

Tänk när Boris Jeltsin förkunnade att Ryssland ville bli "ett normalt civiliserat land"! Det måste ha varit den punkt när samstämmigheten i föreställningen om vad som var normalt och accepterat var som störst mellan västvärlden och Ryssland.

Men den ryska önskedrömmen har förändrats. Ryssland vill nu vara ett av världens ledande länder som formar politiken, står det i den nya utrikesdeklaration som president Dmitrij Medvedev gav offentlighet åt den 12 juli, i ett tal till Rysslands ambassadörer.

Samtidigt klargörs det här, liksom i andra ryska deklarationer de senaste åren, att Ryssland har en egen väg och en egen politik att följa och ingen ska tro att den ska kunna berätta för Ryssland hur det ska ordna i sina affärer.

Det vore ingenting konstigt med detta om inte där förnims en underton av mindervärdeskomplex, förklätt i aggressivitet. Ni ska inte tro att vi är sämre än ni. Den visan har Ryssland sjungit på nästan hela 2000-talet.

Vi som upplevde Sovjetunionen, och återkom som korrespondenter i Jeltsins Ryssland, där den ena revolutionerande politiska händelsen följde på den andra, hade kanske i förtjusningen över vad som skedde svårt att inse hur 1990-talet för många ryssar upplevdes som en förnedringens tid, "det mardrömsartade 1990-talet". Jeltsin, liksom Gorbatsjov, hade vuxit upp i supermakten Sovjetunionen. Deras självkänsla var inte så ömtålig (även om de säkert kunde notera små protokollära förödmjukelser i det internationella umgänget, det syntes ibland på deras ansiktsuttryck). För dessa två var Sovjet och Ryssland ännu stora och ledande makter – att förkunna att man nu skulle slå in på en väg av reform och demokrati upplevdes inte primärt som att de hade böjt sig för någon.

Under den första yran av perestrojka på 1980-talet kunde tidningarna till och med skriva att "de utländska korrespondenterna hade rätt när de kritiserade oss". Tänk att ha fått rätt mot den stora Sovjetunionen! Men när jag berättade detta för Moskvas borgmästare, Gavriil Popov (som var min bordskavaljer vid en ambassadmiddag) så mulnade han. Det var inte roligt längre. Och jag insåg plötsligt att det jag sade innebar en förolämpning.

Kanske var det aldrig så att vi var på samma våglängd, fast det tycktes så både under Gorbatsjov och under Jeltsin. Gorbatsjov hade ju faktiskt menat att socialismen skulle bli stark och utvecklas till vad den var tänkt att vara genom perestrojkan. (Det hoppades i och för sig också många intellektuella i väst, fast något tidigare, under Pragvåren och eurokommunismens tid.) Men redan under den parlamentariska ordningen som utvecklades under Jeltsin kom skillnader i dagen mellan vad vi och de menade med demokrati. De demokrater som var Jeltsins stöd ville att han med diktatoriska medel skulle genomföra sina reformer. Hans motståndare, med Ruslan Chasbulatov i spetsen, var oklanderligt demokratiska i formerna, medan deras budskap blev alltmera utrerat och framstegsfientligt.

Så blev till slut, trots alla goda ansatser, 1990-talet en tid som för vanliga ryssar innebar kaos och rädsla för katastrof. Arbetsplatserna kunde inte betala ut löner, kommunala bolag inte utföra leveranser av el och varmvatten. Sparpengar gick förlorade i bankers pyramidspel. Att alla fick tillgodokvitton som innebar en del i den socialistiska förmögenheten blev ointressant när man såg finanskungar lägga under sig Rysslands viktigaste företag för en spottstyver. (Att de utvecklade dessa ofta konkursmässiga företag till välskötta vinstmaskiner brydde sig folket inte om.) Att ekonomin kraschade 1998 ansågs helt följdriktigt.

Under Putin skedde en åtstramning och löneskulden till befolkningen försvann. De goda tiderna som följde sågs som Putins förtjänst. (Inte sågs han heller berusad i tv-rutan; inte underligt att hans popularitet gick upp.) Att "demokratin" var över upplevdes som positivt. Den hade ju bara medfört fattigdom och förnedring.

Därför var det väl inte långt till det som omhuldats som sanningar under sovjettiden: det eviga Ryssland som vill underkasta sig en stark ledare, Rysslands väg som helt särskild och icke jämförbar med det övriga Europa, Ryssland som något som man inte kan förstå med förnuftet utan bara måste tro på (poeten Tiutjev's ord, som blivit en politisk kliché).

Men är det verkligen så?

Under det Engelsbergsseminarium som Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse varje år anordnar och där detta år ämnet var Ryss-

land, framlade en rysk professor, Andrej Melville, en förvånande iakttagelse. Under en enkät av olika fokusgrupper, som ombetts ge sin åsikt om fyra framtidsscenarier, ett med rigid styrning ovanifrån; ett med kaos och splittring som resultat efter en repetition av 1990-talets program; ett med "Ryssland som fästning", ett isolerat Ryssland som svar på hot från omvärlden (inbillade eller verkliga) och det fjärde en liberal och demokratisk version med marknadsekonomi, betecknade inte helt överraskande fokusgrupperna de två förstnämnda som "mest troliga". Men när de ombads ange vilka de såg som önskvärda kom det demokratiska och liberala på främsta plats! Detta gällde alla fokusgrupper, också de som var sammansatta av kommunister och presidentpartiet Förenade Ryssland.

Är det västsamhället (vilket ryssar nu kan stifta bekantskap med varje semester) som ändå framstår som så attraktivt att det blivit klichébilden för det goda livet? Eller är det faktiskt så – vilket jag själv alltid brukar säga när jag håller föredrag om Ryssland – att TVÅ själar bor i ryssens bröst: tvånget att underkasta sig har den ena – men längtan till rättfärdighet och rättvisa hyser den andra.

Värför skulle demokrati, för ett folk som inrättade tinget i Novgorod under medeltiden, eller hade bönder som fattade beslut i en kollektiv gemenskap, vara så otroligt främmande för just ryssarna? Är det inte bara något som man lurat i dem?

Det tror till exempel statsvetaren Emil Pain i Moskva, som i en blixtrande polemisk artikel i vårnumret av *Russia in Global Affairs* tar död på myten om Ryssland som något särskilt land med en särskild erfarenhet. På vilka mätningar baserar man sig? Och jämfört med vilka andra länder och vilka andra erfarenheter? undrar han. Vad finns det egentligen för underlag att ryssarna är så särskilda, och i jämförelse med vem då?

Pain menar däremot att den ryska nationen inte har hunnit bygga upp sig riktigt. Från det öppna samhälle som fanns under kejsarinnorna Elisabeth och Katarina där vilken utböljning som helst kunde bli medborgare och accepterad, och adeln gärna absorberade både tatarer och tyskar – under 1812 års krig mot Napoleon bar en tredjedel av officerarna utländska namn – har nu Ryssland blivit ett land där man trevar efter "nationella värden" och tror att det innebär en trängsint nationalism.

Ryssarna är egentligen inte nationalister eller rasister, menar Pain. Men de tvingas in i sådana positioner. Ja, på 1800-talet tävlade ju faktiskt slavofilerna (föregångare till dagens nationalister) med västvännerna. Och dessutom: Kan det inte vara så att en del av det mindervärdeskomplex som vi nu hör ryska ledare och politiker ge uttryck för beror på brist på bildning?

De kanske inte har läst så mycket litteratur så de förstår den ryska litteraturens storhet. De kanske inte har några perspektiv som kan få dem att inse vilken enorm skaparkraft Ryssland, frigivet från kommunismens tvångströja, lyckades utveckla under 1990-talet – såväl i ekonomi (bland oligarkerna) som till exempel i utvecklingen av fria och kritiska massmedier (fast tråkigt att de nu blivit strypta). De här politikerna kanske inte har något att jämföra med och därför låter de dummare än vad de är – pinsamt självhävande.

Men det är faktiskt så att världen ser annorlunda ut från Moskva och från väst. Och ur Moskvans perspektiv är inte USA:s världsfräddarmission försvarbar. När Moskva fick veta av Nato att utvidgningen endast skulle omfatta Östtyskland – och sedan fick uppleva att detta löfte bröts – så uppfattades detta förstås som ett svek, påminde diplomaten Rodric Braithwaite om på Engelsbergsseminariet. Likaså påminner serbernas krav på överhöghet över Kosovo (eftersom det ses som

Serbiens urhem) på ett obehagligt sätt ryssarna om att DERAS urhem, Kiev, säte för den första ryska staten, nu ligger i utlandet.

Men just nu, 2008, står Ryssland inför ett verkligt vägval, menar den ryske statsvetaren Dmitrij Furman i en artikel i samma nummer av *Russia in Global Affairs*. Det är första gången sedan 1991, då Boris Jeltsin styrde in landet i en imitation av demokratin. Det måste han göra, enligt Furman, eftersom Jeltsin gick tvärtemot vad Rysslands invånare just sagt att de ville i en folkomröstning: behålla Sovjetunionen. I stället sprängde Jeltsin (tillsammans med Ukrainas och Vitrysslands ledare) den. 1991 var ryssarna faktiskt mer redo för demokrati än 1917, trots att de hade levt under kommunism i mer än sextio år. Men Jeltsin behövde en författning som lät honom göra som han ville och en efterträdare som inte skulle ställa honom inför rätta för att han faktiskt begått högförräderi genom att lösa upp Sovjetunionen. När han hade löst upp parlamentet 1993 – vilket enligt Furman var nödvändigt för Jeltsin – straffade dock medborgarna honom med att inte ge honom den valseger som han räknat med.

Skillnaden mellan Jeltsin och Putin är inte så stor som man tror i väst, menar Furman, även om det var först under Putin som man på allvar började sätta sig upp mot väst, och släppa loss en inre propaganda mot USA och hävda att Ryssland inte kan "stå på knä" längre. Men vad är då vägvalet idag? Jo, menar Furman, för första gången har en rysk president avgått fullständigt frivilligt, och hänvisat till författningen – inte ändrat den för att sitta kvar vilket antagligen medborgarna och rentav väst väntat sig. Nu blir det nästan omöjligt för en efterträdare att manipulera författningen i detta syfte. Ryssland kan alltså gå mot en verklig demokrati, anser Furman. Och nu är medborgarna ännu mer redo för demokrati, eftersom landet är mer upplyst och moderniserat. Ju mer man appellerar till rättssamhället och ger plats för frihet, desto större chans att det blir en stabil demokrati.

En fråga återstår för oss: Är Ryssland då så mäktigt som det vill framstå? Kan Ryssland verkligen göra anspråk på att tillhöra världens stora? (Också dess plats i G8 anågs ju inte vara försvarbar, eftersom Ryssland inte tillhör världens ledande industriländer men detta var innan både Kina och Indien trängt ut de enskilda europeiska länderna från tärplatserna.)

Ryssland är förstås inte längre så mäktigt att det a priori kan anses vara självklart att det ska delta i de största avgörandena. Men var ska Ryssland då vara? Inte är någon betjänt av att Ryssland, förolämpat, ska söka bilda ett block med Kina och sätta käppar i hjulet för USA och EU? Ryssland bör naturligtvis tillsammans med EU försöka tänka över världens stora frågor: terrorismen och miljöhotet.

DISA HÅSTAD är före detta Moskva-korrespondent på *Dagens Nyheter*.

Inte heller Boris Jeltsin var en tvättäkt demokrat.

RODRIK BRAITHWAITE

för en:

*"När sjukdomen var som värst klarade jag inte att gå till jobbet.
Nu är jag där varje dag och kontrollerar reseräkningar"*

Det började med stickningar och domningar. "Läkarna trodde det var en harmlös inflammation, så jag förträngde det". När diagnosen kom att det var MS (multipel skleros) hon drabbats av kom chocken. "Jag hade hört talas om sjukdomen, men visste inte vad det var". De första behandlingarna lindrade, men inte tillräckligt. För snart två år sedan testades en ny bromsmedicin. "Först kände jag ingen förändring alls, och blev ganska besviken. Men efter en tid slutade jag tänka på mina besvär. Då insåg jag att det var ett tecken på att det fungerade – att det verkligen underlättade". Siv arbetar idag deltid.

SIV, MS OCH BROMSMEDICINER

– de forskande läkemedelsföretagen

FÖR ALLA:

BROMSMEDICINERNA MOT MS BROMSAR ÄVEN SAMHÄLLET'S KOSTNADER

Det finns idag ingen bot mot MS. Men med nya effektiva läkemedel går det att bromsa sjukdomsförloppet. De nya bromsmedicinerna dämpar nybildningen av inflammationer i hjärnan. Genombrotten betyder att det går att leva ett normalt liv utan symtom, samtidigt som samhället sparar pengar för varje år som handikapp undviks. Den sammanlagda kostnaden för MS beräknas årligen till 5,5 miljarder kronor. Att förlänga tiden innan sjukdomen övergår i ett skede som kräver stöd och hjälp dygnet runt innebär stora ekonomiska vinster. Att bromsa MS hejdar både onödigt lidande och onödiga kostnader.

Rysslands politiska ledning förfalskar historien för att stärka staten och sin egen legitimitet. Den amerikanska journalisten **Anne Applebaum** ser ett land återvända till sina gamla dåliga vanor. Men, säger författaren till Gulag, Ryssland är inte förutbestämt att alltid vara auktoritärt.

✶ MATS WIKLUND

»Ryssland har överraskat tidigare«

Anne Applebaum är utmattad. Hon gick upp mitt i natten i Moskva och har precis anlänt till Avesta. Dessutom är hon hungrig och stressad. Det anspråkslösa småstadshotellet är inte precis vad hon hade väntat sig – inte en tillstymmelse till room service. Med knorrande mage och något resignerat i blicken får hon hålla till godo med en kopp slät, svenskt kaffe (Löfbergs Lila) i en fullständigt övergiven matsal.

Intervjun kunde alltså ha börjat bättre. Men bara efter några minuter tar det sig. Hon ber om ursäkt för sitt dåliga humör – ”jag är ingen primadonna” – och ger sig entusiastiskt i kast med ämnet.

Vilket för hennes del är ett livsintresse. Anne Applebaum är en av världens främsta auktoriteter på rysk nutidshistoria och politik. Hennes bok om de sovjetiska koncentrationslägren, *Gulag*, hålls allmänt som den mest auktoritativa och tilldelades Pulitzerpriset 2004.

Applebaum är amerikansk journalist och kolumnist på *Washington Post*. Till Avesta kom hon som en av deltagarna i årets Engelsbergseminarium om Ryssland.

Och Ryssland var förstas vad vi diskuterade, eller mer specifikt: dess nuvarande politiska inriktning. Parlamentsvalen i december 2007 och presidentvalet nu i mars bekräftade mångas farhågor inför de senaste årens samhällsutveckling. Opposition och kritik ignoreras, motarbetas eller tystas.

Men stalinismen har inte gjort comeback. Istället styrs Ryssland på basis av en mer sofistikerad modell som går under namnet ”putinism” där statens intressen sätts främst. För Vladimir Putin, skolad i KGB under sovjettiden, var återupprättandet av den ryska statens auktoritet den centrala uppgiften. Hans efterträdare, Dmitrij Medvedev, antas inte avvika från den linjen.

För att stärka respekten för staten manipulerar, förtränger och falsifierar – som under kommunisttiden – den politiska ledningen landets historia. På seminariet konstaterar hon att manipuleringen sker av politiska skäl men framför allt för att ”legitimera den styrande elitens maktinnehav”.

För till skillnad från Sydafrika har inte Ryssland tillsatt en sanningskommission. De skyldiga till tortyren och massmorden under

Stalintiden ställdes aldrig inför rätta. Varför? Därför att det inte ligger i maktens intresse och då måste historien läggas till rätta. Anne Applebaum gör iakttagelsen att det nu mer eller mindre är en officiell hållning att ”en debatt om det förflutna är ett tecken på nationell svaghet”. En bok om Gulag utgör därför ”inte ett bidrag till samhällsdebatten utan uppfattas som en utländsk attack mot den ryska själen”.

Oljemiljarderna har gjort Ryssland mervälmående och självmedvetet. Men samtidigt präglas landets relationer till omvärlden, särskilt till väst, av osäkerhet och aggressivitet. Det är en gåtfull ambivalens som har sina rötter i kultur och historia men också i maktpolitiska avväganden. Anne Applebaum är visserligen djupt kritisk till ledningen i Kreml men varnar, som den historiker hon är, för att dra säkra och alltför pessimistiska slutsatser av dagens situation.

MW: Vid sitt första besök i väst som Rysslands nye president varnade Dmitrij Medvedev för fortsatt expansion av Nato samtidigt som han också uttryckte sitt stöd för pressfrihet och oberoende domstolar. Hur reagerade du på det?

AA: Vad än Medvedev säger har jag svårt att tolka honom. För vem talar han? Är han egentligen Rysslands president? Jag vet inte om det han säger är rysk politik eller inte. Och jag är inte ensam om att hysa den uppfattningen. Det finns de som bedömer vad han säger uteslutande efter vilken publik han riktar sig till. Det är uppenbart att han vill hålla investerare i väst på gott humör. Å andra sidan, om Vladimir Putin fortfarande har den politiska makten betyder Medvedevs uttalande inte något alls. Men det är en intressant situation.

MW: När får vi reda på hur det verkligen förhåller sig?

AA: Till det mest egendomliga i dagens Ryssland hör att vi inte förstår vilka regler som gäller. Det är ett land som inte styrs enligt lagen. Hur gick det egentligen till när Medvedev efterträdde Putin? Hur utövas makt? Det finns olika skolor och olika tolkningar som gör det svårt att förstå vad som pågår.

MW: Under Putins tid som president var det väl ingen diskussion om vem som bestämde?

AA: Men också då kunde man höra olika versioner av vad han

✱ "Kriget i Georgien visar att det är Putin som styr."

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

höll på med. Ta till exempel Putins retorik i början av hans mandatperiod om att bekämpa korruption och oligarkväldet. Någon gång under hans ämbetsperiod, hette det, hade han faktiskt själv blivit en av oligarkerna – på ett eller annat sätt var han med och delade på vinsten. Rykten florerade om att han köpt ett hus i Italien och en lägenhet i Paris. Det sista, om Parislägenheten, är för övrigt sant. Jag fick höra det av någon som hade hört det av Sarkozy. Också då uppstod frågan om presidenten var president så som vi förstår en sådan post: ett lands ledare som fattar egna beslut. Eller var han beroende av militären eller finansärer?

Jag antar att den typen av tolkningar och rykten också sprids i andra huvudstäder om andra ledare. Är George W Bush egentligen inte i händerna på Dick Cheney? Men i Moskva är det svårare att ge ett bestämt svar, eftersom det är svårare att få fram fakta.

MW: Är presidentvalet i våras en bekräftelse på att "putinismen" kommit för att stanna?

AA: Det känns så. En vän i Moskva sade att hade man suttit på ett kafé i Sankt Petersburg i januari 1917 kunde ingen ha förutsett revolutionen. Och, på samma sätt, om man skulle ha befunnit sig i Moskva någon gång 1985 hade det varit omöjligt att föreställa sig vad som var i görningen. Jag skulle inte vilja hävda att vi befinner oss i ett slags bresjnevsk era med långvarig stagnation. Medvedev är ett nytt ansikte. Folk säger att han är trevlig. Det sade de inte om Putin. Men, ja, det känns som en fortsättning på samma politik.

MW: Medvedev försvarade ändå något så viktigt för demokratin som pressfrihet.

AA: Jag tror inte på ett ord av vad Medvedev säger om pressfrihet. Om han håller ett tal om pressfrihet saknar det helt trovärdig- >>

het. Om han däremot privatiserar ett antal statskontrollerade tv-stationer eller om han på något sätt säkrar mediernas oberoende, då skulle jag möjligen vara beredd till en omvärdering. Men han måste göra något konkret. Man kan förstås notera att i någon mening brysig den ryska ledningen om hur de uppfattas i väst. De vill inte vända alla emot sig. Hur de uppfattas och bilden av Ryssland är, i någon mening, viktig för dem. Det här är inte Burma där internationell opinion inte betyder något. Att de tänker så kan bero på deras finansiella intressen i väst eller att de är intresserade av att stärka Rysslands inflytande, vilket inte går om man betraktas som en paria. Medvedev och Putin behöver trots allt politisk legitimitet. Det ligger inte i deras intresse, och det skulle inte vara populärt bland ryssar, att vara ett totalitärt alternativ till väst.

Vad de istället har gjort är mycket mer intelligent. Deras system baseras inte på massiv repression. Emellanåt, som med Anna Politkovskaja, tvingas man göra sig av med enskilda individer för att skrämja alla andra. De vill varken vara eller framstå som några slags nystalinister – det behöver de inte. Det vore bara till deras nackdel.

MW: För att återgå till historiska paralleller: Var det också omöjligt att i början av 1990-talet, när öppenhet och demokrati var som starkast, förutse återgången till ett mer totalitärt samhälle?

AA: Jag ogillar dem i väst som säger att Ryssland "alltid har varit och alltid kommer att vara auktoritärt". Det ligger ett slags historisk determinism i den typen av resonemang. Min poäng är istället att Ryssland faktiskt är oförutsebart. Medvedev kan mycket väl utvecklas till en annan typ av politiker än vi tror. Någon gång kanske han överraskar oss. Men hur ska man förutse något sådant? Jag skulle inte kunna det.

MW: Min poäng är: Borde man inte på ett tidigt stadium ha förstått vad som var på gång med Putin och en gradvis begränsad demokrati?

AA: "Putinismens" metoder användes redan under Boris Jeltsin, till exempel manipulationen av medierna som oligarkerna ägnade sig åt när Jeltsin ställde upp för omval. Men också på nyttfödelsen av säkerhetstjänsten som en viktig del av statsapparaten ägde rum när Jeltsin var president. Putin uppstod inte ur tomma intet och gjorde sig av med en perfekt demokrati. Många tror att det är så, men det är fel. Det fanns en kort period i Ryssland i början av 1990-talet som inte kan kallas demokratisk utan snarare präglad av förvirring och oreda men som ganska snart började ersättas av mer manipulativa och auktoritära strukturer.

MW: Det allmänna intrycket är att offentlig kritik är ytterst begränsad i Ryssland.

AA: Det är en komplicerad historia. Sant är att frågor man människor om de gillar Putin svarar de flesta ja. Men frågor man om de gillar sin borgmästare eller hur deras stad sköts svarar de nej. Beroende på hur frågan ställs kan man få fram ganska mycket kritik av det dagliga livet i Ryssland. "Bresjnevieringen" av tv där allt i Ryssland skildras som underbart och människor som lyckliga och framgångsrika bidrar till en motreaktion. Människor ute i landet säger: "Men så har inte jag det!" Visst, alla oljemiljarderna har gjort Ryssland rikt och många välmående – men långtifrån alla. Det finns fortfarande mycket som inte fungerar och människor märker det.

MW: Man ska förstås akta sig för att driva historiska paralleller för långt. Under kommunismen var förtrycket av helt annan art. Men frågan då som nu är väl ändå hur kritik och krav på förändring ska kanaliseras?

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICIY

AA: Ja. Putin har mycket medvetet undanröjt möjligheterna för fristående organisationer att mobilisera opinion och trycka på politiker mot vanstyre, korruption och inkompetens. De organisationerna och grupperna har förtvinat eller tvingats till tystnad. Hurförändring ska genomföras är därför väldigt svårt att säga något om. Men återigen: Ryssland har överraskat oss tidigare.

MW: För att fortsätta att hålla oss till allmänna intryck. Ett sådant är att relationen mellan Ryssland och väst utvecklats till att bli rent antagonistiskt. Jag har förstått att du anser att det är överdrivet?

AA: Mycket överdrivet. Mitt intryck är att de verkligt hårda orden och utfallen som kom från Ryssland och Putin, till exempel jämförelsen mellan USA och Nazityskland, hade att göra med maktövertagningen och interna, politiska förhållanden. Problemet är att USA inte har tid med Ryssland. Vi är intresserade av Irak och Iran, av Israel och palestinierna, ekonomin, bostadskrisen och sexton andra frågor. Sedan är vi intresserade av Ryssland. Föreställningen att vi skulle befinna oss i ett nytt kallt krig och att det drivs från Washington är nonsens. Det finns noll verksamhet och mycket få idéer kring Ryssland i USA just nu.

MW: Men i Europa är vi mer oroade?

AA: Med all rätt, därför att Ryssland är er gasleverantör. Okej, inte till Sverige (skratt).

MW: Och så har vi agerandet på Balkan och i Baltikum.

AA: Min känsla är, återigen, att en del av problemen uppstod på grund av Rysslands behov av att stärka sitt inflytande internationellt. Mycket har berott på inrikespolitiska avvägningar. Den ryska staten vinner egentligen inget på att organisera upplopp i Tallinn därför att esterna flyttar på ett krigsmonument. Den enda förklaringen ligger i att det stärkte Putins och hans kumpaners legitimitet på hemma-plan. Här fanns ju ingen utmaning mot ryska intressen.

MW: Det är väl uppenbart att bolsjevismens repressiva natur gjorde Stalins brott möjliga och därmed även Gulag möjligt. Jag läste i en av dina kolumner att Kreml känner ett behov av att "vaccinera" befolkningen mot de öppna samhällena i väst. Finns här en koppling till det faktum att Gulag och brotten under sovjeteran spelas ned eller helt och hållet ignoreras?

AA: Ja. På 1990-talet ignorerades den tiden och idag pågår en medveten politik för att heroisera och återuppbygga Stalin. När se-

gern i det andra världskriget firades nu i maj marscherade soldater i sovjetiska uniformer. Man viftade med sovjetiska flaggor, det sjöngs sovjetiska sånger och någon röt sovjetiska order till soldaterna. Det handlar om att röra vid en nerv hos allmänheten, en stolthet över sitt land som gått förlorat. Vad vi inte väntade oss är att ryssarna, förutom att känna nostalgi över makt och globalt inflytande, inte bryr sig om att de är mäktiga och samtidigt obehagliga. De vill bara befinna sig i händelsernas centrum.

MW: Men det sker på felaktig grund. Det vill säga, beteendet antas inge respekt.

AA: Ja. Därför att det är något som de är vana vid. Om man en gång i tiden var en av världens två supermakter och sedan inte är det... Putin utnyttjade de stämningarna. Låt mig bara parentetiskt säga att det inte är frågan om att återinföra stalinism. Syftet är att återupprätta bilden av den tiden.

MW: Så att påminna om alla miljoner som mördades i Gulag...

AA: Är definitivt inte en del av bilden och finns inte på den politiska agendan. Å andra sidan är det inte olagligt att forska och skriva om Gulag. Man kan gå igenom arkiven och publicera en bok som ingen kommer att köpa. Men det är något som motverkas officiellt och som det helt saknas medel för.

Samtidigt publiceras en annan typ av litteratur om sovjettiden för en bredare läsekrets.

Jag köpte nyligen en bok som utger sig för att vara skriven av Stalins dotterdotter som är en ren hyllning av honom som människa och familjefar. Omslaget är en teckning av Stalin som kramar en liten flicka. Jag har ingen aning om vem som bekostar utgivningen eller vilka och hur många som köper boken. Men den är mycket synlig i Moskvas bokaffärer.

MW: *New York Times*-kolumnisten Thomas Friedman har lanserat en teori om priset på olja och demokratins ställning. När oljepriset är lågt är oljeproducerande diktaturer mer beroende av omvärlden och blir därför öppnare och mer beredda till eftergifter. När oljepriset stiger gör de precis tvärtom. Det är väl en förklaring till Rysslands politiska utveckling de senaste åren?

AA: Han har alldeles rätt. Stigande oljepriser gör dem vid makten rikare. Men det finns också en "ränniseffekt" som får tyst på folk, vilket inte var möjligt när oljepriset var lågt. På 1990-talet kunde inte staten betala ut pensioner eller löner. Men nu kan den det och pensionerna är högre – tack vare oljan. Det är en mycket enkel matematik.

MW: Och om vi vänder på resonemanget? Om oljepriset av någon anledning sjönk dramatiskt, skulle det stärka demokratin?

AA: Det vet jag inte. Men det skulle leda till en kris för regimen. Man skulle ifrågasätta dess legitimitet. Den saken är jag fullständigt säker på. Vad som därefter skulle ske vågar jag inte spekulera kring.

MW: Ett problem för Ryssland är dess brist på vänner och allierade. Det gör att ledningen känner sig svag och utsatt, vilket i sin tur ger upphov till osäkerhets känslor och misstro om andra staters motiv.

AA: Om Ryssland i morgon skulle bestämma sig för att bli bästa vän med Nato, eller till med ansluta sig till Nato, är jag övertygad om att väst skulle göra sitt allra yttersta för att göra det möjligt. Till och med på 1990-talet, under Boris Jeltsin, pratade man om att få med Ryssland i Nato. Det finns en mycket stark längtan, särskilt i Europa och Tyskland, att få ett bättre förhållande till Ryssland. Jag har mycket svårt att tycka synd om ryssarna för att de saknar allierade, eftersom det vore så enkelt för dem att få vänner. Under de senaste åren gjorde Putin stor sak av att uppträda tillsammans med den kinesiska ledningen, med Venezuelas president och andra oljeproducerande stater. Jag vet inte om man ska ta det riktigt på allvar. Jag tror inte att ryssarna gillar eller litat på kineserna, och tvärtom. Rysslands problem med omvärlden är till allra största delen självförfallade.

MW: Men frågan är då varför. Varför agerar Kreml på ett sätt som inte ligger i dess intresse?

AA: Ja, det kan man ju undra. Min inställning är att Rysslands utrikespolitik egentligen inte är någon riktig utrikespolitik. Den utformas till stor del med hänsyn till inrikespolitiska förhållanden. Av skäl som jag inte förstår hyser gruppen kring Medvedev och Putin uppfattningen att det är bra för dem att framstå som obehagliga översittare. Att det är bra för dem att bråka med Estland eller argumentera med polackerna om Sovjetunionen verkligen låg bakom Katynmassakern. Inget av det är logiskt eller rationellt från utrikespolitisk synpunkt. Varför i himlens namn behöver Ryssland ett dåligt förhållande till polackerna? Den enda slutsatsen jag kan dra är att detta är ett agerande som ger Kreml stärkt inrikespolitisk legitimitet.

MW: Du konstaterar att Ryssland saknar en utrikespolitik men skriver också i en av dina kolumner att Europa saknar en gemensam hållning gentemot Ryssland.

AA: Ja. Situationen är ganska riskabel just nu. Vi har Tyskland som driver en sorts politik och Storbritannien som driver en annan. Samtidigt har ryssarna mycket medvetet och framgångsrikt spelat ut EU:s stater mot varandra. De har inlett separata överenskommelser med både Italien, Portugal och Frankrike. Vad det visar är att européerna egentligen inte behöver en gemensam Rysslandspolitik utan en gemensam gaspolitik. *

Georgisk epilog

Nästan exakt två månader efter vår intervju i Avesta ringer jag upp Anne Applebaum i hennes hem i Warszawa. Ryska stridskrafter har krossat allt georgiskt motstånd. Är förhållandet mellan Ryssland och väst i motsats till vad hon ansåg i mitten av juni, nu på väg att bli renodlat fientligt?

AA: Jag tror inte det. Det är i alla fall för tidigt att säga. Däremot har förhållandet påtagligt försämrats. Jag tror helt enkelt att vi får vänta i några veckor innan det går att säga något mer bestämt. I Moskva har de politiska signalerna, hittills, varit oklara. Vissa har stött kriget helhjärtat, andra tycker att det är ett allvarligt misstag.

MW: Och reaktionen i väst?

AA: I USA var den inledningsvis vek och kom för sent. EU reagerade också sent och har visat sig oenig. Men kriget borde inte ha kommit som en överraskning. Den här konflikten har legat och pyrt länge.

MW: Nu sägs att en ny järnridå åter hotar att sänka sig mellan väst och Ryssland.

AA: Jag ogillar uttrycket "järnridå" därför att det ger intrycket att förutsättningarna i dag skulle vara de samma som under det kalla kriget. Men så är det inte. Men visst ser läget värre ut nu.

MW: Vad många nu undrar är vilka långsiktiga avsikter Ryssland hyser.

AA: Ja. Det finns ju en risk att de försöker sig på någonting liknande i Ukraina.

MW: Och fortsätter med påtryckningar mot andra forna satellitstater?

AA: Man får inte bortse från att det också finns ett annat element i den här konflikten. Georgien, Ukraina men också Polen och de baltiska staterna utgör en ideologisk utmaning mot Ryssland. De håller fria val. Man kan inte, till skillnad från Ryssland, på förhand säga vem som kommer att sitta vid makten.

MW: Hur ser du på Dmitrij Medvedevs roll under kriget?

AA: Att han bara är en marionett och att det står fullständigt klart att Putin styr. Det här är hans krig.

I skönhhetens kolonnader

John Ruskin gav på egen hand engelsmännen en estetisk bildning. Hans egna estetiska bedömningar var dock ibland förbryllande. Och hans liv var fullt av tragik.

✧ OLAV WISTRÖM

John Ruskin (1819–1900) var viktorianismens störste konst- och arkitekturkritiker. Professor under två perioder i Oxford. En skicklig, om än inte erkänd målare var han också. Hos honom ser man en sällsynt blandning av goda och dåliga kvaliteter. Man vet aldrig vilka som väger tyngst. Nästan helt på egen hand, så har det sagts, svarade han för engelsmännens estetiska bildning. Han ville uppfostra dem till känsliga kulturvarer.

Folk rasade åt denne förståsigpåare vars sublimes huvud obehindrat vidrörde skyarna. Ingen kunde dock undgå att påverkas av honom, ty mannen var skarpsinnig. Ingenting men genial. Oerhört provokativ var han dessutom.

"Världen fick ånyo i mina ögon ett oändligt värde och min beundran för Ruskin gav sådan betydelse att de ting han lärde mig älska syntes vara av större värde än livet självt."

Något överraskande är det Marcel Proust som talar så brinnande om Ruskin, vilken han också översatte. Senare började han dock tvivla på Ruskins allvar och finner hans verk "ofta stupida, fanatiska, ursinniga, falska och irriterande – men ändå alltid lovvärda och alltid stora."

En träffande beskrivning. Mitt i all katedervälsalighet, nyckfull vimsighet och pryderi visar den kräsmagade viktorianiske profeten en underbar känslighet, en knivskarp analytisk förmåga, ett genuint tankedjup. Det organiska sambandet mellan konst och liv, hans övertygelse att konsten är en allmän angelägenhet och inte bara de välutbildade konnässörernas privilegium – detta är kanske hans viktigaste insats som konstbedömare.

Ruskin avfärdade senrenässansens, barockens och rokokons konstnärer i klump. Han hånade ständigt de holländska målarna, Rembrandt inräknad. Och hans avsky för James Whistlers målningar visste inga gränser. Denne var själv expert i "den ädla konsten att skaffa sig fiender".

Whistler föraktade konstakademikonst och så gjorde även Ruskin. Mycket märkligt, därför, att han attackerade Whistler så hårt. De delade ju strängt taget synsätt. Men hatet bara tilltog i proportion till gemenskapen i åsikter och intressen.

I bräschan gick Ruskin istället för sin älskade Turner. Att rädda honom från obemärkthet såg han som något av en livsuppgift. Äreräddningen av Turner, han behövde det då, var ett högviktigt incitament till *Modern Painters I–III* (1843–60). Ruskins berömmelse vilar på denna serie och på *The Seven Lamps of Architecture* (1849) samt *The Stones of Venice* (1851) där han hyllar gotiken och det traditionella hantverkskunnandet.

Hur avlöpte kontroversen med Whistler? Denne hade 1877 ställt ut en rad suggestiva nattbilder i japansk stil, *Nocturnes*. För varje målning begärde han 200 guineas. Ruskin skrev: "Jag kunde aldrig tro att en inbilsk narr skulle kunna begära 200 guineas för att han slänger en färgpyts i ansiktet på publiken."

Whistler stämde honom för ärekränkning – och fick rätt.

"Så mycket pengar begär Ni alltså för två dagars arbete!", ropade Ruskins försvarsadvokat.

"Nej. Jag begär det för ett helt livs erfarenhet."

Renässanskonsten fördömer Ruskin ut-

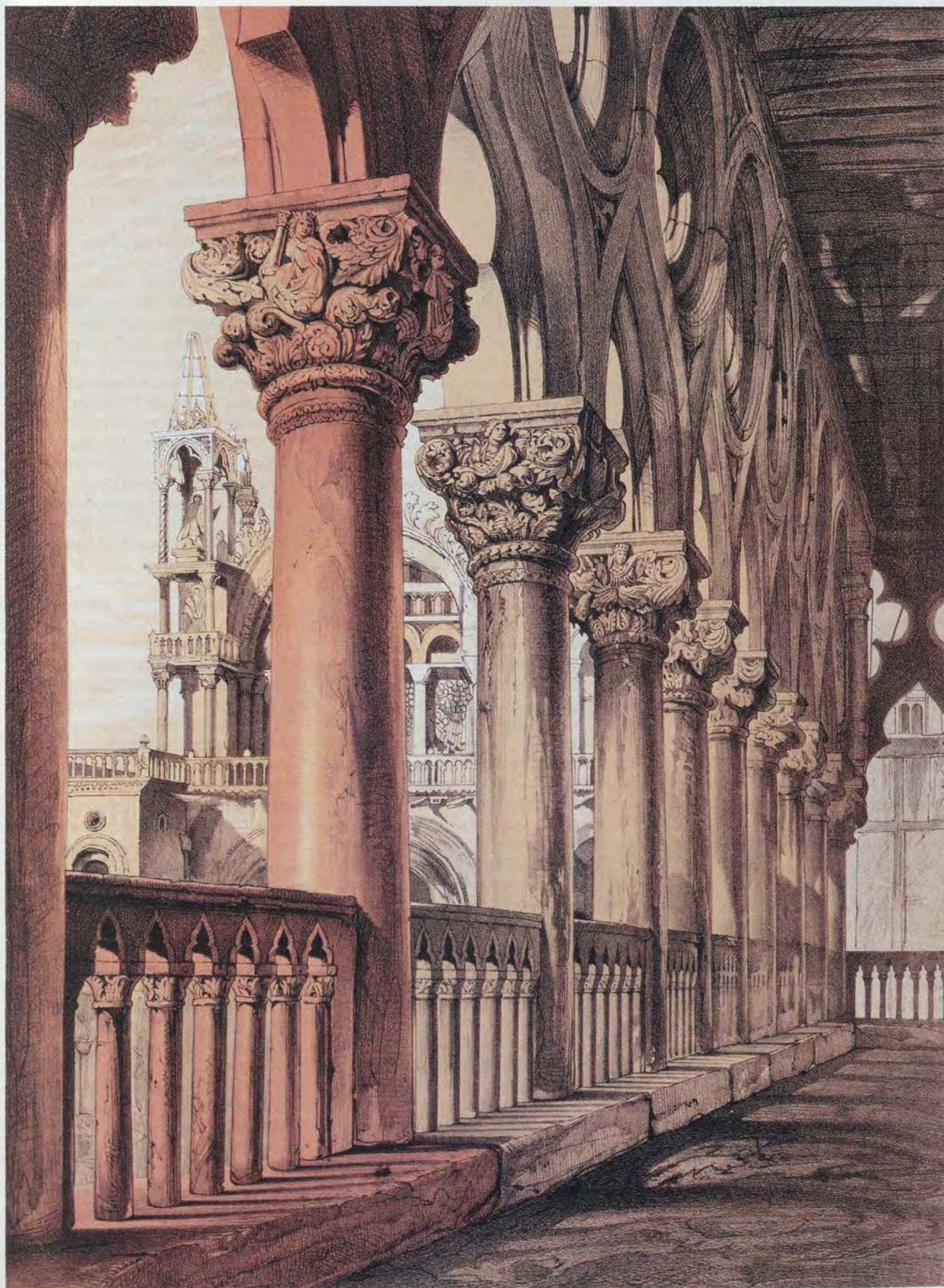
an ringaste skamkänsla. En omänskligt perfekt ytkonst! Det är svårt att få ihop hans ogillande av Apollo di Belvedere, hans kylla för Rafael och hans avsmak för renässansens störste arkitekt Palladio med hans enorma beundran för Michelangelo och de venetianska koloristerna Tizian, Veronese, Tintoretto. De, om några, hörde ju till renässansen!

Ruskin föredrar lätt defekta sniderier av medeltida hantverkare framför maskintillverkade varor. Skämtsamt har det sagts om honom att han skulle ha föredragit en Gud som hade fått alla sina uträkningar lite om bakfoten.

Enligt Ruskins romantiska synsätt ser den inspirerade konstnären saker som andra stackars dödliga huvuden ej förmår uppfatta. Det är inte konstnären som väljer visionerna, de kommer till honom "på samma sätt som en fin och fulländad dröm kommer till en fin och fulländad människa". Det gäller alltså att bli en sådan, först då förvandlas tankens dunkla formlösa räämnen till visioner. Elitism? Javisst. Ruskin var en obotlig romantiker och ett typiskt drag under romantiken var som livet genidyran. Moralisk visshet hade han om allt. Han avfärdade till exempel Linnés sexualsystem som en villfarelse.

Låt oss återvända till den av Ruskin ibland förkättrade och ibland beundrade renässansen. Varför kan han inte bestämma sig? Skåp skall ju stå på den rätta platsen! Ruskin placerar möbelen än här, än där.

Renässansens "frie man", den oberoende *homo litteratus*, slets ofta mellan hybris och en känsla av litenhet och otillräcklighet. Denna dualism var enligt Ruskin det "mo- >>>

John Ruskin gjorde egna illustrationer till sina verk om traditionsbaserad arkitektur.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

derna geniets" intellektuella mönster.

De italienska humanisterna värdesatte klyvningen hos det nyligen upptäckta "geniet". Den för renässansmänniskorna så karakteristiska tvåfaldigheten var icke desto mindre av tragisk karaktär. Visserligen tillförsäkrade den människan valfrihet – ambivalensen är bra på det sättet – men den ledde också till intellektuell förvirring och apati.

Att den beläste Ruskin noga studerat *Problematika* XXX, 1 som tillskrivs Aristoteles – skriften handlar om melankoli – kan man nog utgå från. Han var ju själv en stor melankoliker. Aristoteles vill göra rättvisa åt en viss sorts människa vars karaktärsdrag inte kan bestämmas från vare sig medicinska eller moraliska utgångspunkter. Undantagsmänniskan med andra ord. Denne är stor för att hans känslor är våldsammare än "vanliga" människors. Galenskap grundad på myt ersattes av stagiriten med galenskap grundad på vetenskap, varpå melankoli fick ett nytt och positivt innehåll. Nu kunde man känna igen och förklara de fenomen som var karakteristiska för *a man of genius*.

Helig galenskap kom att betraktas som en själens hypersensitivitet, och en människas andliga storhet mättes i hur starkt han kunde känna – och lida. Platons heliga galenskap var en efterbildning av det utomvärldsliga supracelesta ljusets rike som kunde fångas på nytt, men bara under de extatiska stunderna.

För peripatetisk tanke var melankoli istället ett slags erfarenhet där ljuset var ett korrelat till mörkret. Men vägen mot ljuset var en väg fylld av andliga faror.

Man kan nog säga att den första tidsålder som förstod den fulla innebörden i *Problematika* XXX, 1 var italiensk renässans under 1400-talet. Och så snart man förstätt så omvandlade man. Allt som överlevde var blott en känsla av att det fanns ett samband mellan melankoli och det intellektuella livet. Samt vidare att man måste dra en skarp skiljelinje mellan det som var "naturligt" och det som var "sjukligt".

Men livet och därmed naturen går ständigt havande med sin egen motsats. Mörkret och det atmosfäriska kvalmet framkallar blixten och ljuset. Plötsligt kan handlingsförlamning och intellektuell oförmåga vändas till uppsluppen kreativitet och livslust utan att man visste hur det gick till. Det är som att hamna i en solgata i en våt och klagande skog. Så ser det mirakulösa skiftet ut.

Petrarca, till exempel, uppträckte de här båda aspekterna hos sig själv. Men var för sig. Först så småningom förstod han hur de

hängde samman med varandra. Hur det nu än är med den saken så uppstod under renässansen föreställningen att ett geni har rätt att häftigt och envist kräva frigörelse i livet och i sitt arbete. Melankolin var egentligen ett stort privilegium som man svartsjukt borde bevaka. Ruskin är ett svårbedömbart stort kapitel. Det vi vet är att han drabbades av vansinne, och detta vansinne kom gradvis.

Karaktärsbeskrivningar är en vanskelig sak. En människas uppsättning av karaktärsdrag är mångahanda och fluktuerar dessutom. Ändå vill jag påstå att mycket, om än inte allt, av det nyss sagda återfinns hos Ruskin som konstitutiva personlighetselement.

Socialreformator var han också, men skendemokrat. Det han beundrades för var försöket att ställa nationalekonomin på moralens grund. Tonvikten ville han hellre lägga på humana värden än på materiella. Han ville räcka arbetaren handen – sammasolskiner på alla. Våra höga ideal skall bli era. Efter lite träning, och den svarar jag för. Därmed når vi en sann, utvecklad och kultiverad demokrati. Ni är intelligenta, kom ihåg det! De lägre begären får inte växa er över huvudet! Vänta istället på sinnets stilsamling!

Under kapitalismens kris mot slutet av 1920-talet väckte den sortens paroller faktiskt anklagelse eftersom Labour inte visste att föra en socialistisk ekonomisk politik i praktiken. Det enda Ramsay MacDonald kunde säga sitt parti 1930, när det ekonomiska systemet hade brutit samman, var att "återvända till er socialistiska tro" och inte blanda ihop den "med hopradsade advokatknep". Tyvärr MacDonald – och Ruskin. Tro är inte lösningen på massarbetslöshet, övervärderad valuta och obalanserad budget.

Ruskin tog avstånd från esteticismen men det betydde inte att han var dess fiende. Vänliga småskrockande Ruskinuttolkare hävdar att han därmed har medverkat till att både definiera och förändra villkoren för kulturell förändring. Jag tycker att han mest påminner om Buridans åsna mellan hötaparna. Djuret kan inte bestämma sig och väljer därför tisteln mitt emellan.

Den disharmoniske Ruskin försökte gång på gång rycka upp tisteln på sin stig och i dess ställe plantera en torva nyttigt grönt gräs. Han misslyckades jämt. 1878 drabbades han av mental kollaps. Sinnessjukdomen återkom, som ovan nämnts, periodiskt under resten av hans liv. Det andra anfallet, 1881, lär ha förorsakats av hans älskade mentor "Papa" Thomas Carlyles död.

Några ord därför om Carlyle, "den vise i Chelsea" som han kallades på äldre dar. Det finns en påtaglig överensstämmelse i synsätt mellan honom och Ruskin. I tjugofem-årsåldern hade Carlyle drabbats av en momentan andlig upplevelse eller övertygelse av halvt mystisk karaktär. Han kände intuitivt närvaron av ett besjälade organiskt universum.

Carlyle är emellertid ingen ren mystiker trots att han beskrivs som en mystisk tänkare, en hybrid av tysk idealism, skotsk bondenatur och kväkarmystik. Envist gjorde han sig blind för vetenskapen som universums uttolkare. Om Darwin talade han bara i förolämpande ton. Svårast är det att definiera hans religiösa attityd. Efter att ha vinkat prästkallet ett artigt men bestämt adjö vägrade han underkasta sig några som helst religiösa trosformler. Detta, kanske, i protest mot faderns moralistiska och oböjliga etiska regelverk. Att Carlyle så småningom själv blev likadan är en fråga för psykologer och omvärldsanalytiker.

Ateismen fördömde han emellertid ännu starkare än religionen, och han upphörde aldrig att tro på en personlig Gud. Denne har skapat allt!

Hos Carlyle kan man inte skönja någon enhetlig filosofi eller teologi. Det är snarast som profet och siare han har sin plats, i synnerhet i sina dubiösa historiska verk.

Nu var alltså "Papa" Carlyle död. Ruskin slogs med sina vårdare och försökte mörda en och annan. De himmelska makterna var passiva när deras på jordskorpan store representant krälade på golvet. Hans helvetesskräck var kompakt. Under de ljusa mellanskoven lyckades dock Ruskin, obegripligt nog, samla sig till att skriva självbiografin *Praeterita*. En klargörande och ofta dyster läsning. Där, och i all brevväxling, framgår hur svårt anfäktad han var av föräldrarnas pietistiska tro.

Fadern var förmögen. Vinimportör. All hans strävan gick ut på att främja den ende sonens berömmelse. Pappa hade ett evigt pekfinger i alla sonens göranden och låtanden. Skriv det! Åk dit! Kom hem! Gift dig inte med Effie! Näja, du får pappas tillåtelse. Det hovsamma lilla försöket till fadersuppror kom på tok för sent. I fyrtioårsåldern.

Äktenskapet med vackra Effie var dödsdömt redan innan det ingicks. Mycket väsen har gjorts av Ruskins förmodade impotens. Snarare rörde det sig om panik. Ruskin hyste förvrängda idéer om renhet. Konsten skall vara ren! Skönheten skall vara ren! Således även kvinnan. Och ren var ingen kvinna. Ruskin var gift med konsten och den tål-

de inte konkurrens. Fadern nickade bifall.

Äktenskapet brast och Effie Gray gifte om sig med Ruskins tidigare vän och protegé, John Everett Millais. 1858 träffade Ruskin den knappt tioåriga Rose La Touche. Hennes mor hade kommit på visit till Ruskins föräldrar för att beskåda familjens Turner-målningar. Med sig hade hon flickan. Ruskin blev oerhört betagen i det vackra barnet, hon var oemotståndlig – han beskriver läpparnas kurva, lockarna, allt det behagfulla i hennes väsen.

Ruskins sexualitet var av det betänkliga slaget. Han var helt enkelt svag för små flickor. Även Effie hade han mött när hon var ett barn. Idag skulle saken vara klar. Pedofil! Så enkelt är det emellertid inte. När Rose La Touche var arton friade han till henne. Men han, fränksild och fyrtiosju, hon endast arton – inte lämpligt, sade hennes föräldrar. Dessutom har ju rapporterats att han är impotent.

Ruskin gjorde en pessimistisk analys av sitt liv: "Jag kan bara foga en timme till nästa timme, en plåga till nästa plåga. Den vis-a döden kommer troligtvis redan inatt att pressa ur mig min sista pust."

Efter de många åren av emotionella konvulsioner dog den olyckliga Rose år 1875. Ruskin föll ihop. Omöjlig är inte tanken att hennes död bidrog till hans efterhand mer distinkt påvisbara sinnessjukdom.

Hade Ruskin läst Augustinus? Utan minsta tvivel. Skrifterna fanns i hemmet. Ack, suckar kyrkofadern när han ser tillbaka: "Dessa omogenhetens år då jag brann av begär att utmärka mig – av det fördömligaste och lumpnaste skäl i världen: karriärsynpunkten". Andan i *Bekännelser* präglar åtskilligt av det som avhandlas i *Praeferita*.

Ruskin stod i tvärdraget av sin egen berömmelse och sina tankar om samma berömmelse. Varför hade han blivit den han blivit? Frågorna tornade upp sig och svaren uteblev. Att bli någon är en sak, att vara någon en helt annan. Så vem är jag? Ruskin fann ingen lösning på detta problem.

När fadern äntligen dött – total solför-mörkelse på sonens himmel den dagen – blev han bara ännu ofriare. Rena spökväldet började råda – när inga gudar längre finns härskar spökena. Han var förstörd av klosteretik sedan barnsben, och vaggan där han vyssjats till sömns var murken.

Ruskins estetiska credo kan sägas vara att sammansmälta naturalism och symbolism. Han vägrade alltid att dra en skiljelinje mellan måleri och poesi. Obekännt rör han sig fram och tillbaka mellan måleri, skulptur och poesi. I *Modern Painters III* använder han Homeros, Dante och Walter Scott för

✧ För Ruskin var konst, moral och religion omöjliga att separera från varandra. FOTO: AKG/SCANPIX

att illustrera sin syn på landskapsmåleri.

Hos Homeros, säger han, är landskapet antingen funktionellt – rikt på oliver och säd – eller vitalt. Grekerna finner människan, inte naturen, oändligt vacker.

Hos Dante är landskapet säkert, avgränsat och artificiellt. Gräset är glaserat, juvelbesatt, istället för att vara äkta. En riddare på hästryggen är den vackraste syn som kan erbjudas människan.

Scott, slutligen, ser landskapet som dränkt i starka färger men vyn är ändå underordnad den heroiska handlingen. Naturens företrädesrätt hos Turner är en sund reaktion mot det andliga och moraliska armodet hos viktoriaiska kapitalister, hela industrisamhället.

För Ruskin är de skilda konstarter-nas organiska enhet ett kriterium för skönhet. Alla delar är beroende av varandra. Tar man bort, lägger till eller helt enkelt ändrar någon del förstörs helheten. Konsten är lika levande, organisk, som naturen. Konsten måste spegla naturens sanning. Och den sanningen återfinns inte i den holländska konstens "livlöshet" – Ruskin spottade för övrigt åt *tromp l'oeil*. Bedrägeriet har inte tillträdesrätt någonstans! Särskilt inte i klassicismen. Vidare har de franska och italienska landskapsmålarerna under 1600- och 1700-talen våldfört sig på naturens storslagna själsliga aspekter.

Mitt i solen ställer sig Ruskin och säger: Här står jag! Hans måttstock är observerandets sanning. Turner prisar han för den vetenskapliga noggrannheten vid målandet av klippor. Han diskuterar ingående trädens former, klippans yta, molninformationer. Men så plötsligt anlägger han ett fenomenologiskt synsätt. Naturen talar till människan med symbolspråk och konstnärens uppgift är att tolka detta språk. Uttryckligen säger han att en predikant och en konstnär har samma plikt. Båda är oändlighetens kommentatorer.

I sina mindre fromma stunder tycks han dock mena att Guds språk i naturen inte helt simpelt överräsks åt oss. Detta språk måste hittas, upptäckas, skapas av konstnären. Ruskin skiljer på *imagination* och *fancy*. Det senare begreppet avvisar han som sensuellt, frivolt och mekaniskt. På sitt måleriska språk säger han: "Fancy plays like a squirrel in its circular prison, and is happy; but imagination is a pilgrim on the earth – and her home is heaven." Vackert kanske, men på andra ställen erkänner han att *fancy* och *imagination* kompletterar varandra. Till sist avfärdar han distinktionen helt och hållet.

Ruskins vedersakare hånade honom för att han inte ville släppa den led-samma hopblandningen av konst, moral och religion, som de uttryckte saken. Är den så ledsam? Ruskin kan ändå inte låta bli att betona någon av de tre entiteterna till förfång för de andra två. Sedan ändrar han sig och vill inte veta av perspektiviska begränsningar. Kanske en humörfråga, detta.

På 1890-talet satt Ruskin med långt, vitt skägg på Brantwood. Huset med de många rummen hade han köpt redan 1872. Älsklingssalarna vette åt väster, åt röda solnedgången över sjön. Kompensation för fullheten i mitt inre, sade Ruskin.

Ovanför öppna spisen med lugnt brinnande björkklabbar hade han hängt en målning i storformat av Turner – *Utsikt över Genève-sjön*. På väggarna andra målningar av Turner i mindre format.

Han tog emot gäster, exploderade ibland, men var för det mesta tyst. Han promenerade varje dag men ofta satt han helt stilla i sin ateljé och såg på sjön och himlens så egenomligt varierande molninformationer. Fysiskt sett var han rätt intakt fram till sitt åtti-önde levnadsår. Slutet kom plötsligt. En influensaepidemi svepte över landet år 1900. Den briljante visionären smittades 18 januari och dog två dagar senare. *

Svenskt musikunder vilar på tradition

Den svenska vistraditionen är styvmoderligt behandlad i medierna, men har haft stor betydelse för den svenska populärmusikens framgångar.

MUSIK Man skulle kunna säga att det är en cirkel som sluts när nu musikalfilmen *Mamma Mia!*, baserad på ABBA:s låtar, visas på biodukarna världen över. Gruppen som en gång lade grunden för de svenska musikexportframgångarna gör på nytt internationell succé. Att skådespelare som Meryl Streep, Pierce Brosnan och Colin Firth medverkar kan sägas bekräfta abbornas betydelse för svensk populärmusik i utlandet.

Nu i dagens tvehågsna tid av vikande försäljningssiffror och en alltmer likriktad musikindustri känns det relevant att fråga sig vad som bäddade för ABBA:s framgångar och hur det svenska musikundret kunnat stå sig så pass länge trots det ringa rekryteringsunderlaget.

I boken *Populär musik från Svedala* från 2004 pekar Daniel Hallencreutz, Per Lundequist och Anders Malmberg på avgörande faktorer.

1. Förebilder, som fyllde samma funktion som Björn Borg inom sporten; visa unga utövare att det är möjligt att nå långt.

2. ABBA:s exportframgångar fick utlandet att uppmärksamma annan svensk populärmusik.

3. Det allmänna välståndet medgav att unga kunde skaffa instrument och inspelningsutrustning.

4. Kulturpolitiken subventionerade spelplatser, replokaler och den kommunala musikskolan.

EN FAKTOR SOM SÄLLAN nämns är den levande musiktraditionen. Sverige har flest aktiva körsångare per capita i hela världen och vi har en mycket hög andel instrumentalister. Vi har en litterär vistradition som saknar motsvarighet utomlands samt en levande folkmusikscen. Båda dessa genrer upplevde en djup svacka under mitten av 1900-talet men fick ett uppsving under 1960- respektive 1970-talen, vilket innebar en vitamininjektion också för den populära musiken. Många sentida pop- och rockartister har pekat på Cornelis Vreeswijk som tongivande

influens. Imperiet med rockikonen Joakim Thåström gjorde 1985 en bejublad version av Bellmans *Märk hur vår skugga*. På 1990-talet uppstod en ny folkmusikvåg då 70-talsvågens barn, i till exempel Garmarna, rönt stora exportframgångar.

OCKSÅ ABBA ÄR sprungna ur den traditionella myllan likväl som ur engelska och amerikanska pop- och rockinflenser. Björn Ulvaeus inledde sin musikkarriär som vis-sångare i gruppen Hootenanny Singers med tolkningar av Evert Taube, Bellman och Dan Andersson. Benny Andersson slog visserligen igenom med Hep Stars men spelade som liten folkmusik på dragspel. I Benny Anderssons Orkester är folkmusiktonerna alltså starkt närvarande och Björn Ulvaeus är engagerad i projektet Visans hus i Västervik. Att den svenska traditionella musiken bubblar under ytan i deras verk märktes inte minst i *Kristina från Duvemåla*.

Trots den stora betydelse den traditionella musiken haft och har även för kompositörer inom den kommersiella populärmusiken – Håkan Hellströms flirt med svensk vistradition de senaste åren är bara ett exempel i raden – är visan och folkmusiken styvmoderligt behandlade av medier och kulturpolitik.

Ett stort problem är det minimala mediefönstret för folkmusik och visa. Visor uppmärksammas i media när en väletablerad folkkär artist gör en utflykt från sin vanliga musikaliska hemvist till det som en av *Dagens Nyheter*s musikjournalister benämner "visträsket". Visan som genre förtogs dock för det mesta.

På Irland blev man i mitten av förra seklet plötsligt medveten om att den traditionella musiken höll på att dö ut. 1951 grundades därför nätverket Comhaltas Ceoltóirí Éireann vars syfte var att bevara och främja den inhemska musik- och danstraditionen. Det påminner om när Anders Zorn, Erik Axel Karlfeldt och Gustaf Ankarcrona kring förra sekelskiftet gjorde liknande iakttagelser och tog initiativet till den första svenska

✧ Kitschig koreografi motverkar sentimentalitet

spelmansstämman, vid Gesunda 1906.

Både i Sverige och på Irland ledde dessa initiativ till framväxten av inofficiella nätverk som förmådde hålla den traditionella musiken levande mitt i den pågående urbaniseringen och moderniseringen.

PÅ IRLAND FÖRSTÄRKTES de inofficiella initiativen av en aktiv kulturpolitik som insåg den traditionella musikens betydelse både för den nationella kulturen och internationellt kulturutbyte. Näringslivet, till exempel Guinness Breweries, hakade på och bidrog till den irländska musikens segertåg genom Europa. Den irländska traditionella musiken fick ett uppsving som märktes i hela samhället och påverkade den kommersiella musiken. Van Morrisson, U2, The Corrs, Sinead O'Connor är bara några exempel på irländska musikexportframgångar där den traditionella musiken ständigt ligger latent. Ett faktum är att Irland är det land som vunnit Eurovision Song Contest flest gånger och vid så gott som varje tillfälle har traditionella tongångar kunnat anas.

Sverige är däremot inne på en väg där man låter den traditionella musiken vegetera i ett musealt limbo bedjande om bidrag från ett Statens kulturråd som hellre satsar på hip hop (Johan Staël von Holstein). Därmed riskerar vi att kväva de förutsättningar som skulle kunna ligga till grund för ett nytt svenskt musikunder.

✧ LARS ANDERS JOHANSSON

Men Mamma Mia!

FOTO: LIP

Utan studiobotox

I Mamma Mia! medverkar filmstjärnor som får kämpa för att behärska rösten som instrument. Det är sällan vi idag får uppleva det oslipades charm.

FILM I natt drömde jag att jag pratade med Benny Andersson. Inte intervjuade, utan småpratade – som man gör med en god vän. Vi pratade om filmen – *Mamma Mia!* alltså – och jag berättade hur berörd jag blev av att se Pierce Brosnans stiliga och fårade rollgestalt Sam brista ut i brusten kärlekssång till inte heller helt unga Donna (Meryl Streep). "När du är nära/hör du inte kära/S.O.S./Jag vill förstå dig/säg hur jag ska nå dej/S.O.S."

Nej, jag ljuger, först skrattade jag åt att se den pensionerade Bond-hjälten blotta sitt hjärta och förlora sin värdighet – och sen kände jag plötsligt igen min egen far. Så där skulle han sjunga, tänkte jag, lite vacklande på kanten av tonarten och inte riktigt fokuserat i tonen. Men ömsint, och med rösten mättad av längtan.

Många filmkritiker världen runt har haft svårt för bristen på perfektion i *Mamma Mia!* – i kombination med den kitschigt glättade ytan. Men i mitt tycke är det ett snilleddrag att välja filmstjärnor som var unga när vi medelålders var små och mimade till

ABBA, och som nu närmar sig pensionsåldern. Och, inte minst, får kämpa lite för att behärska rösten som instrument, på samma sätt som de fumlar en smula med kärleken.

När det gäller den musikaliska arenan är det en ofta omskriven sanning att teknologin har berövat oss mycket av det oslipades charm. Det är inte bara Hollywood-stjärnor i musikaltagen och stora popstjärnor som låter skickliga producenter manipulera ljudet. De klassiska skivproducenterna är inte heller dummare än att de klipper samman olika tagningar för att få den tekniskt mest perfekta produkten. En akustiskt plastikerad Anna Netrebko, lika snygg på skiva som hon är på bild – eller en Andrea Bocelli som med lite producentbotox kan låta som en riktigt bra tenor. Men berörd blir man knappast.

I musikalsammanhang blåser monstrosity förstärkningsanläggningar upp oansenliga röster till oigenkännlighet och berövar dem varje uns av personlighet. Men det finns undantag. I Andrew Lloyd Webbers

musikal *Cats*, som gavs på GöteborgsOperan för ett par säsonger sedan, fanns det en enda artist som inte kunde briljera med flott koreografi – utan istället fängade publiken med sin röst: skådespelaren Per Myrberg gjorde med kristallklar artikulation en lysande kaméroll av Teaterkatten Gus.

Det fanns en tid i musikalens – och gramofonskivans – barndom när förstärkarsystem inte existerade, och de artister som framträdde i Cole Porters champagnelätta musikalerna var tvungna att nå över rampen. Många var faktiskt operettsångare som lade sig till med en smula bröströst, men den som tog priset var manhaftiga Ethel Merman som gjort belting-tekniken till konst. Visst, det kan låta nasalt i överkant när hon sjunger "There's NAiiizniz läik SHÄbizniz..." och kanske inte rakt igenom vackert. Men det är oerhört personligt, och fullt av *hutzpah*. Och utan tekniska ansiktslyftningar.

MUSIKALEN HAR EN lätt fjantstämpel bland intellektuella – vilket säkert bidrar till att genren aldrig blir riktigt rumsren på vita duken, och fortfarande har svårt att ta sig in i dagstidningarnas finrum. Ännu mer gäller det kanske operetten, dess äldre kusin, som emigrerade kring sekelskiftet 1900 och gödslade amerikansk nybyggarkultur med centraleuropeisk stil och smak – inte minst Hollywoodfilmer som marinerades i musik och nostalgi för "Den gamla världen".

Kritikern Alex Ross på *New Yorker* ägnar en ny bok om 1900-talets musik (*The Rest is Noise*, 2007) åt att visa på de täta länkarna mellan Europa och USA, och hur lite generer egentligen betyder inom musiken. Och, inte minst, hur lite vi vinner på att hierarkisera sinsemellan olika musikaliska genrer – idag minst av allt, när konstmusiken kommit att bli populärmusikens fattiga kusin. Stravinskij gjorde det inte, filmmusikkompositörer har aldrig gjort det – och Musikaliska Akademien kröp förra året till korset och välkomnade efter många års lobbying Benny Andersson som ledamot.

Varför skrattade jag då åt Pierce Brosnan när han försöker sjunga för Donna? Är det inte så att de patetiska tonfallen precis som musikalens kitschiga koreografier kan överfalla oss så till den grad – att skrattet är den enda utvägen, det enda sättet att värja sig mot sentimentaliteten, den lilla tåren i ögonvrån som visar att jag kapitulert?

Mitt samtal med Benny får förbli en dröm, tills vidare. Men jag kan fortfarande höra Pierce Brosnan sjunga ... "om du går, bara tanken är svindlande svår". Skrattretande? Nej – berörande.

✿ SOFIA NYBLÖM

Victoria var lyhörd för det främmande

Drottning Victorias epok framställs i allmänhet som extremt inskränkt. Därför kan det finnas skäl att påminna om drottningens nära relation till en indisk muslim.

HISTORIA Gemålen Alberts död var en vändpunkt i drottningens historia. Efter denna tragedi kände hon att hennes egentliga liv hade upphört och att hennes återstående dagar här på jorden skulle bli skymningsdagar – en epilog till ett drama, som redan var över. Men mot slutet av hennes långa sorg tändes en ljusglimt i skymningsdunklet: hennes indiske betjänt Abdul Karim.

I juni 1887 firades det femtionde året av hennes regentperiod med storartade högtidligheter. Omgiven av rikets högsta dignitärer och åtföljd av en lysande skara kungar och prinsar begav hon sig under folkets hänförelse till tacksägelsegudstjänsten i Westminster Abbey. Hon färdades i en öppen vagn dragen av sex hästar och eskorterad av en trupp indiskt kavalleri.

Abdul Karim (1863–1909) var en av två indiska tjänare som, dagen till ära, överlämnades till drottningen som gåva. Han var ung, smal och stilig. Den andre var äldre, fet och smilig. Till en början tjänstgjorde Abdul Karim som kökshjon, en så kallad *khidmatgar*. Men sedan drottningen fattat tycke för honom och han berättat för henne om sin högkastiga och bildade bakgrund befordrades han 1889 till "drottningens munshi". Boklärda indier titulerades nämligen munshi.

Victoria hade nyligen blivit kejsarinna av Indien och hon visade genuin nyfikenhet för sina indiska undersåtars seder och bruk. Den nyanställda munshins uppgift var att orientera henne i indisk kultur och i de båda språken hindi och urdu. Senare fick han ännu finare titlar såsom Hennes Majestäts "indiske klerk" och Hennes Majestäts "indiske sekreterare". Han var en dugande, oförvitlig och samvetsgrann tjänare och drottningen blev alltmer fäst vid honom. Han kom delvis att bli något av en ersättning för den hängångne livskamraten Albert och deras föregående page, skotten John Brown. Efter sin makes död hade drottningen blivit stressad och överarbetad. Drivor av papper

och brev låg osorterade på skrivborden. Abdul Karim avlastade henne och gjorde hennes sinne lättare. Han hade uppenbarligen en lugnande inverkan på hennes nerver som upprörts av flera politiska kriser och sammanlagt sju mordförsök. Det senaste inträffade 1882 då en yngling vid namn Roderick Maclean avfyrade en pistol mot henne på ett avstånd av ett par meter.

I takt med att drottningens känslor för den unge munshin växte avancerade han också i ställning. Inom hovkretsarna fanns de som inte såg nådigt på att en indier – som dessutom var "muhammedan" – tog så stor plats i Victorias hjärta. Hon ignorerade blankt deras klagomål och tog alltid parti för singunstling som hjälpte henne i hennes dagliga administrativa göromål och konverserade med henne på urdu och hindi. Den 23 juni 1887 noterar hon, tydligt belåten, i sin dagbok att Abdul Karim hade "kysst hennes fötter". Den 3 augusti samma år beskriver hon sin nyfunna förströelse: "Jag lär mig några ord hindi så att jag kan tala med mina betjänter. Något jag finner vara ytterst intressant då jag av naturliga skäl aldrig tidigare kommit i kontakt med vare sig språket eller folket."

Det sägs att Abdul Karim, till drottningens förtjusning, även högläste Ghalibs kärleksdikter. Och den 4 april 1889 skriver hon sålunda: "Drottningen kan inte nog prisa honom. Han är hängiven, uppmärksam, tystlåten och har ett mildt sinne med en sådan intelligens och sunt förnuft (såsom alla indier är) som helt igenom är inställda på plikten och han är alltid redo att åtlyda minsta gest eller tillsägelse. Han kommer strax att kunna skriva en hel del för drottningen – även på franska – och han är en utomordentlig bokförare. Han är en fullkomlig gentleman till såväl sin själ som sitt sätt."

AVUNDEN FÖRANLEDDE medlemmar av hovet att nogsnammare undersöka munshins härkomst. De påträffade då hans far i basa-

ren i Agra där han var i färd med att kränga tvivelaktiga medikamenter. Han försörjde sig nämligen som hakim, det vill säga en "botare" eller "klok gubbe" av det folkliga slaget. Enligt Abdul Karims egen berättelse var fadern en utbildad läkare och liksom han själv boklärdd – munshi. När den brittiska envoyén berättade för drottningen att han träffat Abdul Karims far i Indien och att han alls inte var någon läkare utan en ganska simpel figur, svarade hon vresigt att han "måste ha träffat fel man". Hennes känslor för munshin hade växt till den grad att hon till varje pris var beredd att försvara hans goda namn. När han var frånvarande skrev hon till honom. Breven signerades med "Din hulda mor" eller "Din tillgivne mor".

MAN PÅSTOD OCKSÅ att munshin stal statshemligheter och vidarebefordrade dem till en indisk politiker vid namn Rafiuddin Ahmed. Drottningen ifrågasatte dock aldrig hans lojalitet utan litade fullt på honom. Inom hovet fortsatte man att sprida illasinnade rykten om Abdul Karims förmodade samröre med antibrittiska krafter eller självständighetsivrare i Indien. Victoria vägrade att lyssna på det örat. Vilket hon antagligen gjorde alldeles rätt i eftersom någon sådan ljusskygg verksamhet bevisligen aldrig förekommit.

Istället för att påverkas av skvallret blev hon sin munshi allt tillgivnare och belönade honom med diverse ordnar, samt försåg honom med jordgods och herrgård i Indien. Fotografier visar även hur den boklärdes kroppsliga gestalt blir mer välmående med åren, helt i enlighet med ordspråket "Den som är väl lärd blir väl närd".

Berättelsen om Abdul Karim är intressant eftersom den visar att drottning Victoria inte var så inskränkt som schablonbilden vill göra gällande. Hon hyste ett äkta intresse för indisk kultur, vilket av vissa kanske uppfattas som en excentricitet. Durbaralen på sommarresidenset Osborne House på Isle of Wight, inreddes i indisk stil av Rudyard Kiplings far, Lockwood Kipling. Och hon skickade den österrikiske konstnären Rudolf Swoboda till Indien för att porträttera hennes indiska undersåtar så att hon skulle få ett bättre begrepp om hur de såg ut. Hon krävde också att övriga medlemmar av hovet skulle behandla Karim som en jämlike och att han, trots sin främmande tro och sin mörkare hud, skulle delta i societetslivet på samma villkor som de andra.

Hon höll av Abdul Karim ända fram till sin död. Han ledsagade henne på hennes körturer, passade upp henne under dagen

✧ Den muslimske indiern Abdul Karim var drottning Victorias adjutant och personlige sekreterare.

FOTO: MARY EVANS/IBL BILDBYRÅ

och sov i ett angränsande rum under natten. Med siratlighövlighet, kyssande på hand, eller som vi sett, till och med fötterna, intygade han gång på gång sin orubbliga trohet. Med minutiös samvetsgrannhet fullgjorde

han sina plikter och svek inte vad som blivit honom anförtrött. Efter drottningens död drog sig Abdul Karim tillbaka till sitt stora gods i Indien. Hans sista önskan hade varit att få se den döda drottningen inn-

an kistan stängdes, vilket beviljades. Senare i livet yppade han aldrig något som kunde ha komprometterat hans matmor. Detta trots att han onekligen visste en hel del. Istället brände han alla papper.

I en tid där misstron mot muslimerna i Europa breder ut sig kan det vara värt att framhålla den ömsesidiga lojaliteten mellan drottning Victoria och hennes muslimske konfident. Den ende muslimske ministern i den nuvarande brittiske regeringen, Shahid Malik, utsätts med jämna mellanrum för förtalskampanjer på grund av sin tro och sitt indiska ursprung. Något som tycks vara outsiders öde. Man kan dra sig till minnes Benjamin Disraeli, som trots att han var döpt i den engelska kyrkan, ändå inte var undantagen från grova antisemitiska påhopp. Statistiken talar dock ett annat språk än fördomarna.

En Gallupundersökning från april 2007 visar att de brittiska muslimerna, i motsats till den allmänna föreställningen, faktiskt är mer, inte mindre, patriotiskt lagda än sina landsmän. 57 procent av de tillfrågade uppger att de identifierar sig "starkt" med sitt hemland, alltså Storbritannien, att jämföra med bara 48 procent av den icke-muslimska befolkningen. 82 procent säger sig dessutom respektera andra religioner och hela 79 procent anser sig vara lojala mot nationen.

ABDUL KARIM ÄR även aktuell genom en ny dramadokumentär som visades i engelska Channel 4 i juni i år – *Victoria's Men*. Budskapet där är att Victoria inte alls var den pryda och fördomsfulla tant som ofta förmodas. Den "verkliga" Victoria var tvärtom en passionerad varelse begiven på "skumma och skandalösa förbindelser med sina ministrar och betjänter". Man mer än antyder att det låg "något mer" förborgat i drottningen och munshins förtroliga förhållande.

En tes som bör tas med en nypa salt med tanke på att Abdul Karims hustru och barn även de hörde till hovet, inbjudna av drottningen. Jag tror istället att deras vänskapliga förhållande kan göra större nytta som symbol för tolerans över religionsgränserna och även som bevis för att en islamisk tro inte per automatik innebär bristande lojalitet.

Vi vet att Abdul Karim inte hade låtit döpa sig utan behöll sin tro genom hela livet, ett faktum som inte tycks ha stört Victoria. Hon verkar inte ha haft några betänkligheter mot att i imperiets hjärta ha en indisk muslim som adjutant och personlig sekreterare och ifrågasatte aldrig heller hans pietet, plikt känsla och trohet.

✧ MOHAMED OMAR

Generation Kill gestaltas det postmoderna krigets skitighet.

FOTO: HBO/SCANPIX

Odisciplinerade detaljer från USA:s invasion

Tv-serien *Generation Kill* skildrar Irakkrigets 40 första dagar ner på detaljnivå. Där ges en smutsigt socialrealistisk bild av kriget som är både grotesk och lärorik.

TV När de allra första amerikanska marin-kårssoldaterna 2003 rullade in från Kuwait över den irakiska gränsen hade de inte bara ett självsäkert militärt understöd. De hade även ett stort, genomtänkt, verbalt understöd hemifrån, från Vita husets och Pentagons *spin doctors*. Vi minns alla hur de första tv-bilderna från invasionen ledsagades av en ganska imponerande formulerad ström av programförklaringar från presskonferenspodier.

Det kändes kliniskt, akademiskt. Äntligen det moderna, digitalt målstyrda, smarta kriget.

Sedan dess har mycket vatten flutit under broarna. Eller, ja, blod har flutit under broar som sprängts sönder. Den kultiverat kontrollerade fasaden har rämnat i ett bombregn av skandaler – från CIA:s dokumentförfälskning för att visa att 9/11-bom-

baren Mohammed Atta var Hussein-sanktionerad, till Blackwater-korruptioner och Gitmo-tortyr.

ÄNDÅ BLIR MAN ÅTERIGEN OMSKAKAD – på ett nytt, rent fascinerande sätt – när man ser *Generation Kill*, HBO:s nya dramaserie om Irakkrigets första 40 dagar, och får reda på vilka verbala ordval som verkligen, på plats, ledsagade den första marin-kårsbataljonen över gränsen, och hur dessa kontrasterade mot de högravande *soundbites* som serverades pressen vid samma tid:

”Varför kan vi aldrig invadera ett coolt land, där det finns bikinibrudar? Varför behöver såna länder aldrig marin-kåren? Jo, det är bristen på fitta som fuckar upp länder. Om fler araber fick kvalitetsfitta så skulle det inte finnas någon anledning för oss att komma hit och fuckar upp dem så här!”

Denna fantastiskt fäniga och förjävliga replik är faktiskt inget tv-satiriskt påhitt. Dialogen i *Generation Kill* är till stor del ordagrant hämtad från den inbäddade *Rolling Stone*-journalisten Evan Wrights egna transkriberingar.

Wright var alltså förste amerikanske krigsreporter att passera gränsen. Han satt i baksätet av det militärfordon där en ung korporal, Ray Person, i det främre passagerarsätet lade ut texten om mellanöstern-muslimernas underskott av villiga biki-nibrudar.

Bakom ratten ser vi svenske skådespelaren Alexander Skarsgård. Han spelar sergeant Brad Colbert, kallad ”The Iceman” för sitt stoiska lugn, och ber Person knipa käft, med en varning: ”Du knaprar för mycket Ripped Fuel! Stay off that shit.”

Se där ytterligare en odisciplinerad detalj från den amerikanska invasionsvardagen – unga militärer som äter sig halvhöga och sömnlösa på fettförbrännande bantnings- och träningsmedel. Denna mikro- snarare än makrostudie av invasionen ger en så mycket djupare bild av dessa unga soldaters tillvaro i fält än flertalet tidigare krigsfilmatiseringar.

TRISTESSEN SKÄR igenom vardagen med samma kraft som dramatiken. En espressokokare exploderar. Ett rykte gör gällande att film- och popstjärnan Jennifer ”J-Lo” Lopez har avlidit. Det är ett jävlagölande om otillräcklig och orättvist fördelad utrustning. Man odlar ”slutspelsmustascher” och tjuvas om vikten av att bära marinarnas svarta mössor vid middagen – men att den bara får bäras efter klockan 17. Det är revirpinkande och avföringshinkar, pojkrumsskrål allsång och rasistiska spänningar som burits med hemifrån, ökenstormar som sliter upp lägren och ett evinnerligt väntande på oavbrutet obegripliga order och kontraorder.

Och så märkliga små glädjeämnen. Som att ligga raklång med könsorganet nedåt när en stridsvagn rullar förbi så att marken skakar skönt.

Alexander Skarsgård har fått sitt amerikanskagenombrott som ”The Iceman”, och är verkligen lysande i skildringen av en allt iskallare uppgivenhet. Bara under de första få dagarna faller förväntningarna sönder. Ta till exempel hur stoltheten, när de första flyende irakierna möter dem för att få deras skydd mot Saddam-armén, på bara fem minuter förbyts i bedövande besvikelse när den omedelbara reaktionen uppifrån blir att beordra bataljonen att skicka tillbaka de civila irakierna mot en säker död.

Som alla andra rollgestalter i serien är

The Iceman och korpral Person hämtade direkt från verkligheten, direkt från Wrights ögonblicksskildringar i reportageboken *Generation Kill*. Både dialog och händelseförlopp finns dokumenterat och bevarat på Wrights egna bandinspelningar, och båda dera bränner djupa avtryck.

Soldatreplikerna i all raggig ära – "A couple of dudes killing hundreds of thousands... that fucking rules!" (om Hiroshima), "Nu har vi sparkat på getingboet, bäst att döda alla getingarna" (efter första Bagdadbombningen) – den största ahaupplevelsen är helhetsbilden av amerikansk krigsföring. Både som överblick och närbild. Den interna rivaliteten, de disciplinära problemen, den undermåliga underrättelseinformationen, de galna improvisationerna, tunnelseendet och den radiokommunicerade labyrinten av ständiga dolda befälsagendor som gör att enskilda bataljoner inte har en aning om större skeenden.

FIRST RECON-BATALJONEN i seriens centrum är elitdrillad men också mycket ung och naiv. Oftast tror den sig utföra ett annat slags uppgifter än den i själva verket gör. När de tror att de ska säkra en bro över en flod är det övergripande syftet egentligen att de, tack vare sin litenhet, ska locka fram irakiska offensiver som sedan kan utnyttjas av de efterföljande, större trupperna.

Den kritikerhyllade *Uppdrag: mord* och *The Wire*-skaparen David Simon är en av krafterna bakom serien, liksom ex-Baltimore-polisen Ed Burns och Evan Wright själv. Dessa tre har delat på manusförfattandet. Men tyngst lass, jämte skådespelarna, drar det överraskande, närmast Robert Altmaninspirerade, brittiska regissörsparet Susanna White och Simon Cellan Jones, som lyfter Wrights bok till nyskapande nivåer av samtidsepisk socialrealism.

Generation Kill är ett mästerverk, en pionjärschildring av det postmoderna krigets skitighet. Mycket för modet att låta ledan, meningslösheten och förvirringen ta störst utrymme, och för de magstarkt tvära kasten – när medryckande intern galghumor frodas bredvid en upprörande rasism, eller när hela jeepen i ena sekunden skrålar Minnie Ripertons *Lovin' You* i hemsk falsett, för att i nästa rulla förbi ihjälbombade, lemlästade barn längs landsvägen.

Det är groteskt. Det är inte "underhållande" i vanlig mening, men beroendeframkallande och bottenlöst lärorikt.

Generation Kill hade USA-premiär i juli och har redan anlänt till Sverige. Canal Plus visar serien med början den 3 september.

KJELL HÄGLUND

I familjens bittra sköte

Maria Sveland är typisk för en ny sorts vänsterfeminist som inte försitter ett tillfälle att spela ut kränkingskortet.

FEMINISM Gun-Britt Sundströms *Maken – en förhållanderoman* från 1976 har kultstatus i en del feministkretsar. Den sägs ha präglat en hel generation svenska kvinnors sätt att se på relationer, äktenskap och kärlek och fortfarande känner kvinnor igen sig i Martinas funderingar: Vad innebär det att vara ett par? Vad kan man kräva av varandra? Måste man ha barn? Sundström gav i våras ut boken *Bitar av mig själv*, och lät sig då intervjuas. Naturligtvis blev Sundström ombedd att reflektera över dagens situation med avseende på jämställdhet och familj, och då dyker naturligtvis namnet Maria Sveland upp.

I en intervju i *Sydsvenskan* (12/7) kommenterar Sundström Svelands självbiografiska roman *Bitterfittan* och den sommarserie, *Heliga familjen*, som Sveland producerat för P1 och som kan betraktas som något av en uppföljare till *Bitterfittan*: "På ett sätt är jag lite förvånad över att pappor och mammor inte är mer jämlika än vad Maria Sveland beskriver", säger Sundström. Hon är inte den enda som är förvånad över Svelands lägesbeskrivning.

Själv känner jag mig dock dubbelt förvånad över att Sundström sväljer Svelands version av kärnfamiljen med hull och hår – det Sveland beskriver är framför allt sin egen privata misär och den bristande jämställdhet just hon och hennes partner gagnar runt i. Jag har lyssnat på *Heliga familjen* med stigande förvåning, och min villighet att betala radio och tv-licens är lägre än någonsin. Är detta public service? Det låter mer som om Maria Sveland lagt sig på soffan hos sin analytiker för att gråta ut. Varför ska vi andra behöva lyssna på det?

SOMMARENS STORA feministdebatt har enligt DN handlat om hur svårt det egentligen är att leva jämställt i praktiken (de av oss som hävdar att det faktiskt går, gör intressant nog DN-skribenten Anna Hallberg "illamående"). Debatten lär fortsätta i höst: Åsa Mattssons bok *Salong F* som enligt förhandspubliciteten "avslöjar" hur den utåt sett stridbara feministen kördes

över av elaka män privat lär elda på diskussionen ytterligare (att Mattsson dessutom utlovar pikanta detaljer angående sin affär med Micke Persbrandt gör säkert inte intresset mindre). Ytterligare en förfördelad och orättvist behandlad bitterfitta, således. Under årtionden har svensk feminism dominerats av bitterfittor: av kvinnor som tycks ha glömt bort att feminismens drivkraft alltid varit och fortfarande är att blottlägga orättvisor i syfte att åstadkomma förändring. Bitterfittafeminismen anar diskriminering, förtryck och ugglor i varenda mosse. Med enfass hävdas en ständig offerposition och kränkingsvapnet finns som ett ess i varje vänsterfeministisk rockärm. De bittra, ständigt förfördelade vänsterfeministerna har varit framgångsrika i debatten. De har nästlat sig in i skolans läroplaner, de skriver på kultursidorna, de undervisar på universitetet, de beslutar om vem som ska få forskningsmedel, de arbetar på både SVT och Sveriges Radio och de gillar inte att få mothugg. Särskilt inte av kvinnor.

EN DEL MER LIBERALT sinnade feminister har dock börjat protestera alltmer högljutt mot den vedertagna statsfeminismen på sistone. Det räcker inte att gnälla. Kvinnor är inte maktlösa offer och män är inte inpiskade svin. Låt oss en gång för alla lämna den sortens banala förklaringsmodeller så kanske vi kommer någon vart på vägen mot ett jämställt samhälle.

Vi är inte – vare sig män eller kvinnor – helt utlämnade åt andra människors godtycke. Vi har själv ett ansvar för hur vi lever våra liv, tvärtemot vad bitterfittafeminismen predikar. Kvinnor är också autonoma, fria och kapabla. Vi kan välja hur vi vill att våra relationer ska se ut, hur vårt familjeliv ska fungera, vilken man – eller kvinna – vi vill leva med. Det visste Martina i Gun-Britt Sundströms roman. När hennes relation inte fungerade som hon ville valde hon att gå. Hon visste att människan är fri att välja. När glömde vänsterfeminismen bort det?

ANN HEBERLEIN

Idén om Europas döds kamp frodas

I den tyska kulturtidskriften *Merkur* diskuteras dekadensbegreppet med utgångspunkt i den samtida utvecklingen i västvärlden.

SAMTIDSHISTORIA Dekadens i den mening som vi idag oftast tillskriver begreppet uppstod i mitten av 1800-talet i Frankrike bland författare och konstnärer som reagerade mot det utåtriktade, samhällstillvända och förnuftigt progressiva. Etymologiskt är dekadens nära besläktat med begrepp som förfall och nedgång. Dekadens är ett mång- och tvetydigt begrepp, som väcker olika associationer. Är det i grunden något positivt eller negativt? Var det verkligen så att perioden 1850–1914, dekadensens glanstid, i Europa präglades av förfall, upplösning och nedgång? Var det inte i själva verket en vital blomstringsperiod, inte minst kulturellt, med få paralleller i Europas historia? Utgör dekadens en välfärdssjukdom eller ett framgångssymptom, orsak eller verkan? Är inte dekadens vad alla samhällen egentligen strävar efter, hade man bara råd och möjlighet? Som Baudelaire skriver i den för dekadensen så emblematiske *Inbjudan till resa*: "Allt är skönhet på denna kust, lyx, harmoni och rofull lust." Vem vill inte ha det så, egentligen?

Den tyska kulturtidskriften *Merkur*s te-

manummer "Dekadenz – Kein Wille zur Macht" borrar djupt och brett på detta tema. I 25 välmatade, oftast lärda, inte sällan polemiska, artiklar (inalles 250 tättskrivna sidor) reflekterar olika författare över allt från militär impotens, bristen på vilja till makt, västerlandets trötthet, civilisationens undergång till samtidens bristande känsla för stil.

Tyngdpunkten ligger snarare på dekadensbegreppets aktuella politiska relevans än på det kulturhistoriska. En underliggande frågeställning i många av essäerna är huruvida Europa är dömt att gå under, politiskt, ekonomiskt, demografiskt, kulturellt och om man kan vända dekadens till något positivt. Är västerlandets dekadens värd att dö för?

MÅNGA TAR AVSTAMP i Nietzsches begrepp vilja till makt som motmedel mot den sista människan, som för honom var dekadensens inkarnation. Den sista människan vill ha sina behov omedelbart tillfredsställda, tar inga risker och sätter trygghet och säkerhet överallt annat. Oförmögen att drömma,

att sätta upp egna mål och ideal, att gå sin egen väg. Medelmåttan som ideal.

Västvärlden anklagas för dekadens utifrån och inifrån. Kommunist, fascister, nazister har alla anklagat det liberala, borgerliga samhället för dekadens, en roll som nu tagits över av främst islamistiska fundamentalister. Konservativa kulturpessimister befarrar att det ligger något i denna kritik och att västerlandet är i upplösningstillstånd.

MERKURS CHEFREDAKTÖR Karl-Heinz Bohrer anser att det är dags att återuppliva Nietzsches begrepp vilja till makt, ty utan någon sådan vore politik inte möjlig. Medieprofessorn Norbert Bolz skriver i en för en svensk särdeles provokativ essä om de sista människornas religion, nämligen den sociala välfärden och att Sverige (det vill säga föreställningen om det socialdemokratiska Sverige) är dessas paradiset – de lyckliga slavar som frivilligt accepterat sin omyndigförklaring.

Zeit-redaktören Jörg Lau söker rötterna till den islamistiska bilden av västerlandet som dekadent hos bland annat Sayyid Qutb och finner släktskap mellan den dagens islamistiska kritik av väst och västvärldens egna samhällskritiker. När vi i väst tappat all respekt för oss själva och våra värden hur kan vi då begära det av andra? Orientens kritik av västvärlden som dekadent är för övrigt en intressant omvändning av den i Europa tidigare populära tankefiguren om det dekadenta Orienten med haremsdamer, förveklade eunucker och haschrus.

Näringslivsredaktören Rainer Hank påminner i en essä om Roms undergång att världsordningar som vi tar för givna faktiskt kan gå under. Romarrikets infrastruktur, internationella handel, utbildningsväsende, bankväsende och så vidare upphörde en

✧ Thomas Coutures målning från 1847 visar det dekadenta Romarriket.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

vacker dag att fungera. En läxa värd att begrundas i en tid då argumentet om att det inte finns några försämringar bara förändringar allt oftare hörs. Romarikets fall innebar en katastrofal "avglobalisering" (liksom perioden efter första världskriget) med känt resultat, något som dagens globaliseringskritiker sällan vill höra talas om. Den liberala socialforskaren och författaren Ulrike Ackermann drar slutligen en lans för det dekadenta, sekulära Europa och för individuella fri- och rättigheter. Det liberala samhället har alltid varit hotat och vi får inte låta vår i sig lovvärda förmåga till tolerans, skepsis och kritik gå så långt att vi tolererar intoleransen, anser Ackermann.

EN UNDER DET SENASTE decenniet så omdiskuterad tankefigur om det hårda, virila, viljestarka USA (Mars) och det mjuka, feminina och bekväma Europa (Venus) behandlas lustigt nog inte i någon av artiklarna – annars fanns det ju en tendens för några år sedan bland neokonservativa i USA att beskriva Europa som just dekadent; arbetsskyggt, pacifistiskt, bekvämt och irrelevant i världspolitik.

Olika ansatser och idéer bryts således mot varandra i *Merkur*, på sedvanligt tyskt manér, där man hyllar åsiktspluralism och stridslystnad på ett sätt som är ovanligt för det mer konsensusorienterade, politiskt korrekta och ängsliga Sverige, som för övrigt enligt några av *Merkurs* skribenter är ett av de mest dekadenta länderna i världen. Kanske finns det just därför anledning att föra in dekadensen i den svenska debatten?

✧ FREDRIK LÖJDKVIST

Folkhemmet i ord och siffror

En undersökning av språkstatistik tyder på att folkhemmet inte övergivits. Snarare tycks vi ha blivit trygghetsnarkomaner med förkärlek för förbud och familj.

SPRÅK Det finns människor som oroar sig för folkhemmet och den svenska modellen. De talar om att systemet krackelerar eller att det monteras ner. Men lite språkstatistik kan säkert få dem på gott humör igen.

Enklarest är att söka vissa nyckelord på Google, men om man vill jämföra dem över tid får vi vända oss till Språkbanken (<http://spraakbanken.gu.se>) som registrerat tidningstexter sedan mitten av 60-talet.

En första fråga: Bryr vi oss mer om tryggheten vid folkhemmets hård än friheten att gå ut och söka lyckan på egen hand?

En mätning från 1965 – det första året då Språkdata samlade tidningsstatistik – visar att frihet då var sex gånger vanligare än trygghet. Trygghet var kanske under folkhemmets höjdpunkt det man hade och frihet det man talade om. Idag finns det bara en svag övervikt för friheten. Vi kan se det som att tryggheten kommer ikapp och långsamt blir det bästa ting som sökas kan all världen kring. Eller att vi numera pratar längtansfullt om både trygghet och frihet?

Man kan också fråga sig om vi ser livet som problem (som folkhemmet får lösa) eller möjligheter (som vi själva kan göra något av). Här har Språkbanken och Google olika uppfattningar. Tidningar vimlar av problem. Dubbelt upp mot möjligheter. I Googles mer öppna värld är det precis tvärtom.

MEN DET AVGÖRANDE är kanske om vi kan göra något av möjligheterna? Ordpar som tillåtet/förbudet, förbud/tillstånd ger det märkliga svaret att tillstånd är det i särklass vanligaste ordet, mer än dubbelt så vanligt som förbud. Och tillåtet är i alla aktuella mätningar vanligare än förbudet. Hur tolkar man det? Tillstånd krävs bara i en miljö där det mesta är förbudet, precis som förbud bara behövs i en miljö där det normala är att det mesta är tillåtet.

År 1965 var det mesta förbudet. Då gick det tre tillstånd på varje förbud. I dag har det jämnats ut till 2,8 i Google men förvär-

✧ Folkhemmet i bild.

FOTO: IBL

rats till 3,7 i Språkbanken. Men medeltalet är i alla fall tydligt: det mesta är förbudet, och de där möjligheterna vi nyss talade om är nog aja baja.

EN TREDJE FRÅGA handlar om vår tillit till folkhemmets mamma och pappa. Här verkar det inte gå folkhemmets väg. År 1965 fanns det väsentligt fler stat än familj. Men idag finns det cirka 40 procent fler familjen än staten och Google visar nu på ännu större skillnader. Är detta ett hot?

Nej, vi har bara tagit fel på vem som är vårdnadshavaren i folkhemmet. Kommunen är sex gånger vanligare än både staten och landstinget, som i sin tur är mer än dubbel så vanligt som individen. Dessa relationer står sig både i Google och i Språkbanken år 1965.

Och så slutligen, får vi medborgare veckopeng eller jobbar vi? Jo, bidrag är ett rejält vanligare ord än lönen i alla mätningar, mest 1965 (tio gånger vanligare), men idag går det fyra bidrag på en lönen.

Men de skötsamma folkhemsbarn som tjänar pengar betalar också för sig. År 1965 vägde skatten och lönen lika, men så är det inte längre. I både Språkbanken och Google har skatten nästan femtio procents övervikt. Och precis så är det ju i verkligheten: det vi betalar till skattmasen är nästan alltid dubbelt så mycket som det vi får kvar (om man räknar ordentligt och får med löneskatt och moms).

Så språkstatistik kan man lita på. Folkhemmet står orubbat.

✧ LARS MELIN

Med ofattbar viljestyrka

Aleksandr Solzjenitsyns (1918–2008) kompromisslöshet och sanningslidelse gjorde honom inte bara till Sovjetstatens fiende. Han skapade också problem för de ledare i väst som inte ville stöta sig med den sovjetiska makten.

LITTERATUR I början av sitt storverk *Gulagarkipelagen* frågar Aleksandr Solzjenitsyn varför de människor som greps under den stora terrorn inte gjorde mer motstånd. Varför skrek de inte? Då skulle det ha blivit svårare att genomföra gripandena.

Det kan tyckas vara ett omänskligt krav. Vad skulle sådana protester ha kunnat göra mot en av världshistoriens grymmaste totalitära regimer? Men för Solzjenitsyn var den enskildes ansvar alltid avgörande. "Deltag icke i lögnen", var ett uttryck han ofta upprepade.

Själv visade han prov på ett stort mod och en nästan ofattbar viljestyrka. I sin självbiografiska bok *En kalv med eken* stängades beskriver han hur han länge arbetade underjordiskt som författare. Han hade tidigt författardrömmar, som tioåring läste han Leo Tolstoj's *Krig och fred*. Men det var vistelsen i Gulag som gav honom en erfarenhet som han såg som sin skyldighet att konstnärligt gestalta.

Han skrev i hemlighet och isolerade sig socialt för att ingen skulle upptäcka vad han höll på med. Han trodde inte att texterna skulle kunna publiceras under hans livstid men hoppades att eftervärlden skulle upptäcka dem. För att lättare kunna gömma manuskripten lärde han sig att mikrofilma. Solzjenitsyn konstaterar att det är djupt problematiskt för en författare att inte ha några läsare: man riskerar att bli alltmer stilistiskt slarvig.

I BÖRJAN PÅ 1960-TALET, när Solzjenitsyn var lite över 40 år, började han uppleva situationen som ohållbar. Vid den 22:a partikongressen 1961 gick emellertid Nikita Chrusjtjov till ett öppet och oväntat hårt angrepp mot Stalin. Efter detta kunde Solzjenitsyn debutera med romanen *En dag i Ivan Denisovitjs liv*.

Solzjenitsyns kompromisslöshet och

✱ Aleksandr Solzjenitsyn 1918–2008.

FOTO: EPL/SCANPIX

sanningslidelse gjorde honom inte bara till Sovjetstatens fiende. Han skapade också problem för ledarna för demokratiska länder, som ville ha goda relationer till Sovjetunionen.

I ett brev till Anders Österling 1970 skrev den svenske Moskvaambassadören Gunnar Jarring att ett Nobelpris till Solzjenitsyn kunde "medföra bekymmer för våra Sovjetförbindelser". När Solzjenitsyn ändå fick priset insåg han att han inte kunde bege sig till Stockholm eftersom de sovjetiska myn-

digheterna då inte skulle låta honom återvända. Han föreslog därför att priset skulle utdelas vid en ceremoni på den svenska ambassaden i Moskva. Förslaget avvisades av statsminister Olof Palme, som menade att en sådan ceremoni skulle kunna tolkas som en politisk manifestation mot Sovjet.

I SITT NOBELTAL gick Solzjenitsyn till angrepp mot den samtida "Münchenandan", liksom mot föreställningen att omvärlden inte skall blanda sig i ett lands inre angelägenheter: "Alltjämt sätts tidningsrubriker som 'förbjudet att blanda sig i våra inrikes ärenden!' – samtidigt som det inte finns några INRIKES ÄRENDEN mer på vår trånga jord! Och mänsklighetens räddning ligger endast i att allt blir en angelägenhet för alla."

Med dessa ord angrep han inte bara Sovjetunionen utan också den andra supermakten. Den amerikanska regeringen sökte vid denna tid avspänning med Sovjetunionen och prioriterade därför inte frågan om mänskliga rättigheter. Dissidenterna kunde då framstå som en belastning. När Solzjenitsyn 1975 besökte Washington vägrade president Gerald Ford, på inrådan av sin utrikesminister Henry Kissinger, att träffa honom. Kissinger, som bedrivit djupgående studier i 1800-talets stormaktsdiplomati, visste mycket om att hålla god min i elakt spel och var skeptisk till "orealistiska" världsförbättrare.

Efter Sovjetunionens fall blev tongångarna annorlunda. I samband med Solzjenitsyns 80-årsdag 1998 anordnade den svenska ambassaden i Moskva en middag till hans ära. Solzjenitsyn hyllades som en författare som "vred ordet ur händerna på sovjetmakten och gjorde det till ett redskap för frihet och frigörelse". Och i den självbiografiska boken *Years of Renewal* (1999) prisar Kissinger Solzjenitsyns författarskap och moraliska mod.

När nyheten om Solzjenitsyns död nådde mig letade jag upp en affisch jag köpte som mycket ung och som en gång hängde i mitt pojkrum i Göteborg. Affischen trycktes av Stiftelsen för mänskliga rättigheter i Östeuropa och föreställer Nobelpristagarna Sacharov och Solzjenitsyn, "yttrandefrihetens och de mänskliga rättigheternas försvarare". Nu finns ingen av dem kvar i livet. De var på många sätt olika. Sacharov var den mest pålitlige demokraten och den som bäst förtjänade beskrivningen på affischen. Men både symboliserar hur enskilda människors fredliga kamp kan bidra till att underminera en totalitär stat.

✱ DAVID ANDERSSON

Etablissemangets konstsyn under lupp

KONST När det 2004 gjordes en undersökning av vilka konstverk från 1900-talet som värderades högst bland 500 representanter för den internationella konstscenen, kom Duchamps pissoar etta, följt av Picassos Avignon-flickor och på tredje plats Andy Warhols Monroe-diptyk.

Verk som en gång syftade till att ifrågasätta konstabegreppet och utmana en enkelspårig konstuppfattning har med tiden blivit normgivande för en ny tids grindvakter, som bevakar ingångarna till de nutida konstsalongerna med en minst lika rigid uppfattning om vad som är god konst som någonsin det tidiga 1900-talets smakdomare. Om detta handlar den danska konsthistorikern Merete Sanderhoffs bok *Sorte Billede – Konst och kanon*, där hon undersöker de mer eller mindre outtalade regelverken i samtidens konstvärld. En av de viktigaste aspekterna i den nutida estetiken är, menar hon, partitagandet för en konst som säger sig utmana betraktarens förväntningar, som antar nya och oväntade former, som överskrider det traditionella konstabegreppets fysiska och mentala gränser och som inte är främmande för att arbeta inom ramen för andra medier: videokonst, teaterkonst, ljudkonst, poesi, reklam etcetera.

Just auran av att vara utmanande och vara gränsöverskridande gör att den estetik som är förhärskande vid nutida konstinstitutioner blir extremt effektiv i sin repressiva förmåga: den får varje försök till opposition och ifrågasättande att framstå som ett hot mot den öppenhet, radikalism och tolerans som grindvakterna själva menar sig företräda.

Sanderhoff intar en i kritisk hållning som blivit alltmer sällsynt bland konsthistoriker och -teoretiker: hon köper inte konstablissemangets självförståelse utan har sparat upp en norsk och sju

✧ **Parklandskap, oljemålning från 1996 av Preben Fjederholt.**

danska konstnärer som går på tvären mot de rådande normerna och på riktigt ägnar sig åt att ifrågasätta och överskrida det konstabegrepp som dominerar inom de nutida konstnärliga cirkulationsystemen av konstvetare, utställnings-curatorer, konstkritiker och prestigefyllda konstnärskap.

Thomas Kluge, Michael Kvium, Martin Bigum, Peter Martensen, Preben Fjederholt, Ulrik Møller, Balder Olrik och Odd Nerdrum förenas av att de verkar i en helt annan tradition än Duchamps efterföljare. De sysslar alla med ett representativt, mimetiskt illusionsskapande måleri, där man slår vakt om hantverksskunnandet och uråldriga tekniker, där man inspireras av förmodernistiskt måle-

ri (i synnerhet barock, romantik och symbolism), där man inte väjer för narrativa inslag eller för att närma sig existentiella frågeställningar och där man vill framställa avslutade, färdiga målningar snarare än oavslutade fragment eller verk som har till syfte att belysa sin egen tillkomstprocess.

Merete Sanderhoffs arbete är viktigt inte minst därför att det vänder på perspektiven och gör just det som avantgardismens och modernismens teoretiska banérförare gjorde för hundra år sedan, det vill säga ifrågasätter etablissemangets kriterier för god konst, dess värdering av konsthistorien och dess upprättande av kanon.

✧ **JOHAN LUNDBERG**

Flykten från dagspressen

JOURNALISTIK I svensk press har det mest eftersträvarvärda alltid varit att hamna på en Stockholmstidning. Det var elitserien, dit ville man och där stannade man – fram till pensioneringen.

Men nu luckras denna gamla sanning upp. Inom loppet av mindre än ett år har flera av landets mest hankunniga journalister, på höjdpunkten av sina karriärer, lämnat prestigefyllda och inflytelserika positioner:

Niklas Ekdal har sagt upp sig som chef för DN:s ledarredaktion, PM Nilsson avgick som politisk chefredaktör på Expressen tillsammans med tidningens debattredaktör Leo Lagercrantz, Carl Otto Werkelid lämnade posten som kultur-

chef på Svenska Dagbladet och från SvD:s kulturredaktion tog sig i samma

veva även debattredaktör Steve Sem-Sandberg. De hade skilda motiv för sina beslut, men en mingsgemensam nämnare kan spåras: misstron mot dagstidningsjournalistikens framtid. I en annan tid hade Ekdal och de andra suttit kvar eller rekryterats till en konkurrenttidning. Nu drar de från branschen.

Och många, särskilt vi kolleger, fruktar att de sett in i framtiden och dragit slutsatsen att den inte erbjuder dem någon plats. Seriös och ambitiös

journalistik trängs ut av nivellering och förtygligande. Det publicistiska uppdraget definieras numera uteslutande i ekonomiska termer. Ingen äger längre en tidning för att påverka samhällsdebatten

Dagspressen lär säkert överleva ett bra tag. Kvalitetsjournalistik, däremot, är ett begrepp som den snart inte längre tycks kunna kopplas sam-

man med.

✧ **MATS WIKLUND**

1944 beskrev TS Eliot Vergilius som den ende riktigt klassiske författaren. Sedan dess har synen på Vergilius ändrats radikalt. Anders Cullhed presenterar några aktuella böcker om honom och andra romerska författare.

Från klassiker till imperialist

VIRGIL'S GAZE NATION AND POETRY IN THE AENEID

J. D. REED
Princeton University Press 2007

INCONSISTENCY IN ROMAN EPIC STUDIES IN CATULLUS, LUCRETIVS, VERGIL, OVID AND LUCAN

JAMES J. O'HARA
Cambridge University Press 2007

THE CAMBRIDGE COMPANION TO GREEK AND ROMAN THEATRE

MARIANNE MCDONALD & J. MICHAEL WALTON (RED.)
Cambridge University Press 2007

Även om Vergilius på sitt sätt alltid varit aktuell har han haft sina särskilda glansperioder. Den första och mäktigaste inföll på en gång. Hans huvudverk, berättelsen om trojanen Aeneas irrfärder över Medelhavet och grundläggning av Rom, blev omedelbart en klassiker innan ens begreppet klassiker existerade. Detta hexameteros var redan efterlängtat av många i kejsar Augustus nya imperium, inte minst på hög – troligen allra högsta – nivå: här skulle den nya stormakten få sitt eget epos, en latinsk motsvarighet till själve Homeros hjälte-dikter. Men Vergilius var av allt att döma perfektionist. Verket fick ta den tid det behövde, ett drygt tiotal år, och när dess upphovsman gick ur tiden år 19 före Kristus återstod fortfarande

halvrader och ofullständiga formuleringar här och var. En segsliten historia – som mycket väl kan vara sann – förtäljer att poeten på sin dödsbädd ville bränna *Aeneiden*. I stället blev verket för romarna under sekler framöver själva inbegreppet av litteratur, obligatorisk i skolorna, reciterad, kommenterad och refererad i de mest skilda sammanhang.

Under medeltiden kom *Aeneiden* att återbrukas och nytolkas med oförminskad energi. Hjältens odysseé mot det hägrande målet, den Stad som ännu inte är, kunde läsas som en allegori över människans livsresa; det var inte svårt för Bernardus Silvestris och andra att göra Aeneas till prototypen för den kristne *homo viator*, en människa på väg. Vergilius rykte stod lika starkt hos renässansens lärda filologer – Julius Caesar Scaliger utsåg honom till poeternas kung och Homeros överman, kulturrens självskrivna kulmen.

Synpunkten kan tyckas egenartad men återkom faktiskt under mellankrigstiden på 1900-talet, ytterligare en succéperiod för Vergilius, "Västerlandets fader" om vi får tro den tyske skriftställaren Theodor Haecker. Sin bästa formulering fick den säkert i T.S. Eliots berömda föreläsning i The Virgil Society i London den 16 oktober 1944, utgiven under titeln *Vad är en klassiker?*. Eliot hävdar att bara det vitt spridda latinska språket i ett givet historiskt ögonblick – då Rom stod på höjden av sin

makt – kunde frambringa ett så allmängiltigt verk som *Aeneiden*. Bakom sig hade det en civilisation som nått sin fulla mognad, framför sig ett Europa som skulle splittras i skilda språk och nationer. I det perspektivet blir författare som Shakespeare, Goethe eller Racine, ja själve Dante provinsiella, medan å andra sidan "vår klassiker, hela Europas klassiker, är Vergilius".

Eliots resonemang är beroende av både en eurocentrism och en hegeliansk-organisk kultursyn, som numera sett sina bästa dagar. Efter det andra världskriget har Vergilius varit på retur hos författarna och konstnärerna. Bland akademikerna är han desto flitigare omskriven men ibland med skeptiska förtecken. Störst genomslag i den genren har troligen David Quint fått: i sin stora undersökning *Epic and Empire* från 1993 betraktar han *Aeneiden* som huvudmodellen för en imperialistisk episk tradition, för ett linjärt och målinriktat berättande där perspektivet ligger hos de segerrika erövrarna. Ännu längre i samma riktning gick Richard Waswo några år senare i *The Founding Legend of Western Civilization: From Virgil to Vietnam* (1997), där samma diktverk blir avläst som en höglitterär legitimering av västerlandets kolonialism i allmänhet och av dess urbanitet, våld och migrationer från öst till väst i synnerhet.

Förra året utkom J.D. Reed, biträdande professor vid University of Michigan, med en bok som kastar ett annat och ställvis nytt ljus över imperietemat i *Aeneiden*, närmare bestämt frågan om Rom och innebörden av en romersk identitet. *Virgil's Gaze. Nation and Poetry in the Aeneid* är en både lärd och engagerande studie, tyvärr också något tungläst. Författaren går inte fri från en viss *embarras de richesse* i dokumentationen, ibland till förfång för skärpan i argumentationen.

I sju kapitel tar Reed upp ett antal centrala figurer ur *Aeneiden*. Framför allt koncentrerar han sig på de unga döda eller snarare döende: fokus ligger på dödsögonblicket för sköna krigare som Euryalus, Pallas eller amazonen Camilla. De bryts som blommor och segnar ned med sina ställvis blottade kroppar, ofta iakttagna av någon annan i verket. Scenerna har en erotisk laddning, ynglingarna (och den unga flickan) blir föremål för blickar tunga av begär, därav denna gaze i monografins titel. Reed frilägger nu liknande tablåer genom den hellenistiska litteraturen över lag och finner urtypen för dem hos Bion från Smyrna (100-talet f.Kr.), som i dikten "Vid Adonis grav" uppehåller sig vid Afrodites klagan över sin älskare, död, vit och naken, genomborrad i låret av vildsvinets bete.

Vad har nu detta med nationell identitet att göra,

✧ Aeneas bär sin far på ryggen ut ur det belägrade Troja. Bild från en grekisk vasmålning.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDBYRÅ

kan väl läsaren med skäl fråga sig. Reeds poäng är att samtliga dessa döende och döda hjältefigurer i *Aeneiden* mot den här intertextuella bakgrunden återgår på orientalisk tradition. För den tesen använder han sig också av etymologier och etiologi – mytologiska orsaksförklaringar – av skilda slag. Viktigt för honom är att såväl trojanerna (Euryalus) som de olika italienska folkslagen (arkadier som Pallas, rutuler som Turnus) i det här avseendet behandlas på likartat sätt. Med andra ord: på tvärs mot *Aeneidens* officiella imperieideologi, som klart och tydligt måste skilja de av ödet och gudarna utvalda trojanerna från deras motståndare, löper en annan tematråd som luckrar upp motsättningen mellan östligt och västligt, passivt och aktivt, kanske också manligt och kvinnligt, i verket.

Aeneidens publik har förstås

alltid vetat att Aeneas kommer österifrån, men den dominerande läsarten – frilagd av Waswo med flera – har övertagit de gamla grekernas dikotomi mellan sig själva, kulturbärarna, och de andra, barbarerna. I den traditionen kom Troja att uppfattas som en romersk prototyp, men Reed visar hur *Aeneiden* på intertextuell och etymologisk väg snarare förbinder staden med orientalisk kultur och anspelar på Aeneas många levantinska bindningar. Det skulle i så fall vara ett djärvt motdrag till samtidens augusteiska propaganda, som tvärtom ville upprätta skarpast möjliga skiljelinjer mellan väst (imperiet, lagen, historiens mening och mål) och det nyligen besegrade öst (den dekadenta Kleopatras Egypten, förslappat i lyx och vållust).

Jag kan se flera fördelar med det här perspektivet. Reed är

sannerligen inte den förste som vägrar att betrakta *Aeneiden* som en blåkopia av imperieideologin (det gör inte heller Waswo), men kraftigare än kanske någon annan understryker han etnicitetens roll för verket. Hans till lika delar tematiska och ideologiska läsning, som frilägger ett oväntat samspel mellan blicken, begäret och nationaliteten, är originell och väl belagd i källmaterialet. Ändå ställer jag mig tveksam till hans djärva tes att *Aeneiden* presenterar all kulturell identitet som instabil, att det romerska jag som här konstrueras i grund och botten skulle vara tomt, inbegripet i idel förhandlingar med en föränderlig omvärld.

Snarare bygger Vergilius, listigt, strategiskt och oändligt skickligt, bilden av ett historiskt förlopp styrt av högre kraf-

ter, lika enkelriktat som oundvikligt. Det utgår förvisso från ett sammelsurium av motstridiga intressen, och det är sant att Aeneas har allt sjå i världen med att förstå vart han är på väg eller vad exakt det är han måste göra, men ur denna flytande osäkerhet friläggssakta men säkert innebörden av hans uppdrag och av begrepp som *pius* ("from") eller *virtus* ("dygd", "kraft" för att inte säga "man-nakraft"), i kontrast till den *furor*, det "raseri" som kännetecknar exempelvis Didos begär, en trolig förlaga – inte bara kvinnlig utan också österländsk (fenicisk) – till Kleopatra. Kort sagt: där Reed vill se en närmast postkolonial tömning av olika identitetsbegrepp, skulle jag hellre vilja ta fasta på Vergilius litterära konstruktion av Rom, historien och ödet. Att den konstruktionen sedan förblir ett problem genom verket tvivlar »

jag inte ett ögonblick på. *Aeneiden* är ingen solskenshistoria, och den mynnar i en furor som troligen varnar om kris och katastrof snarare än fred och välstånd för det unga imperiet.

Det intertextuella greppet återkommer i ytterligare en aktuell nordamerikansk utredning där Vergilius spelar en framträdande roll, James J. O'Haras *Inconsistency in Roman Epic. Studies in Catullus, Lucretius, Vergil, Ovid and Lucan*. Där granskas olika typer av motsägelser, inkonsekvenser och dubblingar i den romerska epiken. Äldre filologer betraktade gärna sådana fenomen som symtom på överlagringar i textmaterialet: de skulle tyda på att någon redaktör eller kopist fogat samman motstridiga källor, kanske utan att uppmärksamma de konstigheter som då kunde uppstå, eller så berodde de på interpolationer av senare utgivare. Möjligheterna var många. Alla utgick från föreställningen om en litterär text som i grund och botten logisk och sammanhängande. Den återgår på gammal västerländsk tradition, har en uppenbar källa i Aristoteles *Poetiken* och var central för den nyplatoniska hermeneutik som hävdade att ett litterärt verk måste ha ett enda enhetligt mål, *skopos*. Tankegången är intressant men kan omöjligen följas här; den uppdaterades så sent som för några årtionden sedan, i tecknet av nykritikens teorier om texter som organiskt sammanhängande meningskomplex.

Idag handskas vi (åtminstone på sina håll) på ett annat vis med litterära texter, uppmärksamma på deras sätt att fungera i olika sammanhang, antingen det rör sig om mångstämmiga skapelser av den typ Michail Bachtin intresserade sig för, om de per definition oavslutade språkspel som dekonstruktionens analytiker synar eller rentav de virtuella hypertexter som börjat leta sig ut i

cyberrymden. Där har förvisso nykritikernas idéer om väl avgränsade och helgjutna "verbala ikoner" satts på undantag. Men intressantare för O'Haras vidkommande blir förstås frågan om vilka text- eller verkbegrepp som kunde florera under den litteraturhistoriska period han undersöker, den romerska guld- och i någon mån silveråldern.

Det är här intertextualiteten kommer honom till hjälp. Epokens romerska poeter utgick i hög grad från alexandriniska förebilder, och i den miljön – det hellenistiska Alexandria, bibliotekets, kommentarkulturens och tolkningsteorins dåtida metropol – kunde den lärde Kallimachos och andra författare arbeta med texter som ett slags konglomerat av olika traditioner, myter och etiologiska legender. Som om de ville säga till sina åhörare eller läsare: så här kan det ha varit, men andra tycker så här, och varför skulle man för det tredje inte kunna tänka sig att... Så kunde olika versioner av ett förlopp spelas ut mot varandra på sinnrika vägarna genom texterna, och litteraturens publik var av allt att döma kompetent att hantera den här prismatiska mångfalden, kort sagt: att leva med vad som på ett kanske krångligt men träffande tyskt ord kallas *Polyperspektivitet* i diktens värld.

Med den utgångspunkten åstadkommer O'Hara en serie skarpa läsningar av den romerska epiken från Catullus till Lucanus. Han tolkar alltså – snarare än bortförklarar eller emenderar (rättar) – inkonsekvenserna i poeternas texter. Han väljer att betrakta dem som medvetna grepp från deras sida, och det är väl den enda punkt där jag (inte alltid men här och var) skulle vilja ställa mig frågande. Min läsning utgår från att dessa inkonsekvenser och deras effekter helt och hållet står under poetens kontroll", deklarerar O'Hara. Är det så säkert, skulle jag vilja fråga, ens i gamla tider

där sådan kontroll etableras på programmatisk nivå (i poetik- och regelböckerna)? Och spelar det egentligen någon roll? O'Haras analyser är under alla förhållanden inte beroende av ett sådant principiellt resonemang. Däremot visar de mycket övertygande att någon grad av inkonsistens faktiskt bildade norm för den romerska epiken. Därmed vederläggs också effektivt Bachtins uppdelning mellan den "polyfona" romanen och den "monologiska" epiken, en grovt förenklad distinktion som egentligen inte anstår den ryske kulturteoretikern.

Både Reed och O'Hara är uppmärksamma på texternas syfte och funktion, inte bara på vad som står i dem utan vad författarna (och ibland också andra) ville göra med dem. Begreppet *performance* aktualiseras allt tätare i undersökningar av förmoderna texter, och vad gäller teatern har det (av naturliga skäl, frestas man tillfoga) blivit närmast obligatoriskt. Inte undra på, alltså, att den andra av de bägge huvudavdelningarna i den nya *Cambridge Companion to Greek and Roman Theatre* heter *The Nature of Performance* (medan den första kallas *Text in Context*). Här gläds man särskilt åt fokuseringen på den romerska teatern, som alltför ofta betraktats som ett bihang till den grekiska. Men festligheter med dramatiska inslag, *ludi*, påpekar flera av författarna i boken, var av gammalt datum på italisk mark. Rom var i själva verket en stad besatt av teater, avlagset besläktad med det elisabetanska London som de anglosaxiska nyhistorikerna lärt oss att granska med nya ögon, fixerat vid maktens ritualer, vid sceniska performances som än siktade till att etablera, än undergräva offentlig auktoritet. En romare från det första århundradet efter Kristus, framhåller Richard P. Martin i en studie av "Ancient theatre and performance culture",

kunde se teater minst fyrtiotre dagar om året, långt fler än vad som var möjligt för en medborgare i det klassiska Aten.

Här sägs mycket intressant om *fabula atellana* (ett slags tidiga farser med stående typer), komedier, pantomimer, mimer och andra teatrala gener. Särskilt givande är iakttagelserna av vad man kunde kalla suget efter verklighet genom den sceniska fiktionen, spridda genom flera av uppsatserna i boken. Hugh Denards genomgång av "Lost theatre and performance traditions in Greece and Rome" är upplysande läsning också för den som intresserar sig för vad som ibland kallas fiktionens kris i vårt eget tidiga 2000-tal. Runt år 220 bestämde kejsar Heliogabalus att mimer skulle innehålla autentiskt (inte bara spelat) sex. Den som till äventyrs tycker att det låter spännande eller subversivt uppmanas att läsa Apuleius något tidigare roman *Den gyllene äsnan*, som redogör för hur sådana spektakel verkligen kunde gå till: en mim följs av en "djurisk akt", där en dödsdömd kvinna skulle bestigas av en äsna (i själva verket berättaren själv, för tillfället förvandlad till en sådan) för att sedan slitas itu av vilda djur.

I det teatraliserade samhälle som var det gamla Rom kunde såväl gladiatorer som martyrer inta de lugubra huvudrollerna i skådespelen. Här torde vi ha en del av förklaringen till den kristna misstron mot *ludi*. Ett kyrkomöte i Konstantinopel förbjöd år 692 efter Kristus all scenkonst på kristen mark över huvud. Men den gick inte att hålla tillbaka någon längre tid. Performance-kulturen skulle få gott om utrymme, skulle man kunna säga, redan inom mässans och liturgins ramverk, och teatern skulle så småningom göra comeback ute på kyrkbacken. Men det är förstås en annan historia.

✶ ANDERS CULLHED

Nazitysklands militära ledning skildrad inifrån

TAPPING HITLER'S GENERALS
TRANSCRIPTS OF SECRET
CONVERSATIONS, 1942-45

SÖNKE NEITZEL

ÖVERSÄTTNING GEOFFREY
BROOKS

Greenhill Books 2007

Upplägget skulle göra vilken dokusåpaproducent som helst grön av avund: 84 tillfångatagna tyska generaler placerade i ett vackert gods beläget på den pittoreska engelska landsbygden norr om London. Tvärt emot gruppledarens förmaningar om vikten av självzensur diskuterar de snart allt från militära strategier och Adolf Hitlers person till krigsförbrytelser och ideologiska positioner. Vartenda ord som utväxlas bandas, transkriberas och översätts till engelska av en flera hundra man stark underrättelsestab. För att stimulera diskussionen ger man fångarna tillgång till dagstidningar och radioprogram, ibland med förfälskade nyheter. Resultatet: en unik inblick i vad tyska generaler kände till och ansåg om krigsläget och krigsförbrytelser samt om kuppförsocket mot Hitler den 20 juli 1944.

Sönke Neitzel har utan tvivel skommit över en högtintressant historisk källa, då han systematiskt gått igenom omkring 10 000 sidor avlyssningsprotokoll baserade på ljudupptagningar mellan sensommaren 1942 och hösten 1945, offentliggjorda av Combined Services Detailed Interrogation Center (UK) så sent som 1996.

Ur detta digra material har Neitzel destillerat fram de ur historisk synpunkt intressantaste samtalen och diskussionerna, ordnade enligt kategorierna "Politik och strategi", "Krigsförbrytelser", "Reak-

✶ Nya dokument visar vad Hitlers generaler sade bakom ryggen på honom.

FOTO: MARY EVANS/BL BILDBYRÅ

tioner på den 20 juli 1944" och "Reflexioner över kollaboration" (med västmakterna för att få ett slut på kriget). Förra året utkom protokollen även i engelsk översättning, vilket förhoppningsvis gör det lättare för svenska historiker med bristande tyskkunskaper att tillägna sig materialet.

Boken inleds med en pedagogiskt upplagd presentation och analys av protokollen, där de viktigaste omständigheterna och aktörerna bereds plats. Det är välkommet att en kunnig historiker inviger läsaren i tidens viktigaste skeenden.

Generalernas ofta lösryckta diskussioner kring olika slag och operationer, landområden och nyckelpersoner kräver kontextualisering och sammanhang, vilket också den omfattande samlingen kortbiografier i slutet av boken bidrar till. Den brittiska underrättelsetjänsten var noga med att dokumentera militärernas bakgrund, men även deras po-

litiska åsikter och sinnesstämningar.

För att ytterligare fördjupa bilden av generalerna har Neitzel letat fram motsvarande dokument från den tyska sidan, där högre befäl gjort utlåtanden kring personen i fråga. Detta resulterar i pregnanta beskrivningar, som skänker liv åt de till synes anonyma karaktärerna i protokollen.

De ofta motsägelsefulla männen bildar två grupperingar, där den fanatiskt Hitler-trogne General Ludwig Crüwell leder den ena gruppen, av britterna kallad "Nazi clique", och den bitskegeneral Wilhelm Ritter von Thoma den andra, "anti-Nazi"-gruppen. Spänningen och motsättningarna mellan dessa grupperingar för tankarna till ett drama eller en spelfilm, som antagligen skulle stå sig väl med Oliver Hirschbiegels *Der Untergang*, om bara en regissör kände sig manad. Manus och karaktärsteckningarna är ju redan gjorda, och spel-

platsen – ett gammalt vackert gods vid namn Trent Park – är som hittat för ett kostymdrama på den brittiska landsbygden.

Thoma bjuder på den skarpastekritiken av Hitlerregimen. Den tolfte september 1943 konstaterar han i ett samtal med två överstar att "varje dag av fortsatt krig är ett brott", att man borde "kasta Hitler i en isoleringscell" och utsätta de högsta ledarna "för hårt fysiskt arbete tills de går under". Som skarp kontrast står Crüwells romantiska beskrivningar av Hitlers händer, som han "alltid tittade på" då han fick tillfälle.

I stort befann sig de övriga fångarna någonstans på skalan mellan antipoderna von Thoma och Crüwell. De som kunde räknas till Thomagruppen höll kriget för förlorat, fördömde krigsförbrytelserna och kritiserade skarpt den national-socialistiska ideologin. Crüwell-gruppen, å sin sida, höll upp hoppet om en möjlig seger, försökte relativisera krigs- »

förbrytelserna eller förneka att de ägt rum, och försvarade därtill Hitlerregimen.

Denna schematisering förleder emellertid läsaren att tro att man på ett enkelt kan ringa in fångarna i klart definierade kategorier, någonting som Neitzel i kraft av sitt material effektivt visar vara omöjligt. Det som enligt Neitzel avgjorde i vilken grupp de olika fångarna hamnade, var varken en fråga om "ålder, tjänstegrad, vapenslag, regional härstamning eller trosuppfattning", utan de vitt skil-

da erfarenheter de gjort före fångenskapen kombinerat med förmågan till självreflexion. De som befunnit sig nära fronten och katastroferna tenderade således att hamna hos Thoma.

Inte heller går det att enkelt skilja mellan hjältar och skurkar bland fångarna i Trent Park. Neitzel drar den dystra slutsatsen att det inte är givet att till synes självklara hjältar som Thoma skulle ha gjort uppror mot sina överordnade om de befunnit sig på slagfäl-

ten månaderna före krigsslutet. Anledningen till detta menar Neitzel var den benhårda föreställningen om soldatäran och föreställningar om stolthet, som även blir uppenbara vid läsning av protokollen. Generalmajor Bruhn, av britterna karakteriserad som "anti-Nazi", utesluter möjligheten att kapitulera med hänvisning till hedersbegreppet: "Det går överhuvudtaget inte ihop med hedern, [...]" Om jag som divisionskommendör säger till mina män, i morgon lägger vi ner vapnen, då säger de, den gamle har blivit galen under natten, han är överarbetad, han är sjuk." Neitzel visar övertygande hur den absoluta majoriteten av generalerna, såväl trogna som kritiska, var starkt präglade av detta hederstänkande och föreställningen om att kämpa till sista man, *Kampf bis zur letzten Patrone*.

Naturligtvis var det även en annan sak att kritisera regimen på håll, i trygga Trent Park, än att befinna sig på slagfältet på kontinenten. Facit efter kriget visar enligt Neitzel att praktiskt taget inga överbefälhavare handlade mot Hitlers order, förutom under de allra sista dagarna av kriget. De allra flesta var beredda att offra tusentals underlydande istället för att ordervägra och därmed själva riskera döden.

Så finns det då någonting konkret nytt i denna protokollsamling, tidigare okänt för den historiska forskningen? Neitzel pekar på ett konkret fall där General Dietrich von Choltitz berättar om en massaker på judar han själv varit ansvarig för, där stolthet över den egna lydna-

den groteskt bryter av mot erkännandet av den egna skulden: "Det svåraste uppdraget som jag någonsin genomfört – som jag sen emellertid genomförde med största följdriktighet – är likvideringen av judarna." Erkännandet av en personlig skuld tillhör emellertid undantagen.

Avsnittet om krigsförbrytelserna är omfattande, och tycks vara ett stort samtalsämne bland generalerna, som i sin tur stärker bilden av att de mycket väl visste vad som föresiggick. Att generalerna upprepade gånger försöker skylla de värsta skändligheterna på SS, förstärker bara intrycket av att de försökte tvä sina händer. De flesta av generalerna vittnade själva om att ha sett förbrytelser, eller från säkra källor hört talas om sådana. Vid sidan av det historiskt intressanta materialet, erbjuder dokumenten även ett rikt material som belyser mänsklig interaktion.

Kampen mellan individ och kollektiv, intellekt och irrationalism ställs här på sin spets, så att läsaren efter hand tvingas rikta det anklagande fingeret mot sig själv. Vem hade du skakat hand med, Thoma eller Crüwell – och hade det egentligen spelat någon roll för hur du själv hade handlat i krigets slutskede?

Således tillhandahåller materialet en intressant källa i form av en närmast oförvanskad vittnesbörd om den mentalitet som rådde och den världsbild som styrde det övre skiktet av det tyska militära maskineriet under de sista skälvande krigsåren.

✶ MARKUS HUSS

Carlsson Bokförlag

"En underbar bok"

Göran Greider
Dalademokraten

Med skönlitteraturens hjälp tar Johannes Ekman oss med på en resa till Skogen i vårt inre. "Historien om skogen i vårt inre är historien om den eviga spänning som följt mänskligheten mellan det vilda och

det tämjda... Skogen har på en gång stått för skräck och frihet, yttersta fattigdom och slit och romantisk naturdröm."

Skogen i vårt inre. Utmark och frihetsdröm
Johannes Ekman

Inb, ill, 416 s. 978 91 7331 143 4

CARLSSON BOKFÖRLAG Stora nygatan 31, box 2112, 103 13 Sthlm
www.carlssonbokforlag.se • 08-54 52 54 80

"Vad glad
jag blir!"
Blixen

"Inte alls
dumt."
Petrarca

"Det var
på tiden!"
Kierkegaard

DIXIKON.SE

Urvald litteratur på originalspråk

Ett motgift mot dumdryg provinsialism

THE ONE AND THE MANY
READING ISAIAH BERLIN

GEORGE CROWDER OCH
HENRY HARDY (RED.)

Amherst: Prometheus, 2007

Isaiah Berlin har utövat stort inflytande på nittonhundratalets politiska tänkande. Kanske hade delar av västerlandets humaniora sett ganska annorlunda ut utan den engelske författaren – eller engelsk och engelsk förresten: från början rysk jude, född i Riga, sedan bosatt i England och brittisk medborgare.

Berlins egen livshistoria speglar rimligen en stor roll. I en tid när den akademiska filosofin fick svårt för historia, kulturer och tradition blev Berlin med sina historiska intressen och överblick ett motgift mot en sorts akademisk anglosaxisk dumdryg lokalpatriotism som ännu plågar stora delar av den intellektuella kulturen. Som jude i diasporan var han kosmopolit och därför inte vidare mottaglig för den sortens provinsialism; samtidigt gjorde insikten om tillhörighetens betydelse att Berlin utarbetade en nyanserad förståelse av nationalismen. Vilket förstås visar att den som står litet utanför kan ha en mycket bättre blick för inre sammanhang.

Berlin var liberal, och en av hans stora bedrifter är kritiken av totalitarismen. I en tid då intellektuella sålde sina förvirrade själar till tanken om proletariats historiska mission visade Berlin på värdet av skepsis. Föreställningen om en historiens slutpunkt som skulle rättfärdiga dagens uppoffringar kunde leda till vilket "progressivt" slaveri som helst.

Men många liberaler har haft litet svårt för Berlins intressen. Så visade han till exempel både

intresse och sympati för motupplysningen, alltså de reaktionära tänkare som reagerade och kämpade mot upplysningen. Så varför ägna sådan möda åt att förstå tänkare som Joseph de Maistre, eller J G Herder, eller för den delen Giambattista Vico? Var det inte, som vissa har hävdade, ett litet osunt intresse för historiens skräckgalleri?

Ett svar ligger i det som Berlin kanske är mest känd för, nämligen idéerna om frihet. Berlin var inte den förste som särskiljde mellan positiv och negativ frihet, alltså mellan ett radikalt ideal om självbestämmande å ena sidan och frånvaron av yttre tvång å andra sidan. Men det som gjorde hans diskussion om friheten intressant var att han påpekade hur idéer om fullkomligt mänskligt självbestämmande kunde leda till tyranni – och det han syftade på var naturligtvis den sovjetiska totalitarismen, där föreställningen om ett historiens slut där ingen människa var underkastad någon annan användes för att rättfärdiga förhållandet att människor reducerades till blotta verktyg och slavar för partiets och statens intressen. I en ny antologi om Berlin med titeln *The One and the Many* påpekar juristen Mario Ricciardi att distinktionen inte är vidare klar eller analytiskt sträng, och att det finns olika bud på hur den skall tänkas hänga ihop. Hursomhelst fick den stort genomslag, och för de flesta som känner till distinktionen är den just Berlins.

Kanske är det symptomatiskt för Berlins verksamhet och den verkan han fick. De olika essäerna i *The One and the Many*, varav de flesta är skrivna av statsvetare (men även historiker, en jurist och en teolog ingår), vittnar just om hur idérik och bred, kanske också spänningsfylld, Berlin var. Här finns kapitel om Berlin och marxismen, Berlin och judendomen, Berlins politiska och historiska verk, men även mer tillämpade övningar

som diskuterar den betydelse Berlins tänkande kan ha idag. Och en av de intressanta sakerna är nu att Berlin utifrån sina egna antitotalitära utgångspunkter hade goda skäl att visa viss förståelse för den reaktionära motupplysningen.

Isaiah Berlin var förstås högradigt välvilligt inställd till upplysningen och dess önskan att befria människan från upplevt eller riktigt förtryck. Men upplysningens frihetsideal var alltför universalistiskt, alltför okänsligt för det som är lokalt – det rymde kort och gott för mycket positiv frihet utan att förstå att värdesätta den negativa friheten, alltså den enkla obundenheten av lagar, tvång och förbud. I själva verket, menade Berlin, finns det en stor mängd värden, som vänskap, tillhörighet, självbestämmande, laglydnad, excentricitet, integritet och så vidare: alla dessa saker värdesätts på olika sätt av olika människor och olika kulturer. Berlin tycks, som George Crowder, en av bokens redaktörer, påpekar i sitt bidrag, vara aningen motsägelsefull eller mångtydig i det han tänker om människans gemensamma moraliska arv och förutsättningar. Men det avgörande är nu enligt Berlin att alla dessa värden inte kan förverkligas på en och samma gång: de är rivaliserande värden, och att fullt ut förverkliga det ena innebär att man mer eller mindre måste prisge ett annat.

Så Berlin är pluralist i sin svärdesyn – de företeelser som människor värdesätter är på sätt och vis ojämförliga och oförenliga. Och upplysningens stora fel är att den inte ser detta: den vill förverkliga ett stort värde, som människans självbestämmande, utan att ta hänsyn till andra. Det finns en viss inte ointressant ironi i att sådant kan hända även personer som själva kallar sig pluralister: det visar ofrivilligt en av bokens redaktörer, Henry Hardy, i sitt bidrag, där han säger att perso-

ner som inte är principiella pluralister, exempelvis vänliga kyrkoherdar på landsbygden, utgör ett steg på vägen mot talibantänkandet. "Religiös monism är för fundamentalism samma sak som hiv är för aids" – det senare är den naturliga utvecklingen av det förra även om alla som lider av det ena kanske inte blir offer för det andra. Och så var det med den pluralismen.

Och då är återigen Berlin ett motgift mot självgott religionshat: hans intresse för "reaktionära" tänkare grundar sig i dessas förståelse för hur olika värden och kulturer kan vara svåra att förena, och att lösningen inte kan vara upplysningens imperialistiska försök att göra om alla människor och samhällen till sin avbild utifrån en mycket specifik förståelse av "förnuft" och "frihet". Som den politiske teoretikern Grame Garrard påpekar i sitt kapitel i antologin innebär det att upplysningen och motupplysningen på ett märkligt sätt byter plats med varandra. Upplysningen ville skapa ett fritt samhälle och en fri människa – motupplysningens tänkare kunde däremot ha mer grumliga och tvivelaktiga avsikter i det hänseendet.

Vissa har funnit det närmast stötande att läsa Berlins välvilliga förståelse för motupplysningen. Men förnuftets kritiker visade sig vara bättre allierade för förnuftet än dess radikala hejklack: "romantikens resultat", skriver Berlin på ett ställe, "är liberalism, tolerans, anständighet och uppskattning av livets ofullkomligheter", medan upplysningens arv i själva verket blev motsatsen. Det är förstås ett oväntat resultat. Men historien följer nog inget manus – och det är en poäng som Berlin själv gärna inskräppte. Människan, mänskligheten och historien är ofulländade, och de mår bäst av att slippa försök att fulländas en gång för alla.

✶ JOHAN TRALAU

Kapitalismen kan rädda Ryssland

**RUSSIA'S CAPITALIST
REVOLUTION
WHY MARKET REFORM
SUCCEEDED AND
DEMOCRACY FAILED**

ANDERS ÅSLUND

Peterson Institute for International
Economics 2007

Den svenske ekonomen Anders Åslund var en av den ryske presidenten Boris Jeltsins rådgivare på 1990-talet. Han är därmed delvis ansvarig för den ekonomiska "chockterapi" som drabbade den vanlige ryssen hårt och som har gisslats, inte minst av Naomi Klein i *Chockdoktrinen*.

Därför kan man, milt uttryckt, konstatera att Anders Åslund, verksam som "senior adviser" vid Peterson Institute for International Economics i Washington, sticker ut hakan när han i *Russia's Capitalist Revolution* på ett tämligen grundligt sätt tar denna ekonomiska politik i försvar.

Visst är detta ett tal i egen sak. Men i långa stycken mycket trovärdigt. Alla påståenden backas upp med fakta och statistik.

I mitten av 1980-talet hade Sovjet i praktiken nolltillväxt, det vill säga total stagnation. Faktiskt var det Juri Andropov, som kom efter Leonid Brezjnev, som initierade perestrojkan genom att sparka korrup-ta, lata och alkoholiserade partifunktionärer och befördra Gorbatsjov, som hade tillbringat huvuddelen av sitt liv som ingenjör i sin hemstad Sverdlovsk – numera Jekaterinburg.

Efter att Michail Gorbatsjov hade valts till generalsekreterare 1985 utsåg han Eduard Sjeverdnadze, förste partisekreterare i Georgien, till utrikesminister, och Boris Jeltsin, också från Sverdlovsk, till

förste partisekreterare i Moskva. De nya ledarna utmärktes av att de hade sett mer av den sovjetiska verkligheten än de partifunktionärer som satt i Moskva. Därmed, kan man säga, var snöbollen i rullning.

Gorbatsjov trodde på en socialism med mänskligt ansikte och på gradvisa reformer av ekonomin. Det var, enligt Åslund, hans stora misstag. Han öppnade upp ekonomin för privata initiativ men behöll samtidigt stora statliga subventioner. Det saknades en statlig räntepolitik och en fungerande centralbank.

Därmed lade Gorbatsjov grunden till den hyperinflation som blev ett faktum 1990–91. Gorbatsjovs antialkoholkampanj i slutet av 80-talet ledde också till stora hål i statskassan och bidrog också till ekonomins kollaps i början av 90-talet. Ett annat av Gorbatsjovs misstag var, hävdar Åslund, att han försökte imitera Kinas ekonomiska politik under Deng Xiaoping.

Kina hade 1978 haft kommunism i bara 30 år och var då ett huvudsakligen agrart land där industrier kunde byggas upp från scratch medan Sovjet hade haft planekonomi i 70 år och en gigantisk partibyråkrati som blockerade alla reformer. Efter 70 år av kommunism tyckte dessutom majoriteten av det ryska folket att det var fult eller kriminellt med privat egendom.

En av Gorbatsjovs första reformer 1987–88 var att ge de statliga företagsledningarna frihet att styra sina företag efter eget huvud utan tvång att lämna hela överskottet till statskassan varje år. Tullarna sänktes på importerade varor och framför allt genomdrev han en lag som tillät privata företag att styras i tre-mannakooperativ.

Detta visade sig mycket lyckosamt och alla senare framgångsrika företag, inklusive banker, startade på det sättet i slutet av 80-talet.

De statliga företagsledningarna, alltså i hög grad den gamla partieliten eller nomenklaturen, fick från och med slutet av 1980-talet behålla vinsterna i sina egna företag. Men istället för att plöja ner överskottet i produktionen samlade de pengar på hög. De hade ingen drivkraft att utöka produktionen så länge alla priser var strängt reglerade. Pengarna fördes ut ur landet till egna bankkonton. På samma sätt kunde nystartade banker göra enorma räntevinster genom att köpa rubel och dollar billigt till statligt fixerade priser och sedan sälja till marknadspriser.

Den ryska partieliten skodde sig alltså på den begynnande marknadsekonomin. Och detta för att Gorbatsjov inte vågade genomdriva en omfattande sanering av ekonomin som innefattade skattelagstiftning samt en massiv privatisering.

Ett av de största problemen med övergången till marknadsekonomi i Ryssland var västvärldens totala ointresse av allt annat än nedrustning och återbetalning på sina egna lån. De lämnade Ryssland i sticket, menar Åslund. Den ende som förstod situationens allvar var USA:s president Bill Clinton som förgäves försökte få sin egen administration och EU med på en slags Marshallplan för Ryssland, som skulle dämpa de sociala konsekvenserna.

Hösten 1990, när Gorbatsjov får Nobels fredspris, står Sovjet på randen till en ekonomisk katastrof. Kommunisterna i duman vädrar morgonluft, så följer kuppörsöket i augusti 1991 när Jeltsin uppträder som demokratins räddare. Under cirka åtta månader, mellan augusti 1991 och mars 1992, befann sig Sovjet i en revolutionär situation, menar Åslund. Och under detta *window of opportunity* gällde det att agera snabbt eftersom Jeltsin just då hade folkets mandat att genomföra omfattande förändringar.

Reformer genomfördes på

det ekonomiska planet. Jeltsin, som var en klar anhängare av marknadsekonomin, gjorde vad Gorbatsjov inte hade vågat. Privatiseringar började genomföras i stor skala genom att aktier helt enkelt delades ut till ryska folket, som givetvis snabbt köptes upp av dem som redan hade lite kapital – inte minst partifunktionärer och statliga företagsledare.

Åslund betecknar detta som historiens mest effektiva övergång till marknadsekonomi. Tack vare chockterapien på 1990-talet går Ryssland idag med sju procents tillväxt. Utan dessa reformer skulle Ryssland befinna sig på samma låga ekonomiska nivå som Vitryssland. Produktiviteten i de åternationaliserade företagen går däremot ner, hävdar Åslund.

Vad Jeltsin inte gjorde, och som enligt Åslund var ett astronomiskt politiskt misstag, var att upplösa folkförsamlingen, duman, och utlysa nyval för att stadfästa en ny demokratisk konstitution, där man i enlighet med västerländska grundlagar gjorde åtskillnad på den styrande, lagstiftande och dömande makten. Det skulle ha garanterat ett rättsligt ramverk inom vilka marknadsekonomin kunde hållas i schack. Nu blev det guldrush på statliga företag.

Ett annat av Jeltsins felgrepp var att ge presidentämbetet för stora maktbefogenheter efter kuppörsöket i duman 1993. Det banade väg för Putins maktfullkomlighet. Åslund betecknar styrelseskicket i Ryssland som autokratisk kapitalism.

De som i västerländska medier oftast utpekas som de särskilda banditerna, de så kallade oligarkerna, hade enligt Åslund en mycket kort verksamhetsperiod ungefär mellan 1995 och 1997. Grundvalen för deras inflytande var att den ryska ekonomin var så dålig att bank- och finansmän erbjöds aktier i stora statliga olje-, metall och medieföretag i utby-

te mot lån. När staten sedan inte kunde lösa in dessa lån – enligt Åslund på grund av att företagen drevs på ett konkursmässigt sätt av gamla partigångare – kunde oligarkerna ta över många av dessa företag.

Flera av dessa drev sedan upp sina företag på ett mycket professionellt sätt, inte minst Michail Chodorkovskij med oljeföretaget Yukos, som han tog över för fem miljoner dollar 1995. Redan fem år senare betalade han årligen lika mycket i skatt som han köpt det för.

Hans "kriminella misstag" var att utmana Putin politiskt. Den beryktade Berezovskij ägnade sig mer åt finansverksamhet med vilken han finansierade en del fria mediekanalet. Åslund är kritisk mot Berezovskij framför allt för att han enbart främjade sina egna ekonomiska intressen och inte de nationella.

Den stora saneringen av ekonomin genomfördes 1998-99. Putin kom alltså till ett dukat bord när han blev president år 2000. Visserligen får han beröm för att han i början av sin presidentperiod fullföljde redan beslutade reformer, bland annat en generell inkomstskatt på tretton procent, och därmed stabiliserade ekonomin.

Men i övrigt ger Åslund ett mycket mörkt porträtt av Putin, inte minst för hans ekonomiska skumraskaffärer när han arbetade under borgmästaren Sobtjak i Sankt Petersburg. Putins regim med sitt anhang av gamla KGB-funktionärer är en av världens mest korrupta statsledning, det finns ingen minister – eller ämbetspost i Ryssland idag som man inte kan köpa sig till.

Ändå ter sig framtiden ljus eftersom marknadsekonomin kommit för att stanna, tror Åslund. Putin och de gamla kommunisterna kommer förr eller senare tvingas att retirera; alltför många ryssar har smakat på välstånd, utbildning och utrikesresor för att utvecklingen ska kunna rullas tillbaka.

CARINA WAERN

Har fiktionen blivit irrelevant?

THE SECOND PLANE

SEPTEMBER 11, 2001-2007

MARTIN AMIS

Jonathan Cape 2008

Man skulle kunna hävda att det finns historiska händelser som tvingar skönlitterära författare att lyfta blicken från den imaginära världen. Händelser så allvarliga och dramatiska att de får fiktionen att verka irrelevant och poänglös. Som kräver att man engagerar sig för viktigare frågor än hur en berättelse ska sluta.

I så fall torde Förintelsen vara en sådan händelse. Nazisternas industriella massmord gjorde säkert att många inte längre ville ägna sig åt någonting så trivalt som att fantisera, istället för att enbart skildra och kommentera sin samtid. Idag, hävdar den brittiske författaren Martin Amis i den nyutkomna essäsamlingen *The Second Plane*, är det islamismen som gör många författarskap irrelevanta. Även flera av hans egna litterära insatser framstår, i ljuset av 11 september-attackerna, som irrelevanta.

Hur kan man, skriver Amis, uppehålla sig vid någonting så infantilt som *The War Against Cliché* – titeln på en av hans tidigare böcker – när det är kriget mot islamismen som uppenbarligen kräver vår uppmärksamhet och vårt engagemang? Detta är en av frågeställningarna som genomsyrar sidorna i *The Second Plane*, som rymmer de texter om terrorattackerna och dess efterdyningar som författaren har publicerat i en rad olika tidningar och tidskrifter.

Tillsammans ger dessa texter ett intelligent och välformulerat bidrag till den mycket angelägna diskussionen om hur väst bör förhålla sig till islamismens utbredning. Det är givetvis kontroversiellt. Men

11 september-attackerna har gjort många författarskap irrelevanta, hävdar Martin Amis.

FOTO: AP/SCANPIX

så är det ofta när Amis låter höra av sig.

I *Koba the Dread* (2003) gjorde han upp med de generationskamrater, däribland skribenten och nära vännen Christopher Hitchens, som tidigare förringade eller förnekade förbrytelseerna i Sovjetunionen. Medlöpare som idag tror sig kunna komma undan genom att skämta eller skylla på ungdomlig naivitet. Det är ett tabubelagt ämne i ett land som Storbritannien, och för all del Sverige, där man med rätta upplyser om Hitler-Tysklands brott men talar tyst om vad som försiggick bakom järnridån – och vilka som drömde om att se den ryska revolutionen svepa över västvärlden. Ett faktum som förklarar varför många inte såg på den boken med blida ögon.

Från kritiken mot det medlöperi som många västliga intellektuella gjorde sig skyldiga till under kalla kriget går en rak linje till vad Amis skriver om reaktionerna på den islamistiska

terrorismen. Ur ruinerna efter Manhattans tvillingtorn framträdde ett nytt slags moraliskt haveri: förståelse, eller till och med sympati, för självmordspiloterna i New York och deras åsiktsfränder runtom i världen. Idag tar vissa hellre ställning för Usama bin Ladin än att låta sig ertappas med "islamofobi", en anklagelse som många också har försökt att smeta ned Amis med.

Det finns naturligtvis ingen anledning att känna patologisk skräck för islam. Däremot har vi mycket goda skäl att frukta och därför motarbeta islamismen, vars yttersta mål är att stänga in hela planeten i en världsomspännande burqa. Det ligger mycket i en av nyckelmeningarna i *The Second Plane*: vi bör tolerera profeten Mohammed, men inte flygplanskaparen Mohammed Atta. Att hysa respekt för dem som är ute efter att föra samman världens alla samhällen till ett slags glo- »

balt Saudiarabien är moraliskt ohållbart, men inte att visa tolerans för troende muslimer som inte delar fanatikernas målsättningar. En klok inställning som skiljer Amis från författarna till den alarmistiska litteratur om islams möte med väst som har publicerats på senare år, till exempel Mark Steyn och Bruce Bawer, som båda är övertygade om att Europa är i färd att gå förlorat till den muslimska invandringen.

Men det moraliska haveriet är inte begränsat till de intellektuella som återigen hamnar på fel sida i konflikten med totalitarismen. USA har sedan den 11 september givit tortyren en renässans i väst. Något som många debattörer och ledarsidor tyvärr tycks ha överseende med, men som Amis bok tar avstånd ifrån. Det är lätt att instämma. Att vinna över islamismen handlar om att inte förfalla till de ociviliserade metoder som präglar exempelvis bin Ladins organisation, al-Qaida. Det vore naturligtvis orimligt att jämföra de två sidorna. Men det blir svårare och mindre trovärdigt, inte minst i många muslimers ögon, att fördöma till exempel stympningar av utländska soldater och journalister i Irak, när amerikanska förhållningsledare simulerar dränkning eller släpper loss sina attackhundar på misstänkta terrorister.

Trots Amis inledande påstående om att det fiktiva författarskapet till stora delar tycks ha spelat ut sin roll, innehåller *The Second Plane* ett par noveller. Den ena, som utspelar sig i en irakisk tortyrkammare under Baath-partiets styre, är till sitt innehåll ganska poänglös och tillför ingenting nytt till bilden av livet i Irak före Saddam Husseins fall. Den andra berättelsen, en skildring av Mohammed Attas sista dygn i livet, är desto mer intressant. Inte minst eftersom den målar upp en bild av islamismen som är mycket annorlunda än den som

Amis i övrigt ger uttryck för.

Som författaren i allmänhet beskriver ideologin bygger den på en stark dödslängtan och ger inget utrymme åt sina anhängare att tänka självständigt. Ändå framställs Atta märkligt nog som en tvivlare, som in i det sista måste övertala sig själv om det rätta i att med ett fulltankat jetflygplan släcka tusentals liv, inklusive sitt eget.

Och när American Airlines flight 11 med full kraft väl har brakat in i det norra tornet, och självmordspiloten för en bråkdel av en sekund hinner fyra av en sista tanke, tycks han ångra sig. Eller som det heter i novellen: "How very gravely he had underestimated life".

Detta är sannolikt ett alltför generöst och välvilligt porträtt. Och det undergräver i viss mån bokens kritik av islamismen.

Men med sina två berättelser visar Amis trots allt hur fiktionen faktiskt kan bidra till att tolka och förklara stora, skrämmande händelser som kan vara svåra att förstå, och att konsten på så sätt kan vara meningsfull också i tider av katastroftillstånd.

Katastroftillstånd, ja. Den 11 september kan inte begränsas till det ögonblick då det andra flygplanet borrade sig in i World Trade Center, då världen blev förvissad om att den första kraschen inte var en olycka, och kaoset som sedan följde. Det är en dag som inte vill ta slut och som, snart sju år senare, fortsätter att framkalla nya konflikter, krig och attacker.

Om detta har Amis skrivit en bra och tänkvärd bok, som överträffar mycket annat som har författats i samma ärende. Här finns ingenting av den "islamofobi" eller rasism mot muslimer som kritiker har tyckt sig se.

Endast en önskan om att det intellektuella samtalet inte på nytt blir präglad av märkliga sympatier för totalitarism och för dem som inte vill vara en del av detta samtal.

✶ JOHAN WENNSTRÖM

Världspolitiskt triangeldrama

**TREACHEROUS ALLIANCE
THE SECRET DEALINGS OF
ISRAEL, IRAN AND THE U.S.**

TRITA PARSİ

Caravan 2007

För att vara en av de viktigaste aktörerna i dagens säkerhetspolitiska diskussioner skrivs det förhållandevis lite om Iran. Därför är Trita Parsis bok *Treacherous Alliance – The Secret Dealings of Israel, Iran and the U.S.* ytterst angelägen. Boken belyser Irans utrikespolitiska agerande från shahens tid och framåt i relation till Israel och USA.

Både Iran och Israel tycks se varandra som de två tongivande regionala polerna och man uppfattar, alla olikheter till trots, att man måste finna ett *modus vivendi* eftersom ingen av staterna egentligen har något gemensamt med de omkringliggande arabstaterna. Författaren gör här ett utmärkt arbete genom att belysa regionens politiska problem utifrån de geografiska politiska maktbalansförhållanden som härskat mellan de bägge staterna samtidigt som deras förhållande till USA också spelar en mycket stor roll.

Redan på 1950-talet förstod israelerna att Iran skulle komma att spela en ytterst viktig roll för landet eftersom Iran hade olja i överflöd, en råvara som arabstaterna vägrade att sälja till Israel. Efter Suezkrisen 1956 medverkade Iran i finansieringen av en pipeline från Eilat i södra Israel till den israeliska medelhavskusten. Därmed kunde den iranska oljeexporten kringgå den egyptiskkontrollerade Suezkanalen genom att den ledning förband Aqabaviken med Medelhavet. När kapaciteten i ledningen skulle byggas ut ansågs detta så viktigt att beslutet fick tas av premiärminister Levi Eshkol och den iranske

shahen under ett hemligt möte 1958, som också var det allra första mötet mellan en israelisk minister och en iransk företrädare på så hög nivå.

Från israelisk sida såg man den irakiska militära uppladdningen som ett hot eftersom man beförde att den irakiska krigsmakten utan problem skulle kunna angripa Israel genom att helt enkelt gå tvärs över jordanskt territorium.

Från Teherans horisont sågs Irak också som ett hot eftersom man utmanade den iranska dominansen i närområdet både militärt och som en konkurrerande oljeproducent. Även Egypten sågs av bägge stater som ett problem, men av olika skäl och under olika tidsperioder. Iranierna såg med oro på Nassers panarabiska ambitioner som på sikt skulle kunna mobilisera den arabiska massan mot de persiska intressena, något som också Israel fruktade eftersom det palestinska problemet därmed skulle kunna förvärras.

Beträffande Irak, som både Israel och Iran uppfattade som ett hot, samarbetade den israeliska underrättelsetjänsten Mossad med sina iranska kollegor i det att man från mitten av 1960-talet understödde den kurdiska KDP-gerillan i norra Irak. Detta höll den irakiska militären upptagen så att man inte skulle kunna förbereda angrepp mot Iran eller Israel. Emellertid blev det ett abrupt slut på detta samarbete 1975 då shahen i det närmaste överraskade alla, och i synnerhet israelerna, med att skriva under ett avtal med Irak som bilade gränskonflikterna mellan de bägge staterna. Författaren för fram denna händelse som en av de mest avgörande för relationen mellan Tel Aviv och Teheran för mycket lång tid framöver.

Avtalet i Alger medförde, enligt Parsi, att Israel egentligen aldrig mer kom att se Teheran som en riktig samarbetspartner under shahens tid vid mak-

ten. Israelerna förstod dock att den iranska agendan även efter revolutionen 1979 snarare styrdes av realpolitik än av religiösa dogmer. Kontakter upprätthölls i det fördolda trots de talrika utfallen från mullorna i Qom och Teheran mot Israel. I Tel Aviv och Jerusalem noterade man exempelvis att den iranska regimen inte försökte utplåna eller trakassera den judiska befolkningsminoriteten och att man sökte informella kontakter med israelerna i en rad olika fora.

Trita Parsi gör i boken också en mycket bra genomgång av vad som kanske under kalla kriget sannolikt var det iransk-israeliska samarbetets höjdpunkt, nämligen Iran-Contras-affären. USA:s hemliga vapenförsäljning till Iran skulle underlätta frisläppandet av den amerikanska gisslan i Libanon, som man antog Teheran hade ett stort inflytande över eftersom det var den shiitiska organisationen Hizbullah som stod bakom. Ett annat mycket viktigt skäl för USA att engagera sig i denna affär var behovet av finansiering av Contrasgerillan i Nicaragua. Israel fungerades som mellanhand. Snart nog började

man dock ana att Iran främst var intresserat av att få bättre kontakter med Washington, inte att kunna inleda en mer långsiktig dialog med israelerna.

Det verkar enligt Parsi som om Israel under mycket lång tid närde förhoppningar om att i hemlighet kunna återupprätta något slags informellt samförstånd med regimen i Teheran för att befästa att det var dessa bägge stater som skulle forma politiken i regionen, istället för arabstaterna. Man ville dessutom förhindra att den shiitiska regimen skulle kunna vinna över opinionen i arabvärlden på sin sida och därmed bli en informell ledare för den muslimska världen.

Men den iranska regimen ville hellre skapa en dialog med USA och såg inte Israel som nyckeln till att bli en erkänd medlem av världssamfundet. Dessa ambitioner kommer dock gång efter annan på skam och når sin kulmen när USA inte ens bjuder in Iran till Madrid-konferensen 1991, trots att exempelvis Syrien deltar.

I israeliska regeringskretsar börjar insikten öka om att Iran egentligen inte bryr sig särskilt mycket om att skapa samförstånd. Skulle Teheran lyckas

med sina idoga försök att upprätta kontakter med Washington skulle Israels värde för amerikanerna troligen på sikt minska, något som till varje pris måste förhindras.

Under 1990-talet intensifieras så de israeliska försöken att förhindra ett närmande mellan den enda kvarvarande supermakten och Teheran. Det är framför allt under Arbetarpartiets tid vid makten som de verbala angreppen mot Teheran når sin kulmen, medan Netanyahu och Likud till en början försöker inta en mer försonlig hållning gentemot Iran.

Under senare år har de iranska försöken att etablera ett kärnvapenprogram gjort att landet hamnat i fokus ännu mer. Den förre Mossadchefen Shabtai Shavit sade i en intervju med *Jerusalem Post* i september förra året att Israel inte kunde fortsätta att åse de iranska vapenprogrammen.

Om USA var förhindrat av sitt Irakengagemang från att agera måste israelerna överväga att själva genomföra flyngrepp. Sett mot den bakgrund som Trita Parsi målar upp i sin synnerligen läsvärda bok förstår man sådana uttalanden,

liksom de israeliska motarguementen mot den amerikanska underrättelserapport som nyligen hävdade att Iran sannolikt inte längre aktivt arbetade för att skaffa sig kärnvapen.

Parsi argumenterar övertygande för att ett närmande, eller i varje fall en dialog, mellan USA och Iran måste komma till stånd för att lösa regionens problem. USA borde koncentrera sig på detta snarare än att ägna sin tid åt att bekämpa vad man uppfattar som världens ondska ur ett mer ideologiskt perspektiv. USA:s förhållningssätt hindrar både beslutsfattare och underrättelsetjänster att se de politiska realiteterna.

Parsi gör ett utmärkt arbete med att beskriva den israeliska utrikespolitiska beslutsprocessen genom hela boken. Tyvärr behandlar han inte den iranska sidan på samma sätt. Kanske hade boken tjänat på en diskussion kring de olika iranska aktörer som alla i olika utsträckning kan påverka landets utrikes- och säkerhetspolitiska prioriteringar. Detta till trots är boken en av de mer intressanta som skrivits om regionen på ett bra tag.

✶ JOHAN JAKOBSSON

Haute couture

**Första plagget
i Axess
höstkollektion
är här!**

Beställ från
www.axess.se/butik

Nytt ljus över gåtfull drottning

Marie-Louise Rodéns nya biografi har sin styrka i framställningen av den senare delen av drottning Christinas liv.

**DROTTNING CHRISTINA
EN BIOGRAFI**
MARIE-LOUISE RODÉN
Prisma 200

För några år sedan hamnade jag i en mardröm. Ett stort förlag bad mig läsa Veronica Buckleys bok om drottning Christina, som de fundrade på att översätta. Jag läste och läste och listade allt fler fel, missuppfattningar och vanttolkningar. Till slut gav jag upp, samlade ihop det jag hade antecknat – säkert inte alla grodor som fanns – och avslutade granskningen med att ifrågasätta om allt skulle gå att rätta och om det var värt att översätta boken.

Kristina: Sveriges drottning kom ut ändå, men det blev värre än så för min del. På titelbladet stod jag som faktagranskare, något jag uttryckligen sagt ifrån att jag inte var beredd att vara. I ett huj blev jag medansvarig för allt det som fått mig att avstyrka utgivningen.

Förlaget har sedan dess bett

om ursäkt, men vad hjälper det mig, när mitt namn står i Libris och boken låg i drivori i handeln? Om förlagen hade samma ansvar för undermåliga böcker som Ica för dålig köttfärs, så borde Buckleys köpare få lov att byta boken mot Marie-Louise Rodéns *Drottning Christina* (Prisma).

På knappt 300 sidor ger hon en översikt över drottningens märkliga liv – de första sex åren som Gustav II Adolfs tronarvinge, sedan tolv år under förmyndarregering, fullmyndig drottning från 1644 till abdikationen 1654, och sedan den långa tiden mestadels i Rom fram till hennes död 1689.

Boken är lika växlingsrikt som Christinas liv. Den första hälften – tiden fram till tronavsägelsen – är mest givande i utblickarna och försöken att närma sig Christina som person. Marie-Louise Rodén ger perspektiv på religionsstridernas Europa, där flickan växte upp. Hon utnyttjar nyare avhandlingar för att nyansera föreställningen om den makalöst bildade drottningen.

De tidiga utgivarna av Christinas skrifter rättade stavfel och grammatik; i moderna utgåvor verkar det snarare som om drottningen brottades med ordblindhet, menar Rodén. Att Christina däremot imponerade i samtal och vid offentliga framträdanden förklarar författaren med den vikt som tiden lade vid retoriken.

Christinas gärning som drottning behandlar Rodén ganska summariskt i denna bok. Förhoppningsvis är detta något hon kan återkomma till i andra sammanhang – Christinas fascinerande personliga öden har alltför ofta skymt frågorna kring hur och med vilka syften hon utövade sin regering.

Nu stannar det vid en habil översikt, må vara att den svenska delen av historiken någonsång tar miste i detaljerna – i en olycklig vändning kan läsaren få intryck av att förmyndarregeringens medlemmar hade utnämnts redan i kungens livstid, fastän ett par poster fylldes först efter Lützen; rikskanslern Erik Oxenstierna förväxlas med släktingen Bengt, sedermera kanslipresident; och riksmarsken blir riksmarskalk.

Sin styrka har boken i framställningen av de senare åren. Rodén har grävt djupt i såväl Vatikanens arkiv, som i privata italienska, som först i sen tid har blivit tillgängliga. Det ger nya insikter i de återkommande frågorna om sambandet mellan tronavsägelsen och övergången till katolicismen, och om förhållandet till kardinal Decio Azzolino, som tidigt blev drottningens nära förtroget i Rom.

Rodén anför starka skäl för tolkningen att Christina började överväga både trosförändringen och abdikationen redan 1646–47. De var till en bör-

✪ Majestätisk Greta Garbo som

jan inte oupplösligen förenade med varandra, vardera tvivlet hade sina egna motiv och drivkrafter, men gick så småningom ihop.

När jesuiterna sände ombud för att i smyg diskutera med drottningen, ställde hon frågan om hon kunde få vara katolik i hemlighet och baraförsynsskullta den lutherska nattvarden en gång om året. Det avvisade de, därmed kunde hon inte leda Europas mest ortodoxa protestantiska monarki vid denna tid – men Rodén komplicerar Christinas egen bild av att hongavupp kungadömet för sin tro.

Bokens mest intressanta partier handlar om förhållandet mellan Christina och Azzolino, som både var innerligare och varade längre än många tidigare skildrare har trott. Rodén tar inte ställning till om Azzolino var Christinas älskare, men pekar på hans detaljerade synpunkter på hur hennes sovrum och badrum borde byggas om. Men efter de första tio årens intensiva umgänge skrev Azzolino – vars brev inte har bevarats – till Christina i september 1666 och ville uppenbarligen ändra karaktären på deras förhållande.

Azzolino ledde en vågmästargrupp bland kardinalerna – *squadrone volante* – och hade starka ambitioner för egen del. Skvallret om honom och Christina var ett hot mot hans möjligheter att klättra i hierarkin och kanske en dag bli ett "påveämne", *papabile*. Han försöker kyla av hotet mot karriären. Christinas brev är sorgsna och gripande. (Jo, med all rätt hyllar Rodén henne som brevskrivare – kärleksbrevet till Azzolino är en sak, men den stridbara drottningens drastiska och ironiska epistlar står sig också gott.)

Men omslaget kommer. Under den långa konklaven 1669–70 påbörjar den inläste Azzolino i smyg en hemlig korrespondens med drottningen, för att hålla igång intrigerna trots regelverket kring påvevalet.

I fortsättningen verkar de gradvis ha närmat sig varandra igen. Rodén har gått igenom svårlästa biljetter från kardinalen till Christina, som andra avfärdat som svala och betydelselösa, men där det går att hitta åtskillig värme bland de egenartade förkortningarna med den svårlästa handstilen.

Christina vidhöll envist att hon var drottning. Det tog henne lång tid att avstå från en roll i politiken. Hennes intriger med Mazarin om att vinna kungariket Neapel ledde fram till avrättningen av hennes överhovstallmästare Monaldesco, som fick vådliga följder för hennes europeiska anseende, men stod i samklang med de privilegier hon utverkat när hon abdikerade.

I fortsättningen trappas ambitionerna ned, hon erbjuder sig att vara medlare, hon understödjer Azzolino i det påvliga intrigspelet, men gradvis flyttas alltmer av hennes intresse över till kulturen. Strax efter ankomsten till Rom grundar hon en egen akademi, och så småningom blir hon en betydande mecenat, med Scarlati och Bernini på nära håll.

Rodén inleder och avslutar med iakttagelsen, att "den äldre litteraturen" ibland tycks skildra två olika Christina – "den brådmogna svenska furstinnan, lärd, hyllad och firad i sin ungdom" å ena sidan, "den misslyckade, frustrerade och nästan alltid gamla exildrottningen" å den andra.

Drottning Christina gör en märklig utveckling långt mer begriplig, inklusive pengabekymren som två gånger förmår henne att återvända till Sverige för att hävda sina intressen. Det är läsvärt och tankeväckande. Synd bara att förlaget slarvat med redaktörsstödet; parallellen mellan den tidens biljetter och dagens e-post är lustig, men när den återkommer för tredje gången har den mist sin fräschör.

 GUNNAR WETTERBERG

Dagbok om en ny tids kvinnoliv

ÖGONBLICK AV FRIHET

VIRGINIA WOOLF

ÖVERSÄTTNING REBECCA

ALSBERG

Elisabeth Grate Bokförlag 2008

Nyårsklockornahöll oss vakna i går natt. Först trodde jag att de ringde för seger."

Så lyder den första noteringen i Virginia Woolfs dagbok, den 1 januari 1915. Europa befann sig i krig och den trettiotreåriga Virginia hade nyligen tillfrisknat från en av sina sjukdomsattacker eller, i dåtidens vokabulär, "nervsammanbrott", som återkommande drabbat henne sedan hon var tretton år och skulle följa henne livet ut. Hon var sedan tre år gift med Leonard Woolf och några månader ifrån att debutera med sin första roman, *The Voyage Out*.

Det är till en början inte någon särskilt privat eller intim dagbok. Den skrivs av en oerhört medveten författare som redan har skrivit i årtal och publicerat både essäer och litteraturkritik i tidskrifter och dagstidningar. Många av noteringarna verkar ämnade att roa och läsas – främst av Leonard – och att öva pennan och iakttagelsen. Det är i hög grad en stilmedveten text: humoristisk, detaljskarp, lyhörd, med de för Woolf karakteristiska tvärakasterna och den tydliga rytmen. Som i denna korta notering från dagbokens första år: "Idag på eftermiddagen gick vi genom husen på Mecklenburg Square; vilket ledde till ett långt samtal om vår framtid och ett nytt överslag av våra inkomster. Framtiden är mörk, och det är på det hela taget det bästa en framtid kan vara, tror jag." (18/1 1915) Eller som i de korta och skruvade beskrivningarna av vänner och bekanta: "Men han är en övertygande ung man, hård som en

cricketboll och lika fast packad och avrundad i konturerna." (Ommålaren Mark Gertler, 23/9 1918) Om T. S. Eliot: "Det märkliga med Eliot är att hans ögon är livliga och ungdomliga medan ansiktsdragen och hans meningar är stela och rentav tunga. Lite som ett skulpterat ansikte – ingen överläpp; skrämmande, kraftfullt, blekt. Och så de där nötbruna ögonen som ser ut att vilja rymma från resten av honom." (19/9 1920)

Men mer och mer utvecklas dagboken till en privat plats, där tankar kring arbetet och analyser av det egna självständigt får minst lika mycket utrymme som skildringarna av vardagsbestyr och bjudningar. Återkommande i texten är också Woolfs funderingar kring varför hon skriver dagbok: som en förströelse, ett sätt att få igång skrivandet, som självanalys och som underlag för framtida memoarskrivande. Hon skäms ofta för att hon försummar den – liksom hon skäms för att hon så ofta läser om de gamla volymerna. Och hon skickar hälsningar till sig själv i framtiden: "Strunt i det: jag tror att gamla Virginia, som sätter på sig glasögonen för att läsa om mars 1920 definitivt kommer att vilja att jag fortsätter. Hälsningar! mitt kära spöke. Många bra böcker kan ännu bli skrivna; och här är några byggstenar till en strålande en." (9/3 1920) Det vi läser är alltså en text som visserligen är privat, men samtidigt ytterst medveten om sig själv som text.

Inte bara en text, utan dessutom en bok. *Ögonblick av frihet*, en passande och poetisk titel, är en förkortad version av den tidigare utgivna, kompletta dagboken. I förordet säger den engelska redaktören Anne Olivier Bell att hon skurit bort cirka fyra femtedelar av den ursprungliga dagbokstexten, isyfte att få fram en version för "den vanlige läsaren". Resultatet är en mer sammanhållen text; redigeringen har gjorts med var-

sam och säker hand, ibland genom strykningar inne i en enskild dags text, ibland genom utelämnande av hela partier. Trots denna ganska drastiska förkortning så känner den som läst de fem originalvolymerna väl igen texten, och inte minst: rösten som talar i den. Rebecca Alsbergs översättning är underbar; smidigt och lyhört återskapar hon Woolfs säregna tonfall på en svenska som känns självklar och levande.

Det finns många trådar att följa genom den här boken, många sätt att läsa den. Men bearbetningen framhäver onekligen dess drag av berättelse. Berättelsen om en kvinna som med mod, nyfikenhet, livsaptit och beslutsamhet skapade sig ett eget liv, ett eget rum. Man inser hur chockerande nyss i vår historia den berättelsen utspelar sig, att Woolf och hennes generation kvinnor faktiskt var de första som på allvar tog steget ut i offentligheten och försökte leva ett nytt slags kvinnoliv. Nyckelord är: arbete och vänskap. Bilden av Virginia Woolf som en verklighetsfrånvärd överklassnobb får sig onekligen en törn när man läser om till exempel hennes och Leonards beslut att 1915 köpa en tryckpress och starta ett förlag (The Hogarth Press); Virginia ägnar sig åt att sortera typer och sätta sidor för hand, bunta, limma, skära, ta emot beställningar, läsa manus och posta paket. Samtidigt skriver hon litteraturkritik, essäer och romaner; ett hårt och målmedvetet arbete som pågår ständigt. Och även om paret Woolf hade ärvda pengar som en ekonomisk grundtrygghet, så var de på inget sätt välbeställda förrän Virginias böcker började sälja ordentligt, framemot 1930-talet. "Jag tycker om londonlivet så här tidigt på sommaren – att strosa på gator och gona sig i parker, och om mina böcker får framgång, om vi kunde börja bygga ut Monks och installera radio åt Nelly och om – om – om. Men

det jag verkligen skulle vilja är att ha tre pund till att köpa mig ett par kängor med gummisula och ge mig ut på fotvandring om söndagarna." (20/4 1925)

Och så vänskapen: Det som avandra kom att kallas Bloomsburygruppen var från början en krets av likasinnade vänner, som ofta samlades hemma hos syskonen Stephen (Virginias flicknamn). Efter faderns död 1904 (mamman hade dött redan tidigare) flyttade de fyra syskonen in i ett hus i Londonområdet Bloomsbury – till stor förskräckelse för deras konservativa, borgerliga släktingar. Äldsta systern Vanessa målade, Virginia skrev och bröderna tog hem sina Cambridgevänner till detta bohemiska hushåll. Som flicka hade Virginia inte fått någon skolning utanför hemmet; hon lärde sig på egen hand läsa grekiska och utbildade sig genom att läsa, klassiker så väl som modern litteratur och filosofi. Hennes sorg och ilska över att ha utestängts från universitetet ligger bakom pamfletten *Ett eget rum* från 1929, idag en feministisk klassiker. Lytton Strachey, Clive Bell, Leonard Woolf och Maynard Keynes var några av dem som först dök upp, och som kom att förbli nära vänner hela livet. När Virginias dagbok börjar 1915 är de alla på väg att etablera sig, som målare, författare, tänkare, och trots de ibland dramatiska erotiska förvecklingarna (homo- och heterosexuella) i kretsen så håller de samman. Det som förenar dem är en stark vilja till uppriktighet och en gemensam vision av ett annat, öppnare sätt att leva. De skapade ett fritt rum tillsammans, en lucka mot framtiden att växa och utvecklas i. "Jag använder mina vänner lite som vagnslyktor: där ser jag ännu ett fält, med hjälp av ditt sken. Där borta ligger en höjd. Jag vidgar mitt landskap." (2/9 1930)

En annan sak som är slående i *Ögonblick av frihet* är Virginia Woolfs stora livsglädje. Ofta

skriver hon om hur lycklig hon är, om de dyrbara ögonblicken som skänker henne sådan intensiv glädje, stimulansen av en ny bekantskap eller promenadväg, eller om den enkla, lugna lyckan tillsammans med Leonard. Den sjukdom hon kämpade med hela livet, som möjligen var någon form av manodepressivitet, finns med som en mörk fond, men med åren utvecklar hon olika strategier för att leva med och försöka förstå den. Den står också i invecklad relation till hennes skrivande: ofta faller hon ner i djup depression efter att hon avslutat en roman – men lika ofta har en ny romanidé kommit till henne efter veckor av sängliggande och inre mörker. En skör men fungerande balans, en yttre struktur av arbete och gemenskap som oftast förmår hålla demonerna i schack. Humorn hjälper också: "Jag tänkte skriva om döden, fast livet brakade in och tog över som vanligt." (17/2 1922)

Tills det andra världskriget kommer och bryter sönder denna struktur och tycks hölja framtiden i mörker och fasa. "Ja, tänkte jag: vi lever utan framtid. Det är det som är så märkligt – med våra näsor tryckta mot en stängd dörr." (26/1 1941) När hon i mars samma år känner att sjukdomen är på väg tillbaka, och värre än på länge denna gång, orkar hon inte längre kämpa. Efter att ha skrivit avskedsbrev till både Leonard och systemen Vanessa går hon en sista promenad över sina älskade ängar och dränker sig i floden. Hon förmådde inte mer – men hon talar fortfarande till oss. Som i denna flaskpost till framtiden: "En anteckning: förtvivlan över hur dålig boken är, kan inte förstå hur jag kunnat skriva sådant skräp – och med sådan upphetsning: det där var igår: idag tycker jag att den är bra igen. En rad för att råda andra Virginior med andra böcker att det är så här det går till: upp ner, upp ner – och Gud vet sanningen." (17/11 1934)

✱ ANNA-KARIN PALM

Det tveeggade erkännandet

ATT VARA UTOM SIG
INOM SIG

CHARLÉS TAYLOR,
ERKÄNNANDET OCH
HEGELS AKTUALITET

VICTORIA FARELD

Glänta produktion 2008

Att aktualisera en filosofisk klassiker som till exempel Friedrich Hegel är långt ifrån någon lätt uppgift. Det kräver till att börja med en god kännedom om den historiske Hegel, om dennes texter och kontexter. Men det kräver även att ett begrepp eller tema hos Hegel på ett fruktbart sätt relateras till angelägna samtida diskussioner. I de försök att aktualisera Hegel som gjorts under senare år har ofta begreppet erkännande och temat kamp för erkännande spelat en central roll.

Här kan nämnas namn som Robert Brandom och Axel Honneth. Det kan tyckas näraliggande att även nämna Charles Taylor i detta sammanhang, eftersom han skrivit både om Hegel och om människors behov av erkännande.

Att det inte förhåller sig fullt så enkelt visar Victoria Farelds bok *Att vara utom sig inom sig*, som är en omarbetad version av hennes doktorsavhandling i idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet. Boken rymmer förutom en grundlig diskussion av Taylors erkännandefilosofi också något så uppfriskande som ett försök att aktualisera Hegel.

Det är en tanke- och fotnotsdiger bok. Den som gör sig mödan att läsa notapparaten får mer med sig, men det är fullt möjligt att begränsa sig till den löpande texten. Låt mig direkt säga att det handlar om ett på många sätt imponerande arbete, i hög grad besjälade av den "anda av grundlighet" som Kant en gång tillskrev Fichte. Förut-

✱ Som ett brev på posten: ytterligare en Hegel-tolkning.

om primärtexter beaktas viktiga delar av den tysk-, fransk- och engelskspråkiga forskningslitteraturen.

Fareld formulerar utgångspunkten för sitt arbete på följande sätt: "Vad händer om man sätter människors beroende, deras sårbarhet och utsatthet – i stället för deras självständighet, socialitet eller förnuftskapacitet – i centrum för en politisk filosofi?" Ett sätt att besvara denna fråga är: se på Jürgen Habermas.

Jag skulle nämligen vilja hävda att det är just en insikt om människors och mellanmänniskliga relationers bräcklighet som utgör det djupast liggande motivet för hans filosofi. Till detta kommer förvisso även en rejäl portion tilltro till människors förnuftskapacitet, till deras förmåga att föra sakliga diskussioner och att vara lyhörda för det bättre argumentet. Habermas spelar dock ingen nämnvärd roll i Farelds bok.

För Taylor blir temat erkännande aktuellt inte minst genom hans uppväxt i en tvåspråkig familj i den kanadensiska provinsen Quebec. Lite förenklat kan man beskriva Taylors position så här: Är man född och uppväxt som fransktalande i Quebec så är och förblir man québécois. Man har en identitet som man samtidigt har ett behov av att få bekräftad. Problemet är att denna identitet är hotad, nämligen av det engelsktalande Kanada. Därför uppstår en kamp för erkännande och behovet av en identitetspolitik.

Fareld underkastar Taylors essä "Erkännandets politik" från 1992 en grundlig analys, och sätter den i relation till hans övriga verk. Bland annat visar hon övertygande dess koppling till Taylors konstruktion av en expressivistisk idétradition, som också är central för hans Hegel-läsning. Express- ➤

sivismen utsäger att människan i allt hon säger och gör uttrycker sig själv, med flytande övergångar mellan att uttrycka vad hon redan är och att skapa sig själv. Detsamma gäller för olika folk och kulturer i historien. Expressivismen handlar om autenticitet och självförverkligande, om att vara sig själv och att bli den man är. Den tidiga centralgestalten i denna idétradition är Johann Gottfried von Herder, en intellektuell mångsysslare från senare hälften av 1700-talet.

Taylor skriver in både Hegel och sig själv i den expressivistiska idétraditionen. Ätminstone när det gäller Hegel är detta problematiskt. Ingenting tyder nämligen på att Herder skulle ha spelat någon viktig roll för Hegel när hans filosofi tog form. Farelds tes kan sägas vara att Taylor gör en högst selektiv Hegel-läsning, och att andra läsningar är möjliga. Det är också snarare Herders expressivism än Hegels erkännandefilosofi som ligger till grund för Taylors egen erkännandefilosofi.

Låt mig avrundande säga att Fareld i mångt och mycket klär av Taylor in på bara kroppen och visar upp honom som en uppslagsrik men inte särskilt stringent tänkare. I själva verket framstår han som något av en betydelseglidningarnas mästare.

När det gäller Hegels erkännandefilosofi fokuserar Fareld på det berömda avsnittet om Herren och Drängen i *Phänomenologie des Geistes* från 1807 (som för övrigt inom kort utkommer i svensk översättning). Hon väljer bort de något tidigare texter som annars ofta hamnar i fokus när Hegels erkännandefilosofi diskuteras, och inte heller går hon närmare in på hur Hegel vidareför temat i senare delar av *Phänomenologie des Geistes*.

Jag kan nog tycka att hon gått lite väl selektivt till väga här. Det bör dock nämnas att

en tolkning av Hegels användning av Sofokles drama *Antigone* i nämnda bok spelar en viktig roll för den eftersträlvade aktualiseringen av Hegel.

Helt riktigt lyfter Fareld fram den centrala betydelse som förmedlingen har för Hegel. För honom gäller inte bara att "det sanna är det hela" utan också att "det omedelbara är det falska". Detta går igen även i erkännandefilosofin.

Först genom den förmedlande rörelsen via den andre kan vi finna oss själva. Fareld tar upp Hegels förmedlingstanke i termer av "återvändande", och spelar ut olika varianter av återvändanden mot varandra. I Taylors version återvänder individen till sig själv genom det "vi" som han eller hon redan tillhör. Istället förespråkar Fareld ett återvändande i den paradoxala betydelsen av att bli sig själv genom att "avhända sig" eller, som titeln på hennes bok lyder, "att vara utom sig inom sig".

Medan Taylors Hegel blir till en försoningens filosofi är Farelds Hegel den öppna dialektikens filosof, med betoning på det icke-identiska, blivandet, det ständiga självöverskridandet. Eller åtminstone är detta den Hegel som hon finner värd att aktualisera. Man föds inte som någon, med en färdig identitet, och man blir strängt taget heller aldrig någon, i betydelsen av en färdig identitet. På många sätt tilltalas jag av denna Hegel-läsning. För Hegel behöver inte försoning utsluta spänning och motsatser. Både för Hegel och hans ungdomsvän Hölderlin gäller (med den senares ord) att "försoning finns mitt i striden".

För Fareld utgör erkännandet en tveeggad kraft i människors liv. Det innebär att bli bekräftad, men också att förlora sig själv. Människan är utsatt i den dubbla betydelsen av sårbar och satt utanför sig själv. Frågan vem jag är eller vilka vi är projiceras in i framtiden: människan är och förblir en öppen fråga.

Detta är återvändande som en rörelse som aldrig är slutförd utan som upprepar sig gång på gång, och där upprepning innefattar förändring. Detta är erkännande förstått som vidkännande. Erkännande såsom vidkännande utgör, med Farelds ord, "erfarenheten av att man aldrig kan komma hem, eftersom hem är en plats där man egentligen aldrig varit". En vacker formulering. Just för att vi är och förblir hemlösa behöver vi varandra. Men också en mycket vag formulering. (Har inte till exempel flykten fördrivits från just sitt hem?)

Här hade jag gärna sett ett mera precist svar på frågan: Vad innebär det konkret att erkänna en annan människa – en god vän eller en främling, alternativt en grupp av människor – som jag själv tillhör eller inte tillhör?

På denna fråga finner jag inget tydligt svar.

En intressant öppning återfinns dock i slutet av boken när Fareld kopplar erkännandet till frågan om social synlighet respektive osynlighet. Det finns all anledning att hoppas att fortsättning följer.

✧ CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Medarbetare i detta nummer

✧ DAVID ANDERSSON Författare och redaktör på Axess.

✧ EINAR ASKESTAD Författare.

✧ PER-ARNE BODIN Professor i slaviska språk vid Stockholms universitet.

✧ THERESE BOHMAN Litteraturkritiker i Aftonbladet och redaktör på Axess.

✧ INGER ENKVIST Professor i spanska vid Lunds universitet.

✧ HELENA GRANSTRÖM Doktorand i matematik vid Stockholms universitet

✧ HARALD HAMRIN Docent i statsvetenskap, före detta journalist och ambassadör.

✧ ANN HEBERLEIN Fil dr i etik.

✧ CARL-GÖRAN HEIDEGREN Professor i sociologi vid Lunds universitet.

✧ MARKUS HUSS Frilansskribent.

✧ DISA HÅSTAD Före detta Moskva-korrespondent på Dagens Nyheter.

✧ KJELL HÅGLUND Redaktionschef för Residence samt kolumnist och tv-kritiker.

✧ JOHAN JAKOBSSON Försvarsanalytiker.

✧ LARS ANDERS JOHANSSON Journalist, poet och musiker.

✧ ANDERS JOHNSON Skriftställare och före detta chefredaktör för Dagens Nyheter.

✧ PETER LANDELIUS Ambassadör, översättare och författare.

✧ LISBETH LINDBERG Fil dr i

statsvetenskap och journalist.

✧ FREDRIK LÖJDKVIST Minister vid Sveriges ambassad i Wien.

✧ LARS MELIN Författare och docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

✧ SOFIA NYBLUM Musikkritiker i Svenska Dagbladet och programledare på Axess TV.

✧ MOHAMED OMAR Kulturskribent, poet och redaktör för tidskriften Minaret.

✧ ARKADY OSTROVSKY Moskva-korrespondent på Economist.

✧ ANNA-KARIN PALM Författare

✧ BO PELLNÄS Säkerhetspolitisk kommentator.

✧ MATS PERTOFT Riksdagsledamot i utbildningsutskottet (mp) samt skolpolitisk talesperson Miljöpartiet de Gröna

✧ FREDRIK SANDBERG Journalist.

✧ EVA STRÖM Författare.

✧ JOHAN TRALAU Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

✧ KERSTIN VINTERHED Fil dr, författare, präst och tidigare DN-medarbetare.

✧ CARINA WAERN Frilansskribent.

✧ JOHAN WENNSTRÖM Frilansskribent.

✧ GUNNAR WETTERBERG Samhällspolitisk chef på Saco.

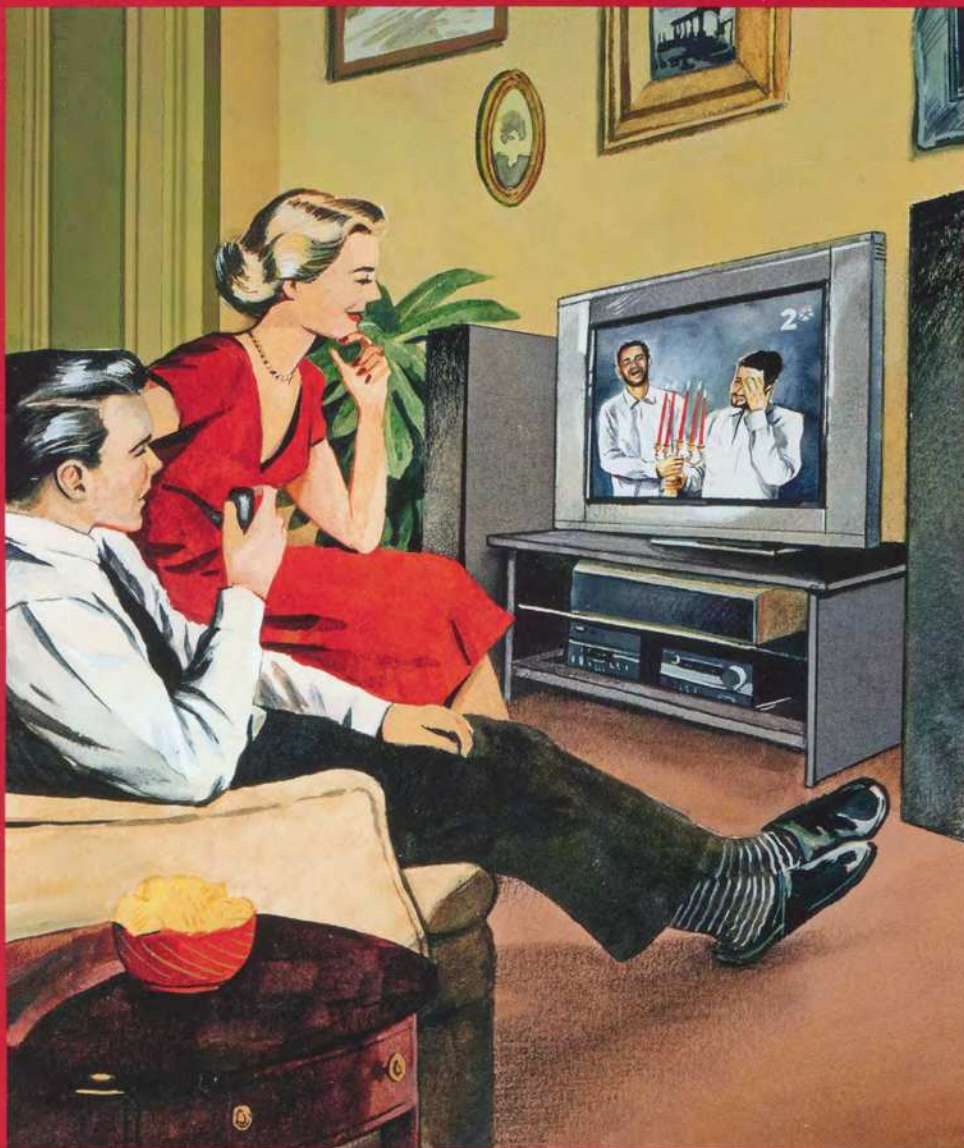
✧ MATS WIKLUND Författare och redaktör på Axess.

✧ OLAV WISTRÖM Frilansskribent.

✧ ANDREI ZORIN Professor i rysk litteratur vid universitetet i Oxford.

Framtidens public service

EN ANTOLOGI OM ALLMÄNNYTTIG RADIO OCH TV

Beställ boken på www.atlantisbok.se eller hos
Bokförlaget Atlantis, Sturegatan 24, 114 36 Stockholm

*Axel och Margaret Ax:son Johnsons
stiftelse för allmännyttiga ändamål*

ATLANTIS

Nu 300.000 läsare!

Vill du också prenumerera
på en historietidning?

Populär Historia

Nu 168.000 läsare varje månad.

Prenumerera på Populär Historia!
www.popularhistoria.se

Allt om Historia

Nu 132.000 läsare varje månad.

Prenumerera på allt om Historia!
www.alltomhistoria.se

Annonsera i Populär Historia och Allt om Historia!

För info och bokning:

Ardeo Media 040-16 54 80, 16 54 87.